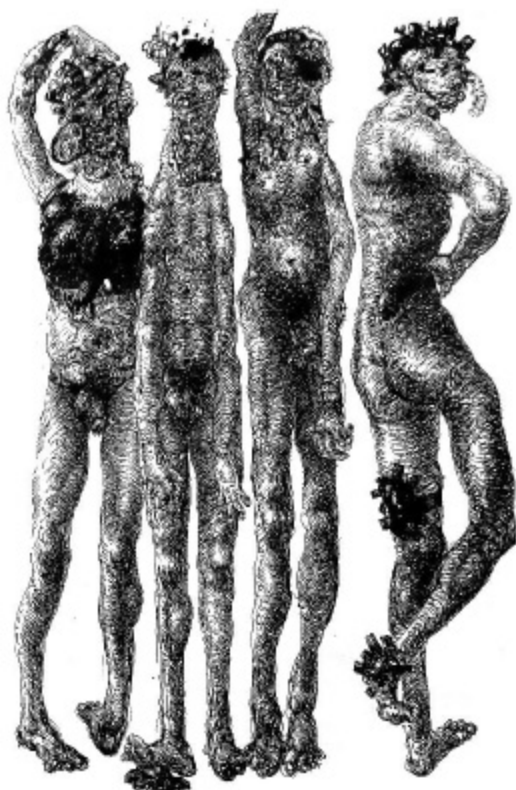

XIK

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

BIRÓ ANNAMÁRIA
DERÉKY PÁL
ALAIN DUHAMEL
EGYED PÉTER
FILEP ANTAL
GUTTMANN SZABOLCS
GYÖRGY PÉTER
HORVÁTH SÁNDOR
K. HORVÁTH ZSOLT
JÁVORSZKY BÉLA SZILÁRD
KECSKÉS TAMÁS HUNOR
KESZEG ANNA
S. KIRÁLY BÉLA
LÁSZLÓ SZABOLCS
MOLNÁR GUSZTÁV
ROMSICS IGNÁC
VERES SZABOLCS
VINCZE FERENC
ZÁGONI BALÁZS

8

III. FOLYAM
2013.
AUGUSZTUS

BEAT NEMZEDÉK

XXK

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

HARMADIK FOLYAM • XXIV/8. • 2013. AUGUSZTUS

TARTALOM

BIRÓ ANNAMÁRIA – KESZEG ANNA • Csoport, nemzedék, trend – beatnikék 2012-ben	3
DERÉKY PÁL • Alternatív életformák, tripek	5
GYÖRGY PÉTER • Huszonnégy évvel később	16
JÁVORSZKY BÉLA SZILÁRD • Kibukottak és üdvözültek	21
EGYED PÉTER • 1968–1971: a tiszta boldogság kora	26
K. HORVÁTH ZSOLT • A brit szellem dzsungasága	35
HORVÁTH SÁNDOR • Getno. A nagy generáció emlékezeti helyei	42
KECSKÉS TAMÁS HUNOR • ParaNoia	49
VINCZE FERENC • Az Aktionsgruppe Banat lázadása	55
A városlakó és az építész (<i>Adorjáni Panna beszélgetése</i> <i>Guttman Szabolccsal</i>)	62
VASZILIJ BOGDANOV • Ki látta őt?, Bolyongás a halott városban, Malevics meg nem festett festményén (<i>versek –</i> <i>Bogdán László fordításai</i>)	67
NEMZETRŐL, NEMZETEKRŐL (20–21. század)	
FILEP ANTAL • Nép – nemzet – nemzetköziség	71
MOLNÁR GUSZTÁV • Demokrácia és nemzeti hegemonia a 20. század eleji Magyarországon	79
ZÁGONI BALÁZS • Láthatatlan koprodukción	93
■ HISTÓRIA	
ROMSICS IGNÁC • Szent István emlékezete	94
■ VILÁGABLAK	
ALAIN DUHAMEL • Emlékportrék (<i>S. Király István fordítása</i>)	103

■ TÉKA

LÁSZLÓ SZABOLCS • Manierista sztorizgatás (<i>Sasszé</i>)	110
VINCZE ZOLTÁN • A székelység története	113
SÁNDOR BOGLÁRKA ÁGNES • Egy kelet-európai Nyugaton	116
FODOR JÁNOS • Svábtörténet	118

■ TALLÓ

SOÓS AMÁLIA • Drámaian lakozik az ember...	122
BENDE-PINTÉR ANITA • Művészetek találkozása – festmény és novella	124

■ ABSTRACTS

126

■ KÉP

VERES SZABOLCS

ALAPÍTÁSI ÉV 1926

Susținem
CLUJ-NAPOCA 2021
Capitală Culturală Europeană
oraș candidat

Kiadja a Korunk Baráti Társaság ■ **Elnök:** KÁNTOR LAJOS ■ **Tiszteletbeli elnök:** DEGENFELD SÁNDOR
Főszerkesztő: KOVÁCS KISS GYÖNGY ■ **A szerkesztőség tagjai:** BALÁZS IMRE JÓZSEF (főszerkesztő-helyettes, irodalom), CSEKE PÉTER (médiatudomány), HORVÁTH ANDOR (főszerkesztő-helyettes, világirodalom), RIGÁN LÓRÁND (filozófia) ■ **Gazdasági vezető:** KOVÁCS GÁBOR ZSOLT ■ **Grafikai arculat:** KÖNCZEY ELEMÉR
■ **Titkárság:** BALÁZS JÚLIA, SASS GYÖNGYI, SÓLYOM ANNAMÁRIA
■ **A Korunk – Budapesti Porta grémiuma:** DERÉKY PÁL, ILIA MIHÁLY, POMOGÁTS BÉLA, POSZLER GYÖRGY, ROMSICS IGNÁC, TETTAMANTI BÉLA, ZALÁN TIBOR
■ **Állandó munkatársak:** EGYED PÉTER, HAJDÚ FARKAS-ZOLTÁN (Heidelberg), JAKABFFY TAMÁS, KESZEG ANNA, KOVALSZKI PÉTER (Detroit), PETI LEHEL, SZENTES ZÁGON, ZELEI MIKLÓS (Budapest)
■ A megjelenéshez támogatást nyújt a Romániai Magyar Demokrata Szövetség és a Communitas Alapítvány, a Bethlen Gábor Alap, a Nemzeti Kulturális Alap, a Kolozsvári Városi Tanács, a Kolozs Megyei Tanács, a Román Kulturális Alap és az Új Budapest Filmstúdió.
■ **SZERKESZTŐSÉG:** Kolozsvár, Str. gen. Eremia Grigorescu (Rákóczi út) 52.
Telefon: 0264-375-035; Fax: 0264-375-093 ■ **POSTACÍM:** 400750 Cluj, OP.1. cp. 273, Románia;
Internet: www.korunk.org; e-mail: korunk@gmail.com; korunk@korunk.org; Fényszedés: KOMP-PRESS Kft.
■ **NYOMDA:** ALUTUS, Csíkszereda, Hargita út 108/A. Tel./fax: 0266-372-407
■ Előfizetést a szerkesztőség is elfogad: egy évi előfizetés 40, fél évi előfizetés díja 20 RON.
A KORUNK magyarországi terjesztését az Apáczai Sajtóhíd Alapítvány végzi (1088. Budapest, Krúdy Gyula u. 3., Tel.: 0036-1-266-65-85); a lap megrendelhető a következő faxon: 0036-1-235-07-39, illetve e-mailen: erno.toth.deb@gmail.com.
■ Proiect realizat cu sprijinul Administrației Fondului Cultural Național, Primăriei și Consiliului Local Cluj-Napoca; Proiectul susține candidatura orașului Cluj-Napoca la titlul de Capitală Culturală Europeană 2021.
■ Revistă editată de Asociația de Prietenie Korunk (400304 Cluj-Napoca, str. gen. Eremia Grigorescu nr. 52.; Cod fiscal 5149284) ■ **ISSN: 1222-8338**

BIRÓ ANNAMÁRIA – KESZEG ANNA

Csoport, nemzedék, trend – beatnikék 2012-ben

■ 2012. május 16-a és augusztus 19-e között a párizsi *Musée des lettres et manuscrits*-ben megtekinthető volt a 20. századi filológia egyik legfontosabb dokumentuma, Jack Kerouac *Úton*jának kézirata: 125 000 szónyi gépirat – 36,50 méternyi papírtekercsen. S minthogy az *Úton* a kéziratok tudatos gyűjtésének és archiválásának periódusában keletkezett, sok apró adatra volt szükség kuriózum-jellegének kiépítéséhez: húsz nap alatt létrejött kézirat egy huszonkilenc éves szerző tollából, napi hatezer leírt szó, további 12000 az első, illetve 15 000 az utolsó napon, 370 oldalnyi szöveg paragrafusok, margók és bekezdések nélkül, 56 évig kiadatlan szövegtest, 2,5 millió dollárért elkelt gépirat. Párizs után a kézirat a British Libraryben volt látható október 4 és december 27-e között. A kézirat kiállításának aktualitását az adta, hogy bár 1968-ban Francis Ford Coppola megvásárolta a kötet megfilmesítési jogát, a filmes adaptáció 2012-ig késett: a Walter Salles által rendezett változat 2012 májusában került az európai mozikba. Még tovább: szintén 2012-ben jelent meg először magyarul Patti Smith *Kölykök*je, illetve Robert Mapplethorpe-kiállítás volt látogatható a Ludwig Múzeumban.

Felfogható mindez úgy, hogy 2012-ben a kultúriparban kialakult egy beat generációval kapcsolatos trendvonal, s eköré szerveződtek kiállítások, kiadói stratégiák. A kultúrtörténet bizonyos mozzanatainak ilyenfajta visszaemléke a kortárs közbeszédbe azzal szokott járni, hogy az adott mozzanat tartalma is átértékelődik, megtörténik a jelenség kortárs birtokba vétele. E lapszámmal bennünket két kérdéskör foglalkoztatott: a fogalom milyen jelentései válnak relevánssá a humán tudományok kortárs művelőinél?; van-e a beat generációnak bármilyen, Erdélyhez, Közép-Kelet-Európához kapcsolható speciális jelentése?

Megkerültük viszont azt a kérdést, hogy a nemzedékiség milyen különleges fogalma az, melyet ebben az esetben alkalmazunk. Mialatt a szervezeti kultúrákban, a társadalomtudományok fogalmi rendszerében a generáció fogalma megkerülhetetlenné vált, mintha a beatnikék esetében mégsem egy mai értelemben használatos generációfogalommal szembesülnénk: itt mintha azonos magatartáskultúrával, azonos életvezetési elvekkel rendelkező személyek alakítanának olyan kiscsoportokat, melyekben a kölyökbárságok kegyetlensége a társasági dinamika alapja. Nem pedig az azonos időszakban való születéssel együttjáró pszichoszociális és gazdasági környezetek. Annak ellenére, hogy mégiscsak van jelentősége a kortárs generációfogalmak egyik komponensének: mégpedig a technikai meghatározottságnak. A beatnik az írógép által meghatározott: az írógép billentyűiből lángok törnek fel, a betű olyan nyomatot hagy a lapon, melynek vizualitása ikonikus, az írógép ügynök, átváltozásra képes lény, aki irányítja életeinket, az írógép a billentyűk kezelése által szexuális izgalomba hozható, képes arra, hogy megjelenítse a szexualitással kapcsolatos személyes dilemmákat, az írógépbe befűzhető az út, általa rögzíthetőek állomásai.

Mint ahogy megkerültünk olyan kérdéseket is, hogy milyen következményei vannak annak, hogy a kortárs sztárvilág egyik kiemelhető figurája, Kristen Stewart játszotta LuAnne Henderson szerepét Walter Salles filmjében. Az *Üvöltésből*¹ készült 2010-es feldolgozásban pedig a *Mad Men* sztárja, Jon Hamm Allen Ginsberg védő-

üggyvédjét, s a Madison Avenue prototipikus karaktere ironikus figuraként értelmeződött a beat költészetet védelmező szerepben. Ezzel eleve kortárs történeté vált Kerouac és Ginsberg sztorija, mintha filmként eleve remake-ként készültek volna el, s magukba építették volna a színészi karrierépítés tanulságainak problémáját is. Illetve ott van a közös kérdés az *Úton*, a *Meztelen ebéd*² és az *Üvöltés* kapcsán, hiszen mindenik esetben ugyanolyan látványos az időbeli eltérés az irodalmi mű és a film létrejötte között: vajon nem a filmnyelvnek kellett bejárnia egy bizonyos utat ahhoz, hogy képessé váljon az irodalmi beat-nyelv megjelenítésére? S vajon van-e annyira radikális film az *Úton*, mint amennyire radikális Kerouac regénye? Illetve még tovább: valóban radikális-e Kerouac nyelve, narrációja, vagy inkább a filológiai radikálítás miatt lett annyira izgalmas szöveg az *Úton*? És mért nem készült még film Thomas Pynchon-regényből?

Egy hiányosságot említenénk meg: nem olvashatnak e lapszámában arról a spontán trendként szerveződő revivalról, mely a beatnikeket más értelemben is a kortárs városi terek centrumába helyezi. Tudniillik a hipster és beatnik közötti érintkezésről.³ Ugyanis a legkonkrétabb körvonalakkal rendelkező mai városi ellen- és szubkultúra éppen a beat nemzedékben azonosítja egyik előzményét – abban az egyszerre elismerő és visszavonó stílusban, mely a hipsterek sajátja.

Ezek kortárs perspektívából íródó történetek lettek volna. A beat nemzedéket az életgyakorlatok mássága, radikalitása tette nemzedékké, s ezekről az életgyakorlatokról szólnak a lapszám szövegei szinte kivétel nélkül. S ebben kétségkívül volt konzensus San Francisco és Kolozsvár között.

Összeállításunkat olvasva első pillantásra feltűnik, hogy az egymással hidegháborús viszonyban levő két nagy tömb határainak zártsága ellenére milyen gyors volt az információ-áramlás. 1964-ben a Tokaj-Hegyalja egyik eldugott községében éppolyan világos volt, hogy milyen farmert kell viselni, és azt a farmert a beszerzési helyén jeans-nek hívják, mint Mérán. Épp ilyen kevésbé ismert határokat a zene, mint ahogyan összeállításunkban számtalan helyen olvasható, és hozzá kell tenni, hogy a nemzetközi filmipar termékei is hihetetlen könnyen jutottak el a kelet-európai országokba. A szocialista országokban különböző mértékben, de a fordításokban megjelenő külföldi irodalom is állandóan jelen volt. Elképesztő néhány napos kiállításokat sikerült rendezni a non-konformista magyar és nemzetközi művészet legjobb alkotásaiból, és hogy az alternatív színházi élet sokszínűségét megmutassuk, elég megemlíteni az Egytemi Színpadot vagy a Halász-színházat. Talán fölösleges is felhozni Carl Djerassi korszakalkotó találmányának, a fogamzásgátlónak a példáját, ami 1964 óta alapvetően változtatta meg a szexuális viselkedésformák modelljeit. Hiába létezett az ún. Vasfüggöny a Kelet és a Nyugat között, 1968 eszméi úgy suhantak át fölötté, mintha nem is lett volna. Ezzel számunk összeállítása messze nem azt akarja sugallni, hogy ne lett volna mélyre ható különbség 1968 recepciójában Kelet és Nyugat között. Még kevésbé kívánjuk azt az érzést kelteni, hogy 1968-nak ugyanolyan hatása lett volna Keleten és Nyugaton. Még az egyes szocialista országokban uralkodó tiltás mértéke is különbözött. Az a modernizációs lökés, amit kiváltott, látványos hatást fejtett ki. Összeállításunk nem ennek a hatásnak az elemzésére vállalkozik, hanem egykori visszaemlékezéseket szembesít utólagos elemzésekkel. A kérdésünk az, hogy a kettő ütköztetése mennyiben módosítja a korszakról való tudásunkat.

■ JEGYZETEK

1. *Howl (Üvöltés)*, r: Rob Epstein, Jeffrey Friedman, 2010, Allen Ginsberg 1955-ben íródott azonos című költeményéből ihletődött film.
2. *Naked Lunch (Meztelen ebéd)*, r: David Cronenberg, 1991, William S. Burroughs szinte azonos című (*The Naked Lunch*) 1959-ben megjelent regénye alapján.
3. Ld. Sophie Both: *The Hipster Effect: How the Rising Tide of Individuality is Changing Everything We Know about Life, Work and the Pursuit of Happiness*. CreateSpace, 2012. 20–35.

DERÉKY PÁL

ALTERNATÍV ÉLETFORMÁK, TRIPEK

„Everybody must get stoned”

BOB DYLAN

■ 1981. január 29.: Bécs – München; január 30.: München – Bergisch Gladbach; január 31.: Bergisch Gladbach; február 1.: Bergisch Gladbach – Brüsszel; február 2.: Oostende – London; február 3.: London – Los Angeles – San Francisco; február 4.: Santa Cruz

csütörtök, február 5., Sta. Cruz

D.e. ismét 11-ig alvás, utána „reggeli”. Ez elhúzódtott vagy délig, majd rendet raktam a szobámban. Sétálni mentünk Matyival. Lapos, legfeljebb egyemeletes házak, leginkább fából. Mindenhol kertek, néhány hatalmas, öreg fa. Sok örökzöld, kellemes napsütés. Most tél vagy kora tavasz van itt, a lomblevelű fák rügyei még nem pattantak ki. De rengeteg virág virít mindenütt, egzotikusak és nálunk is megtalálhatók egyaránt, és virágzik néhány gyümölcsfa, valamint a magnólia is. Finom illatok úsznak a levegőben. Kisétáltunk a Csendes-óceán partjára. Matyi naplót (verset) írt, én meg a San Francisco Chronicle-et olvastam. Fő hír a címlapon: Washingtonban, a fővárosban, elkaptak két buzi képviselőpárt a parlament férfitáborában. Bűnük: szoptak („oral sodomy”), illetve kúrtak („rectal sodomy”). A lap egyébként néhány – kevés – külpolitikai tudósítástól eltekintve (a pápa: ha szégyelljük saját testünket, az az egészség jele; lengyel sztrájkok stb.) nagyjából helyi bűnügyeket, valamint az iráni túszok visszaemlékezéseit hozta. Az egy-két órás sütőkészítés után továbbmentünk, és megnéztük a szőrösöket, akik annak ellenére, hogy a víz még jó hűvös volt, szép számmal siklottak a hullámokon. Be-

A jó mámor mögött erő van, virtus, jó esetben szellemesség, dévajság, fickósság, életöröm.

mentünk a Greyhound buszállomásra is, hogy megérdeklődjük, mennyibe kerül egy jegy L.A.-be. A rendőrök éppen akkor vezettek el egy fiatal embert megbilincselve. Majd haza. A társaság Reagan elnök első beszédét nézte a tévén. A hapsi az ország gazdasági helyzetéről beszélt, és vázolta azokat a tervezett intézkedéseit, amelyeket a fellendítés érdekében kíván foganatosítani. Kiröhögtek.

Megvarrtam a hálósákomat, azután kajálni mentünk. Teljesen olyan volt, mint az American Graffiti-ben: kocsiba be, kocsiból ki, gyalog tapodtat se. Neonfényes, műanyag, steril helyen szalmát ettünk (junk food), és rossz, édes sört ittunk hozzá. Utána minden átmenet nélkül egy másik helyre robogtunk, és elektromos játékokkal kábítottuk magunkat (flipper, meteoroidok, atombombázás, tankcsata stb.) Mindazonáltal meg kell mondanom, nekem a nyugati part, helyesebben Kalifornia jobban tetszik, szimpatikusabb (valahogy emberibb, természetesebb), mint a keleti part, ahol nyolc évvel ezelőtt lógtam pár hónapig.

péntek, február 6., Sta. Cruz

Tegnap este még táncolni akartunk menni, de azután flipperezésbe, beszívásba és tévézésbe fulladt az este. Én Peti ajándékát, Kerouac *On the Road*-ját olvastam németül. A mai napot a Santa Cruz-i Egyetem tanulmányozására szántuk. Gyönyörű, meleg, napsütéses délelőtt mentünk fel oda, még az ing is lekívánkozott az emberről. Az egyetemi campus a város fölötti dombvidéken terül el. Nagy kiterjedésű, laza, levegős. Fenyőligetekben megbúvó pagodaszerű épületek és modern architektúra – vasbeton, üveg, fa – keveréke. Nagyon szép. A tudomány továbbadásának, ill. elsajátításának olyan érzéki, ógörög mintájú, természetbe ágyazott, peripatetizáló modellje ez, ami rendkívül rokonszenves. Nem olyan kényszeresen, gyöttrőn oltják az emberekbe a tudományt, mint nálunk (talán innen származik az az előítélet, hogy az amerikai egyetemi képzés felszínesebb a mienkénél). A diákok többségén itt mindenestre életöröm látszik. Háromezer-ötszázan tanulnak itt, részben bentlakóként. Nyolcszáz dollár az évi tandíj, azért ilyen kevés, mert állami egyetem. 1964/65-ben alapították. Az a gyönyörű park, aminek a területén fekszik, valaha ranch volt, utolsó tulajdonosa örökölte a University of Californiára. A nagy konkurens a Berkeley Egyetem, sok olyan diák köt ki végül itt, akit oda nem vettek fel. De kezdetben, a hatvanas évek végéig, állítólag nagyobb vonzerőt gyakorolt ez az egyetem, magasabb volt a színvonala. Megnéztük az egyes college-eket, a könyvtárat és az adminisztrációs részleget: nyugi, lezserség, jó ízlés, szépség mindenütt. Ott is ebédeltünk a Campuson, egy kínai menzán, majd Alex és Matyi elmentek meghallgatni egy előadást az 1848-as forradalmakról, én meg kifeküdtem a napra, sütkéreztem, dohányoztam és az egyetemi újság, a *City on a Hill* legújabb, febr. 5-i számát olvastam. A vezércikk az új amerikai külpolitikával foglalkozik, nagy, fekete, fenyegető atombomba képével illusztrálva. Írnak a CIA szerepéről Iránban – a túszok többsége feltehetően ügynök volt –, de már a tényt magát nem kommentálják, azt ép bőrrel nyilván nem úsznák meg, ha leírnák, hogy az irániak szempontjából a cucc szerencsésen megnyert pókerjátzma volt, és mint ilyen ott szinte mindenki jogos, szükséges és jó húzásnak tartja. Írnak Líbiáról, természetesen elítélően. A többi cikk inkább helyi, egyetemi és városi híreket sorol, kezdeményezéseket kommentál jóval bővebben

és sokrétűbben, mint a mi osztrák egyetemi lapjaink. Írnak a városi szegényekről, hajléktalanokról, két önkéntes rendőrrel, a kisebbségek (csikánók és feketék) politikai törekvéseiről, kulturális eseményeiről. A lapban programfüzet is található, egy része pedig a nők számára van fenntartva. Ebben Nina Carson harangozza be lelkesen a women's studies mint új szakot. A programba pl. a feminizmus elmélete és története választott tárgy formájában beszámítható. Roberta Lynch két feminista, Dorothy Day és Adrienne Rich politikai elképzeléseit fejtegeti az erőszak nélküli társadalomról. Az Erőszakos Nemi Közösülés Elleni Bizottság nevében Gill Greensite közli, hogy a Campus különböző helyein kis piros segélykérő telefonokat szereltek fel szükség esetére. Bejelentés olvasható arról, hogy ismét megindult a Latin American Studies szak. Tanulmány írásához keresnek munkatársakat (Az anarchista politika elmélete). Bhagvan Shree Rajneesh-ék hirdetnek kétdolláros meditációt. Holnap este vitafórum lesz a szélsőjobboldal új térhódításáról. Hirdetnek meleg és lesbizikus csoportok is. Azonfelül lemezzgyárak és -boltok, fényképészek, utazási irodák, vendéglők és bárók, sportegyesületek, bankok, vallásos csoportok, használtruha-boltok, kerékpárkölcsonzók, munkaközvetítők, fodrászok és kozmetikusok, a Békehadserég, a Hadkötelezettség-Kibekelési Tanácsadó és néhány hard-, ill. software-es cég (Hewlett Packard, Wang-Software, NCR). [...]

szombat, február 7., Sta. Cruz

[...] A többiek még éjjel kettőig maradtak a buliban, azután visszajöttek ide, és hajnali ötig dajdajoztak. Félálomban hallottam őket néha. Beszéltem Alexszel. Szerinte ne mondjak véleményt valamiről, mielőtt meg nem ismertem, ki nem próbáltam volna. Szóval túl hamar alkottam véleményt a partyról és a csajokról, ami olyan negatívra sikeredett, hogy elmentem. De – Alex szerint – előbb össze kellett volna melegednem valamelyik csajjal. Másrészt, és ezt már én mondom, nagyon rossz hatással van rám a bor és a fű együtt, akármilyen csekély mennyiséget veszek magamhoz ebből az elegyből. Nagyon hamar ledönt, és máshogy hat, mint akkor, ha csak az egyik hatásának vagyok kitéve. A két szer együtthatása inkább kábulatot vált ki nálam, mint mámort. A jó mámor mögött erő van, virtus, jó esetben szellemesség, dévajtság, fickósság, életöröm. A kábulat mögött szürkeség, stupor, lelassulás.

A mai nap – a rövid déli sétától eltekintve – házi pepecseléssel telt el. Mosogattam, megírtam 100 levelet és képeslapot, varrtam, mostam, naplót vezettem, vacsorát főztem.

vasárnap, február 8., Sta. Cruz

Dél előtt bolhapiac. Nem voltak sokan, mert esett, így bent egy csarnokban tartották. Utána bevásárlás egy éjjel-nappaliban, majd főztem egy gulyáslevest. Vettünk két nagy palack jó kaliforniai vörösborot is, azokat ebéd előtt + alatt kiszopogattuk. Utána szieszta. Este füvezés.

hétfő, február 9., Sta. Cruz – San Francisco

Matyi, Alex és én a Santa Cruz-i yachtkikötőbe mentünk reggelizni. Utána ők az egyetemre, előadást hallgatni. Én otthon maradtam, takarítottam, mosogattam. Dél felé Alex értem jött kocsival, és ebédelni mentünk Mr. Kenézzel, egy magyar származású szovjetológussal. Arról kérdezgetett, hogy milyen mostanában megjelent magyar könyvet érdemes olvasni. Déryt, Moldovát, Kertész Ákost ismerte. Kérdezte, mi Moldova népszerűségének a titka. Utána hazafelé vettünk egy pint whiskyt, s búcsúzóul meg is ittuk Alexszal és Mike-kal. Előkerült a fűszerszám is, elfüstöltünk egy búcsúpipát. Alex megajándékozott minket egy-egy marék jó illatú, erős sensimillával, majd felkerekedtünk. A srácok kivittek a város határába kocsival, a CAL 1 North

útra. Hamarosan megállt egy átlagos kinézésű, 30-35 éves kereskedelmi utazó, és elvitt minket Pescaderóig. Útközben felvett még egy srácot. Pescaderóban semeddig sem álltunk, és máris felvett minket az előző ikertestvére, egy másik vigéc, és elvitt egészen a San Franciscó-i reptérre. Onnan busszal mentünk a belvárosba. Kiszállván, egyből a kínai negyedbe mentünk, mivel az a város legfestőibb része. Kíélvezték a dimbes-dombos városrész kínálta remek kilátást, majd felhívtuk Jennifert, aki Alexszel lakott egy évig Sta. Cruzban. Oké a cső, elmondta, hogyan kerülünk oda. Beszálltunk a földalattiba, aminek a neve San Franciscóban BART (Bay Area Rapid Transportation), és amivel éppúgy kicsesztünk jegyvásárlás szempontjából, mint a londonival, csak másképp. Matyié volt az ötlet: vegyünk egy drága (1.10-es) jegyet, s majd ő szorosan a hátamhoz tapadva átsusszan – az elektronikus zár azt hiszi, hogy egy kövér ember ment át. Így is lett. Kiutaztunk Berkeleybe. Jennifer szívélyesen fogadott. Szőkeségét mintegy ellenpontozandó kis, koromfekete hajú lány ült mellette az ágyon. A duma – miért, miért nem – eléggé rideg dolgokról, erőszak és nemi erőszak témája körül forgott. Elmeséltük nekik, hogy már Európában is áthattotta a teljes társadalmat a férfiuralom lebontásának a szükségessége. Vagyis Ausztriában a májusi népszámlálás már nem a családfőkből indul ki, hanem a reális adottságokból.

Bruno Kreisky, a szocdem kancellár 1979-ben államtitkárrá nevezte ki Johanna Dohnalt, aki egy évvel korábban megalapította az első védett házat erőszaknak kitett nők számára Bécsben. A népek ettől beszartak, mégsem dőlt össze a világ. De az utcán is látszik a változás, egyre több szexista plakátot mázolnak vagy ragasztanak át. Legutóbb pl. egy férfibugyi-reklámot egészítették ki „csomagold ki / a porszívót“ felirattal.* Utána barátnő el, s mi hárman kajálni mentünk egy mexikói restibe. Jól bebabáltunk és elbeszélgettünk a kedves csajjal. A fizetéskor, pedig ő csak sörözött, minden pénzét ránk akarta tukmálni, de eltetettük vele a hat dollárt, inkább mi hívtuk meg őt. Hazaballagtunk, és jó lelkiismerettel ámentünk laposba a szőnyegen.

kedd, február 10., San Francisco – Pescadero

Reggel Jennifer korán kelt, iskolába kellett mennie, tanított. Mindenáron ránk akart hagyni egy lakáskulcsot, mi pedig biztosan tudtuk, hogy tépünk elfele. Puszipuszi, elindultunk a Berkeley Egyetem irányába. Az első benyomás: hatalmas. Épületek, épülecsoportok állnak egy ligetes domboldalon, csak nem olyan tájba mosódóan, mint a Santa Cruz-i Egyeteméi, hanem monumentálisan. Mintha Nemzeti Múzeumok csoportjai állnának mindenfelé. A múlt század közepe táján kezdhették építeni, a régi angol egyetemek mintájára, még óratornya is van. A század végére neoklasszicista osztrák parlamentféle épületekkel gyarapodott a gyűjtemény (a Jugendstil, ha jól láttam, kimaradt), majd a harmincas évek totalitáriánus építészeti

* Erről az átragasztás-akcióról így írtam pesti barátaimnak akkor: „Jó öreg Vasfüggöny! Milyen egyszerű, patriarchális élet folyik még mögötte! Itt a feministák reggelre teleragasztották a várost plakátokkal, amelyek felhívják a hímnemű közönséget: »csomagold ki a porszívódat!« Hát volt sírás-rívás. Amikor munkába indultam, mindennütt megbolydult férfiak nyüzsögtek, szerszámukkal a kezükben, és szégyenlősen kérdezték egymást: »Most mit tegyünk?« Mások (a butábbak) kis csoportokban sugdolóztak: »Te tudsz szívni vele?« »Nem, öregem, én eddig még mindig csak fújtam!« »Én is!« »Hanzi, nézd meg jobban a hirdetést, tán rajta van a szerviz címe, ahol átszerelik a fűvókánkat szívókára!« A tanácstalanul fecsegő, bárgyún tipegő-topogó férfiak körén kívül ültek a Nagy Lusta Nőstények a padokon, és a hasukat csapkodva röhögtek: Ha-ha! Kis hülyék! Milyen édesek, ahogy problémáztatnak kukingerükkel a kezükben: szívjunk? fújunk? szívjunk? fújunk? – becsületszavamra eldobom az agyamat. Gyere Grüti a gecibankba, leemelünk a kontóról egymillió spermiumot.”

ízlésficamát tükröző épületek következtek, s végül a mai vasbeton-üveg-fa kompozíciók. Az óriási parkban még néhány diákszálló, kollégium is van. Én még szívesen nézelődtem volna, de Matyinak mehetnékje támadt, így hát továbbálltunk. A már ismert módon beszlisszoltunk a BART-ba, s visszaroigtunk az üzleti negyedbe. Itt megérdeklődtük, hogy létezik-e még a legendás drive-away, amikor a kocsi tulajdonos a járművét hátrahagyva átrepül a keleti partra, és vállalkozó kedvű fiatalok utánaviszik. A lehetőség még fennáll, Matyi jogosítványát elfogadják, kocsi is lenne elég, csak benzint nem adnak hozzá. És bár a benzin sokkal olcsóbb, mint bárhol Európában, de akkor sem biztos, hogy marad elég pénzünk. Utánanéztünk, L.A.-ben megérdeklődjük, hogy máshogy is át lehet-e jutni, stoppal vagy Greyhound-busszal.

Kínai kocsmában ebédeltünk, majd a földalattival elmentünk a déli végállomásig, Daly Citybe. Onnan félórás buszozással Half Moon Bay-be értünk. Matyi a buszon is spórol: egyszerűen bebasz egy marék aprót a műanyag pénzgyűjtő kosárába a vezető mellett, kettőnkre mutat, s mint aki jól végezte a dolgát, leül. Legtöbbször bejön. Délután 3 óra tájt nekiálltunk stoppolni a CAL 1 South-on L.A. felé. Hosszan álltunk, s unalmunkban felidéztük az amerikai/kaliforniai egyetemi hallgató szerelésének képét: farmer vagy mikrokord gatyá, alternatív lábbeli, ing vagy hosszú ujjú, csíkos trikó, efölött ujjatlan, vattával bélelt pufajka-mellény, plusz az elmaradhatatlan kishátizsák, „because it's soooooo practical”. Fiúk-lányok ezt az egyenruhát viselik. Az európaiak individualistábbak, mit mondjak, én a nagy-nagynéném 1927-es piperekofferrájával járok egyetemre. Jó sokáig álltunk ott, füttyörésztünk, és a dúsan telefirkált útjelző táblákon látható feljegyzéseket olvassgattuk. Végül felvett egy fej, platós személyautójával. Csorogtunk lefelé a part mentén, a pickup truck platóján ülve élveztük a gyönyörű naplementét, néztük fentről a Csendes-óceán hullámain, ahogy lustán szétterülnek a fővényen, vagy csattogva, dörögve porladnak szét a sziklákon. A pikapos Pescaderóig vitt, útközben még felvett egy kedves fiatal hobót, Chicót, a kiskutyájával. Mire kiszálltunk, teljesen besötétedett. Autó már csak elvétve jött, s természetesen nem állt meg egyik sem. Elindultunk dél felé gyalog. Kellemes, langyos, tengerillatú volt a levegő, kabócák (?) hangversenyeztek, jó hangulatban sétáltunk vagy öt mérföldet. Már éppen szállás után néztünk, amikor hirtelen eleredt az eső, észre sem vettük, hogy beborult. Valami farmnál jártunk, Matyi azt javasolta, hogy másszunk be a pajtába, én azt, hogy kérezzekdjünk be. A munkásszállásra nyitottunk be, a hosszú pajta végén. Bekopogtunk az egyik szobába, ahonnan zene, nevetés hallatszott ki. A földön 5-6 barna bőrű, mint később kiderült, El Salvador-i fiú kártyázott. Megkérdeztem, hogy alhatunk-e ott. Szíves mosollyal invitáltak. A rádióból mexikói zene áradt, a pajta bádogtetején megnyugtatóan dobolt az eső (Kaliforniában áprilistól decemberig nem esik), a fiúk derűt, egészséget, és jó föld- + izzadságszagot árasztottak. Hálósákba bújtunk, és elszunnyadtunk.

szerda, február 11., Pescadero – Sta. Cruz – San José – Watsonville környéke

Hajnali ötkor ismét felharsant a „Losz Anhelesz” rádió spanyol adása, bömbölt a mexikói zene. De a fiúk nem zavartatták magukat, csak hatkor kászálódtak ki a zsákjaikból. Ephraim, a vendéglátónk, egy-egy csésze igazi jó közép-amerikai kávéval kedveskedett. Megköszönve a szívességét kiléptünk a szürkületbe. Még szemerkélt az eső, de alighogy átértünk az út túloldalára, és a levegőbe döftük a hüvelykujjunkat, megállt az első kocsi. A fej kb. 15 mérföldre vitt minket, a cementgyárig, ahol dolgozott. Alighogy kiszálltunk, megérkezett Chico a kutyájával. Ő kint aludt valamilyen vízhatlan ponyva alatt. Megsúgta, hogy innen 25 centért városi busszal be-mehetünk Santa Cruzba. Így is lett. Fél nyolckor felkeltettük Alexet, aki elmondta, hogy aznap este, pont miután elmentünk, jött egy diler elképesztő adag fűvel, és szépen elfüvezgettek reggelig. Nem aludt semmit, kilenckor vizsgája volt, sikerült. Ha-

talmas reggelit kerekítettünk, s Alex ismét kivitt kocsival, ezúttal a város másik, déli végére. Kiderült az idő, jókedvűen kezdtünk stoppolni. Hamarosan kiderült viszont az is, hogy senki sem áll meg. Végül vagy kétórás várakozás után megállt egy pikap, szakállas fej vezette, mellette két csaj ült. Azt mondta, hogy felmegy San Joséba, a belső völgybe, s ott letesz a 101-es autópálya egyik feljárdójánál. Még az este Los Angelesben leszünk. Felültünk a kocsí platójára, és feldöftünk a hegyre. Útközben a két csaj kiszállt, mi előreültünk, és a fej természetesen azonnal besodort egy természetes sensimilla-szivart. Mire fölértünk, tökig beszívott az erős, tiszta, magmentes fűtől. Matyi tettekre készen ült mellette, hogy megfogja a kormányt, ha árokba akarna borítani minket. Amikor kiszálltunk, akkor jöttünk rá, de már sajnos későn, hogy San Joséban és mint azután kiderült, csaknem minden amerikai városban csaknem minden nagyobb utcának van autópálya-feljárdója. Ennek megfelelően vékonyan csordogál az autópatakok. Félórás várakozás után nekiindultunk, és a pálya mentén elcapplattunk a következő feljárdóig, ahol ugyanolyan szar volt.

Végül délután 4 óra tájt elérkeztünk az ötödik (!) feljárdóhoz, ahol valamivel több mozgás volt. Itt is vártunk vagy egy órát, amíg megérkezett Alwin, a fűtermelő. Úgy dicsérte-kínálgatta a különféle füveit, mint nálunk a bortermelők a különféle ízvilágokat, évjáratokat. Olyan szakkifejezéseket is használt, mint buké stb., amiket persze megközelítőleg se tudok visszaadni. A kóstolgatás során minden kétséget kizáróan kiderült, hogy a fűvészet szent dolog, elhivatottság és tudás kell hozzá, kontárok jobb, ha kerüljük (ezt is mondhatta volna bármelyik szőlősgazda vagy borász). Persze még az autóban jól beszívunk, így nem állunk ellen az ajánlatának, hogy aludjunk nála, holnap ismét levisz a tengerparti egyes útra, „mert Big Surt látnotok kell”. Megérkeztünk hozzájuk. Felesége, Ginny, takaros alternatív asszonyka, mosolyogva invitált befelé. Hát szó, ami szó, nagyon szép helyen laknak, élvezik a csodálatos kilátást, a vidék nyugalalmát. A ház előtti padon ülve megtekintettük a drámai naplementét s az utolsó sugarak fényében a virágos- és a veteményeskertet. Majd beültünk a kellemes hangulatú, izléses freak stílusban berendezett szobába. Ginny elment bevásárolni, közben Alwin a fűtermesztés csínját-bínját magyarázta. A nő visszajött, sört, almát és sajtot tett az asztalra, majd nekiállt vacsorát főzni. A kályhában hatalmas eukaliptusz-törzs parázslott, kellemes illatot árasztva. Alwin „töltögetett”, időnként egy-egy fűszállal kedveskedett nekünk. A vacsora királyi volt. Ginny vegetáriánus, de ilyen finom vegát, mint amit ő készített, még nem ettem soha életemben. Chilipaprikát megöltött sajttal és paradicsomszósza állítva a sütőben átsütötte. Hozzá chilibab, igen akkurátusan megkészítve, rizs és tortilla, valamint zöldsaláta. Éhesek is voltunk, hiszen reggel óta nem ettünk semmit, meg ízlett is rendesen, mindent betermeltünk. Vacsora után Alwin elment sörrért, majd kellemes poharazás, füstölés mellett elbeszélgettünk. Szenvedélyesen szereti az orosz irodalmat (mondanom se kell, hogy a klasszikusat), és oroszul tanul egy örült remetéitől, hogy eredetiben olvashassa. Azután Ginny kérdezgetett az egyetemről meg általában Európáról, milyen nálunk az élet. Gyorsan telt az idő, a háziak hatalmas, paplanos hálózsákokat terítettek a földre a duruzsoló kályha elé, s mi olyan finomat szundítottunk ott, mint egykor anyánk ölében.

csütörtök, február 12., Watsonville – Monterey – Carmel – Big Sur déli vége – Morro Bay

Gyönyörű, verőfényes napra ébredtünk. Alwin hatalmas reggelit készített, mégpedig pontosan olyat s úgy, mint Alexék, úgyhogy azt hiszem, joggal nevezhetjük kaliforniai rusztikus reggelinek. Így készül: szeletelt húsos szalonnát serpenyőben világosbarnára sütnek, amíg ki nem engedi a zsírt. A szalonnaszeleteket tiszta vászonba vagy papírtörülközőbe bugyolálva a langyos sütőbe teszik, hogy meleg maradjon, és a ruha vagy a papír kiszívja a maradék zsírt. A serpenyőben maradt zsírt a zsírosbödönbe öntik, rántottát sütnek, s amikor kész, a rántotta tetejére morzsolják

a száraz szalonnát. Hozzá meleg bagels jár, vastag kiflikarika, amit kettévágnak és megpirítanak. Meg persze egy liter kávé. Így belakván, Alwin ránk testált némi magvakat és fűszerszámokat, s nem is keveset! Biztatott, hogy a magokat otthon ültessük el, és szeretettel neveljük. Elbúcsúztunk Ginnytől, aki még az ágyban lustálkodott, és elindultunk. Mivel előreláthatólag kint is fogunk aludni a szabad ég alatt, útközben Alwin kiszállt, és megmutatott egy mérges cserjét, magyarul mérges szömörce a neve (rhus toxicodendron), hogy azt gondosan kerüljük ki, mert a csalánhoz hasonló csípéseket okoz, de sokkal rusnyábbakat, és az elvakart csípés helyén kelevény támad. Kb. a síkság közepéig vitt minket (mindössze 10-15 mérföldnyire Santa Cruztól), majd szívélyesen megöleltük egymást, elbúcsúztunk. Hamarosan ismét egy pikap platóján ültünk. Az autóban mexikóiak ültek, elvittek Monterey Northig. Innen két altiszt egy katonai személygépkocsival Monterey Southig vitt. A vezető be volt szíva, mint az állat, és egész úton ocsmányul káromkodott. Monterey South elveszett hely volt, teljesen eldugott kis följáró, ahol óránként három kocsi fordul meg. Fölkerekedtünk, s kibusztoztunk Monterey legeslegdélibb csücskébe, Carmelbe. De itt is felsültünk, illetve lesültünk a napon. Már szinte gyökeret eresztett a lábunk az aszfaltban, amikor 3 óra felé megállt egy középkorú, proli-kisbűnöző típusú házaspár egy rozszant kocsival (később elmondták, hogy néhány órája vették 200 dollárért), és közölték, hogy elvisznek Santa Barbarába. Ez kb. 150 mérföld (lett volna), a távnak több mint a fele. Azt sem tudtuk, hova legyünk örömmünkben. A férfi ablaktisztító volt, s azzal büszkélkedett, hogy ő pucolja Clint Eastwood ablakait. A híres filmszínész minden alkalommal ötven dollár borraalót ad neki. De most már rég nem volt nála, sajnos, sajnos, mindketten teljesen le vannak robbanva anyagilag a nőjével. Úgyhogy – persze, fájó szívvel – meg kell kérjenek, szálljunk be 5-5 dollárral a benzinbe. Egymásra néztünk Matyival, oké, megéri. Gyorsan be is tankoltak egy tízesért. Vettem néhány üveg sört az útra, azt iszogattuk. Big Sur felé jártunk, előbb Little Surt érintve. Kényelmesen hátradóltunk a hatalmas kocsi hátsó ülésén, söröztünk, dohányoztunk, és élveztük a délutáni nap fényében fürdő gyönyörű vidék látványát. Hegyen-völgyön, szerpentinekkel teli úton kanyargott a járgány, egyik oldalon a tenger, az Óceán hatalmas hullámai, másik oldalon a hegyek zöldje. Lassan haladtunk, volt időnk megbámulni mindent. A vörös földet, az égbe nyúló vörösfenyőket (redwoods), amelyeknek az igazi, több ezer éves példányai San Francisco fölött található a Redwood Nemzeti Parkban. Ezek egy ősfa körül, koszorúban nőnek, s ha az ősfa ki is pusztult már, a koszorú tanúsítja egykori meglétét. Eukaliptuszerdőből kibukkanva láttunk a tengerben egy bálnacsaládot, amint jókora vízsugarakat lövellve vonult északra. De nemsokára vége lett az idillnek, Big Sur déli végén kellemetlen meglepetésben volt részünk. A nő, aki időközben átvette a kormányt, hirtelen bevágott jobbra, egy parkolóba, s közölte, hogy végeztünk. A kocsi többet fogyaszt, mint kellene, a tíz dollárunkat már elfurikázták, ők sem mennek tovább. Még tiltakozni se volt időnk, amikor kívülről rank rontott négy haramia, az ablakpucoló bűntársai, kirángattak a kocsiból, és kézzel-lábbal kábítószert akartak rank sózni. Mire kiszabadultunk a karmaikból, a kocsi már elporzott. Mindössze harminc mérföldet hoztak. Szerencsére a cuccainkat kidobálták a kocsiból, azok megvoltak. Ott álltunk elkerekült szemmel a szürkületben, egy kiugró sziklára épített parkolón, a Csendes-óceán felett, Big Sur – Kerouac hasoncímű regénye – táján. Lassan elindultunk dél felé, reménytelenül stoppolgatva. Csodák csodája, egyszer csak megállt egy autó, s ami még csodálatosabb, fiatal lány ült benne, egyedül. Mickeynek hívták. Elvitt, s ezzel megmentette az amerikai nők becsületét. Feltűnt mindjárt a stoppolás kezdetén, hogy rendkívül sok, többnyire fiatal nő vezet. Általában vadonatúj kisautókkal, ún. női kocsikkal jártak, és általában egyedül ültek az autóban. De akár egyedül voltak, akár másodmagukkal, megállni egyetlenegy sem állt meg. Mást, mint legjobb

esetben cukros mosolyt nem kaptunk soha ezekben a gondosan rendben tartott kocsikban ülő, gondosan rendben tartott csinibabáktól. Mickey viszont természetes ember, annyira elüt amazoktól, hogy felnevettem, amikor megláttam. Nem elidegenedett ember, mást nem tudok mondani. A félelemnek nyoma sem mutatkozott rajta, de nem volt pajtáskodó sem, nem színészkedett, nem játszott. Tanítónő, aki megunt a robotolást, vett a megtakarított pénzéből egy kocsit, s a telet Kaliforniában tölti, különféle haverjainál, kommunákban. Olvasgat, festeget, írogat, virágokat, gyógynövényeket gyűjtöget, sütteti magát a nappal, élvezi az életet. Szemrevaló is volt, göndör, sötétszőke, hátul kis farkba font haj keretezte szabályos, szép, napbarnított arcát. Nyugodt, barátságos szürke szeme az ember szemébe nézett, ha vele beszélt. Nem mórlikált, nem tette magát. Ha nevetett, fehér fogsora elővillant. Kellemes, lenyűgöző jelenség volt. Jól eldumcsiztunk. Morro Bayig vitt, ahol megállt, mert másnap ott szervizelték a kocsiját. Meghívtuk vacsorázni, s szuper jó hangulat kerekedett, bár ki nem mondottan az első pillanattól világos volt, hogy semmi további intimitásra nem kerül sor köztünk. Mindegy, élveztük így is az együttlétet. Mickey azután kivitt minket a várostól kb. két mérföldre délre a tengerpartra, ránk hagyott egy pipányi füvet estére, s ott elbúcsúztunk.

péntek, február 13., Morro Bay – San Louis Obispo – Santa Barbara – Los Angeles

Egy kis fenyőerdőben aludtunk, mindjárt az óceán partján. Tiszta, holdfényes, csillagos éjszaka volt, a tenger felől kellemes, langyos sós illatot hozott a szél. Éjjel nagy cserregéssel halászó madarak telepedtek a vízre, amelynek sötét felszínén néhány halászbárka fénye pislákol. Rég nem aludtam már kint, a hálósákban a hátamra feküdve élveztem az éjszakát. A csillagok a túleveleken keresztül olyanok voltak, mint apró gyertyák az ágakon. Jót aludtunk, napfölkeltkor ébredtünk. Pompás színjáték tárult a szemünk elé. Matyi le akarta fényképezni, de azután letett róla, mert a képen menthetetlenül giccsé válik az a szépség, amit csak in natura lehet büntetlenül élvezni. Felkerekedtünk, és felgyalogoltunk a 101-esre. Fialat egyetemista srác vitt el szinte rögtön San Louis Obispoig, ahol ismét csak rövid várakozás után beszálltunk egy vallásos fiatal bálnológushoz. A fej felváltva Isten és a bálnak dicséretét zengte, de legalább jó darabot vitt minket, egészen Santa Barbaráig, ahol stílusosan a Mission streeti feljárónál tett le.

Mission Street minden jobb kaliforniai helyen van Los Angeles-től San Franciscóig, a spanyol hittérítők emlékét őrzi. Mivel nem reggeliztünk rendesen, elindultam kólát venni, a pályafeljárónál hagyva Matyit. Messze kellett mennem, s amikor visszatértem, Matyi közölte, hogy távozásom után öt perccel megállt egy kocsit, pedig nem is stoppolt, és elvitt volna minket félútig. Hát ez pech volt, annál is fájdalmasabb, mert később már nem állt meg senki. Dél felé elkezdtek nem veszélytelen vándorlásunkat az autópályán, az egyik feljárótól a másikig. Hamarosan felvett egy suhanc hatalmas sportkocsijával, s váltig bizonygatta, hogy a déli feljáró a legfálszább, elvisz oda. Jó, elmentünk, mert ezt a déli feljárót tényleg nem ismertük, mi a másodiktól kezdtük meg vándorlásunkat észak felé. Hát hamar kiderült, hogy ez a legszarabb feljáró. Vagy fél órát kekeckedtünk ott, majd sűrű káromkodások közepette elkezdtek a visszafelé vándorlást. Ezúttal meg sem álltunk az egyes, általunk már kipróbált feljáróknál, hanem egyenesen a legészakibbhoz tartottunk. Ott szusszantunk egyet, bedobtunk két kólát, ill. egy root-beert, ami elképesztően szar volt (Matyi beírása: chewing-gum ízű, szarszínű ital, hányingerkeltő vegyszerkeverék), s mindjárt láttuk, hogy ez a legjobb feljáró. Sokkal több kocsit jött, lassabban fordultak a pályára, és megállni is több helyük volt. Új erőre kapva fogtunk ismét neki a stoppolásnak. Nemsokára meg is állt egy nyitott Karman Ghia, fiatal csávó vezette. Azt mondta, hogy nem megy el egészen L.A.-ig, de ahol letesz, onnan biztos a stopp a

városba. Beszálltunk. A fej nyílegyenesen ismét a legdélibb feljáróhoz vitt minket, ahonnan csak épp az imént verekedtük vissza magunkat kinkeservesen. Amikor ráébredtem, hogy ez itt minket ki akar tenni, megpróbáltam rábeszélni, hogy legalább vigyen vissza bennünket oda, ahonnan elhozott, de nem lehetett beszélni vele. Úgy be volt szíva, hogy üveges volt a szeme. Ha rákezdtem a mondókámat, ő automatikusan belefogott Ausztrália dicséretébe. De hát ez volt a legkevesebb, mit érdekelt minket, hogy Ausztria vagy Ausztrália, sírva, nevetve, káromkodva kiszálltunk. Még félórácskát tébláboltuk ott, majd délután három óra felé reményünk veszetten egyszer s mindenkorra föladtuk az USA stoppot. Az Államokban lehet és jó is stoppolni, sok érdekes dolog történik az emberrel, akár csak velünk az elmúlt napokban. De a stopp itt nem gyors utazásra való, mint pl. Németországban, ahol kis szerencsével akár ezer kilométert is meg lehet tenni egy nap alatt. A stopp itt életforma. Ha itt erre szánja el magát az ember, akkor ne számolja a napokat, heteket, mérföldeket, hanem csakis az élmény legyen számára fontos. Itt mindenkinek van legalább egy kocsija, csak a legszakadtabbaknak, a legörültebbeknek nincs, ezért aki stoppol, az az autósok szemében eleve gyanús, és a protestáns etika szerint megérdemelte a sorsát. Ha istenfélő életet élne, biztos lenne kocsija. Tisztelet a kivételnek (Alwin, Mickey). A média ezt a felfogást nap mint nap táplálja, még egy ilyen dalocska is van, hogy „picking up strangers / has many dangers”. Lófasz a seggükbe. Bebusoztunk a városba, a Greyhound állomásra, és szürkületkor – ismét megeredt az eső – kigördültünk ezen szörnyeteg nagyságú buszok egyikén Santa Barbarából. Este fél kilenckor voltunk Santa Monicában, L.A. egyik külvárosában, ahol Sz. lakik. Együtt elmentünk kajálni, majd két csomag sixpack sörrel visszatértünk a „lakosztályába”, egy raktárba. Ott kellemesen eldumáltunk, füstöltünk vele meg az üzlettársával kábé éjfélig. Aztán hálózásák.

szombat, február 14., L.A.

Délig szunya, majd mosás (mosógéppel!), zuhany, borotválkozás = 100%-os tisztaság. Ja, még cipőtisztítás is! Bevásároltunk valami kaját Matyival, és lenéztünk a plázsra. Nagy volt a nyüzsi, ezért elhatároztuk, hogy kaja után visszamegyünk. A kombinált reggeli & ebéd után azonban először egy „shooting” lefolyását tanulmányoztuk. Az ifjú színész(nő) különféle ügynökségeknél lead ezer fényképet magáról, s az ügynökségek eladják, kiközvetítik, típus szerint, a filmgyárak megrendelése alapján. Sz. most ilyen művészportrék készítésével foglalkozik. A rekvizitumok egyszerűek, csaknem spártaiak. Feketére, fehérre, szürkére festett téglafalak, hordozható színfalak, hordozható fényvisszaverő, ill. -nyelő felületek. A kevés eszköz shakespeare-i gyors és ötletes variálásával mégis komoly effektusokat lehet elérni. A shooting kb. egyórás melő. A körülbelül öt tekercs 35 kockás film ellövése, a fekete-fehér film előhívása és papírra vitele 250-300 dollárt jövedelmez. Sz.-nek saját bevallása szerint hetente minimum két ilyenre nyílik alkalma, ennyi megrendelése van. Áll, guggol, térdel, tekereg, igazgatja az alanyt és csattogtat veszettül. „Thank you! That’s right! That’s right! Chin up! Close your mouth!” stb. Utána sétálni mentünk a Santa Monica-i mólóra. Kellemes, 20-25° fokos meleg, szép napsütés. Egymillió ember. Családok, szerelmespárok, easy-riderek, mindenféle színesek, buggyantak, koldusok, halászok és vörös csillagra léggéppisztollyal célba lövők. Sétáltunk a tengerparton 1-2 mérföldet, és elhatároztuk, hogy holnap úszunk egyet. A természetjárás után igazi angol pubban guinness-sört ittunk. Estére volt partymeghívásunk, de valami közeli rokon/ismerős/üzletfél közlekedési baleset áldozatává vált, s így a multság elmaradt. Helyette a *Playboy* c. folyóirat (szar) 1980. októberi számában Gordon G. Liddyvel, a watergate-i betörés érdemi ötletgazdájával készített interjút olvastam. A vén gazembert Eric Norden kérdezte. Lehet, hogy még visszatérek ennek az írásnak

az elemzésére, most nincsen kedvem hozzá. Sörözés volt, közben az elmaradhatatlan fűszerszám járt körbe – ám most elutasítottam. Sz. adott egy kis zsák pszilocibin-bolondgombát, azt viszont bekapjuk holnap.

vasárnap, február 15., Los Angeles

Délig alvás, azután ki a finom melegbe. Olyan erősen sütött a nap, mint nálunk májusban. Reggelit vettünk, rántottát sütöttünk, megettük, és a tengerpartra mentünk. Házigazdánk, Sz. leült, mert nemrég autóbalesetet szenvedett, és fáj a nyaka. Matyival futni indultunk a víz mentén mezítláb, ott, ahol kissé keményebb a homok, és megbírja az embert. Majd izzadtan belerohantunk az óceánba. A víz jó hűvös volt, a parttól 20-30 méterre már úszni kellett. De mintegy száz méter úzás után ismét sekélyebb lett a víz, mindössze térdig ért. Itt csaptak át a nagy hullámok. Belevetettük magunkat egy-egy óriáshullám fölének tornyosuló, áttetszően zöld csillogásába, és a hatalmas erő úgy ragadott magával minket, úgy forgatott, pörgetett, mint pelyvát a szél. Amikor fázni kezdtünk, kiúsztunk a partra, és sütkéreztünk. Hazatérve Sz. a stúdiójában jó néhány felvételt készített Matyiról és rólam, amint meztelenül hülyéskedünk különféle rekvizitumokkal (citrom, sapka stb.).

Ezután teát főztem, és bekaptuk a szárított bolondgombát, elfelezve Matyival. Mindketten megrágtunk és lenyeltünk egy-egy adagot este 6 felé. A gomba kb. egy óra múlva kezdett el hatni, és körülbelül három órán keresztül hatott intenzíven. Miután tíz óra tájt jól bekajáltunk, és tévézés közben borozni kezdtünk, a hatás gyengült. De még így is csak hajnali kettőkor tudtam elaludni. Amikor azt írom, hogy a

hatás erős volt, akkor ezt nem valamihez viszonyítva értem, hanem csak magának a gombamámornak a görbét vázolom. Hatáson azt értem, hogy a gyomromban, a mellemben, valamint a végtagjaimban nagyon finom, kellemes érzés ömlött szét, cseppet sem toladóan vagy kibírhatatlanul, hanem mindvégig kellemesen, éppen jólesően. A nyalókához (LSD) viszonyítva a hatás persze gyengébb, rövidebb ideig tart és kíméletesebb. A pszilocibintől nem támadtak sem látási, sem hallási hallucinációim, a valóságérzék nagyjából a helyén maradt. De éppolyan intenzív nonverbális kapcsolat érződött ez esetben Matyival, a másik gombással, mint amelyet a nyalókával összekötött társak éreznek, amolyan „megengedem, hogy begyere a személyiségembe, és én is bemegyek a tiedbe”-érzés. Az intenzív szakaszban Sz. egy indiai vendégfőzt fényképezett, egyedül voltunk otthon. Matyi a logjából olvasott fel, végig neveltünk. Miután Sz. visszatért, bevásároltunk, és tényleg megfőzte a beígért specialitását, sajtos-húsos-chilipaprikás babot. Elsőrangú volt, igen jólesett. Kaja után jó lett volna kimenni, kivinni sétálni a felhőkön járó, felhőkön tapicskáló érzésünket, és Európában ezt biztos meg is tettük volna. Itt az ismeretlen terepen erre nem vállalkoztunk, annál kevésbé, mivel házigazdánk valami tévé-show videorögzítésével volt elfoglalva, és nem tudott elkísérni minket. Eleinte nem is figyeltem oda arra, amit csinált, de azután elkezdett érdekelni, annyira elképesztően szar volt a show. Matyi összegömbölyödött a padlón és elaludt, mi kibontottunk egy palack könnyű kaliforniai chablist, és borozgatva néztük a képernyőt.

Ha jól értettem (ami nem biztos) két egymással valamilyen módon összefüggő műsor volt: women, who rate the ten (talán azok a nők, akik értékelik, rangsorolják

a legszebb tíz nőt), továbbá *The ten most beautiful women of...* mittudomén. Tehát kizárólag csajok szerepeltek. A műsorvezető(nő) sorban bemutatta a tíz jelöltet – többségükben színésznőket –, miközben laza, pszeudofeminista rizsáját szexista viccekkel tarkította, amik ezúttal a férfiak kárára mentek. Semmivel sem voltak szellemesebbek a nőgyűlölők vicceinél. Pl. a hamvasztás után az özvegy hazaviszi a férje hamvait, és marijuánával keverve elszívja. „That was the best, what I ever had from him” – mondja. Haha. Azt a pöföt azért megnézném. A jelöltek, akik kivétel nélkül mind meg voltak győződve arról, hogy ők *beautifulok*, tájékoztatták a közönséget a *beautifulság* mibenlétéről, összetevőiről, valamint elérésének lehetőségeiről. Az ilyen állapot elérése és megőrzése nemcsak komoly anyagi befektetést, hanem kemény testi munkát, napi edzést, valamint pszichotréninget is igényel. Nos, milyenek ezek a nehéz munka árán előállított szépségek? A legenyhébben szólva is torzak, emberi mivoltukból kiforgatottak. Világos volt, hogy kizárólag pénzkeresés céljából vették alá magukat az önkínzásnak, míg a törzsi szájkorong vagy fülkorong húsba-kényszerítését a hagyomány vagy a hitélet kényszerítő ereje írja elő, végső soron társadalmi elvárás, a mindennapi élet rendje. Rendben van, hogy már az ősembernek is volt valami önképe, meg az ősasszonynak is volt elvárása iránta, aminek embe-rünk biztos igyekezett megfelelni, pláne ha matriarchátus volt. Az is rendben van, hogy ezek a képek viszonylag gyorsan változtak-változnak, különösen a 20. században. De amit *beautifulék* tesznek, az elképesztő. Két természeti adottságukat – az egészséget meg a fiatalságot – kamatoztatják brutálisan egy fikcióért, ami nemcsak Amerikán kívül erősen megkérdőjelezhető (hiszen a Twiggy-sztároló Anglia kivételével Európában ezeket az itt szépségkirálynőnek kikiáltott, harminckilós csontváza-kat a pálnálalábbukkal és -karjukkal bizonyára beutalnák a szanatóriumba), hanem magában az Egyesült Államokban is. Itt sincs ez a közönség elé vizionált szontkol-lekció még köszönő viszonyban sem a mindnapokkal, pl. a nagyvárosok utcáin kacsázó sok elhízott nő képével, aki a sorsába beletörődve rengeti a hajját. Talán példaképként funkcionálnak, amit azért nehéz elhinnem. Bolondgombán edzett véleményem szerint ezek itt mind a tízen többé-kevésbé rondák voltak. A színjáték abszurd jellegéhez hozzájárult az is, hogy ez az obskúrus embervásár egy bigottan vallásos ország puritán tévéjében zajlott, ahol estéről estére ezerszámra puffantják le és rob-bantják fel egymást a szereplők, de egyetlen erotikus ölelést sem mutatnak. Ez mu-latságos helyzeteket teremt, mert bár a testről, kizárólag ezeknek a bemutatott nők-nek a testéről volt szó, a bemutatás maga mégis igyekezett „erkölcsös” maradni. Te-hát míg *beautifulék* ösztövére bájait csak egy-egy pillanatra villantotta fel a kamera, maguk a jelöltek a legtöbb időt arra fordították, hogy vállról vállra göndörítsék nyil-ván vagyonba kerülő frizuráikat. Ami ugyebár egyházilag nem kárhoztatható, mert akinek pénze van, az biztos erkölcsös, és megérdemli. Nem tudom, mi lett a vége, unalmassá vált, futni hagytuk a rögzítőt és aludni tértünk.

február 16–17–18.: Los Angeles; 19.: Los Angeles – Fort Day Lake Road; 20.: Blythe (Kalifornia) – Phoenix – Tucson – Bowie (Arizona) – Lordsburg – Las Cruces (New Mexico) – El Paso (Texas) – Ciudad Juarez (Mexikó) – Clint; 21.: Clint – San Antonio (Texas) – Flatonia, Schulenburgtól nyugatra; február 22.: Flatonia (Texas) – New Orleans (Louisiana) – Bay St. Louis (Mississippi); 23.: Biloxi (Mississippi) – Montgomery (Alabama) – Atlanta (Georgia) – Greenville (South Carolina) – Charlotte-Greensboro-Durham (North Carolina) – Richmond (Virginia) – Washington D.C.; 24.: Washington D.C.; 25.: Washington D.C. – New York – Bécs = épségben átvittük a kocsit, és bár az előírt útvonalnál jó néhány száz mérfölddel többet pakol-tunk bele (bekukkantás Mexikóba, New Orleans-i karnevál ellenőrzése), a tulajdonos nem reklamált.

GYÖRGY PÉTER

HUSZONNÉGY ÉVVEL KÉSŐBB

(Mapplethorpe, 1946–1989)

James O' Higgins: Does this focus on cultural context and people's discourse about their sexual behavior reflect a methodological decision to bypass the distinction between innate predisposition to homosexual behavior and social conditioning; or do you have any conviction one way or the other on this issue?

Michel Foucault: On this question I have absolutely nothing to say. "No comment"

Sexual Choice, Sexual Act. An Interview with Michel Foucault. In: Salmagundi No.58/59. Fall 1982-Winter 1983. 10–24.

■ 2012 májusában a Ludwig Múzeum Mapplethorpe kiállításán tartottam tárlatvezetést. Hosszú évek óta ismertem Mapplethorpe munkásságát, több alkalommal írtam róla, alkalmi szemtanúja voltam a kilencvenes évek eleji amerikai Culture Warnak, amelyben az 1989-ben AIDS-ben elhunyt homoszexuális művész munkássága is fontos szerepet játszott. A Mapplethorpe szodomazochista (S/M) szubkultúrához tartozó fényképeiről készült másolatokat Jesse Helms szenátor bűnjelként mutatta be a Kongresszusban, különös, abszurd politikai színház volt, a maga módján avantgárd performance.¹ Budapesten 2012-ben, a fényképek előtt állva és magyarázva, mindez lényegtelennek tűnt. Hozzávetőleges felkészültségem egyetlen pillanatra sem segített a konkrét problémám megoldásában: miként és mit mondjak annak a majd' kétszáz embernek, aki nyilvánvalóan azért ment el kései órán a Ludwig Múzeumba, mert a mitikus Mapplethorpe érdekelt, de a fotográfiák sora felkavarta s érzékelhetően megzavarta a látogatók jelentős részét. A közönség jó része olyan fiatalokból állt, akik vagy 1989 után születtek, vagy legfeljebb kisgyerekek voltak ab-

A szerelem lett
a modern társadalom
korlátozhatatlan
szabadságának
metaforája...

ban az időszakban, amelyben Mapplethorpe munkássága kibontakozott, majd véget ért. A kiállítás apropóján megjelent *Kölykök*,² Patti Smith visszaemlékezés-regénye, csak tovább bonyolította az interpretációs kontextust. Szemben a látogatókkal, háttam mögött az akár pornográfiaiként is nézhető, akként elhíresült fotográfiákkal, úgy kellett beszélnem, hogy véletlenül se bántsam meg azokat, akiknek a képek „soknak” tűntek, s persze ugyanígy szerettem volna elkerülni a neutrális szakértelem látszatát. Ezek a képek készítésük idején részben még ismeretlen, azonosítatlan, a korszakban, illetve utólag, lassan felismert szexuális fertőző betegség történetével álltak összefüggésben, s mégis abszurdum lett volna úgy tennem, mintha annak a New Yorkban élő meleg közösségnek nem a legnehezebb órája lett volna az, amelyben – nagyrészt merőben véletlenül – Mapplethorpe munkássága véget vetett marginális szubkultúrára jellemző némaságának. Akkor következett be a kritikai nyilvánosság-váltás, Mapplethorpe akkor jutott el a múzeumokig, a kortárs művészeti világ akkor szembesült ezekkel a képekkel, amikor a morális pánik már letagadhatatlanul jelen volt a kortárs társadalomban.

1976-ban jelent meg *A szexualitás története I. A tudás akarása*, Michel Foucault ma is lenyűgöző remekműve,³ amelyben a francia filozófus addig ismeretlen politikai összefüggésekben rekonstruálta a szexualitásról való modern beszédmód történetét és társadalmi szerepét, kulturális használatát, illetve példáját adta egy olyan diskurzusnak, amely az olyan kérdéseket kerülte meg, illetve haladta meg, amelyeket 1982-ben neki tettek fel, s amelyekre, mint az a mottóból is látható, igen világosan megtagadta a választ. Foucault elsősorban a szexualitás medikalizált interpretációjának politikatörténetét,⁴ szereplőinek szövegeit szedte ízekre, utólérhetetlen nyelvi erővel rekonstruálta a viktoriánus prűdéria lényeges elemét jelentő részletes elemzőkedv, a leírás és osztályozás tébolyult textuális erotikáját, tehát az orvostudomány megjelenését az elnyomás színpadán. „A tudományos művek (akár írják, akár olvassák őket), az orvosi szaktanácsadás és vizsgálat, a kérdésekre való válaszolás közben érzett szorongás és a jóleső érzés, amikor értelmezik az általunk mondottakat, az a sok-sok történet, amelyet önmagunknak és másoknak mesélünk, a sok kíváncsiság, meghitt vallomás, amelynek feladatként kimondandó igazsága a botrány megannyi – mi tagadás, egy kissé ingatag – alapzata, annak a titkos fantáziának az elszaporodása, hogy nem lehet eléggé megfizetni a lehetőséget, hogy mindezt elszutoghatjuk egy értő fülnek...”⁵

Tíz évvel később a nem pusztán homoszexuális, de a kortárs meleg szubkultúrákat személyes tapasztalataiból ismerő Foucault maga is az AIDS áldozata lett, ami nyilvánvalóan alkalmat teremtett vitathatatlan életművének, illetve biográfiájának sajátos áthallásokkal való megírására, megítélésére, mint az James Miller 1993-ban megjelent *The Passion of Michel Foucault* című munkája esetében is történt. Különös, szinte abszurd módon ismétlődött meg Foucault könyvének a kimondás, utalás, sejtetés történetével és használatával kapcsolatos kritikája, hiszen a francia filozófus Berkeley-ben, egy szadomazochista meleg közösségben személyes tapasztalatokra tett szert, s úgymond nyilvánvalónak tűnhetett az itt történtek és a halála közötti összefüggések sora.⁶

S itt bizony meg kell állnunk, mert a Foucault halálával kapcsolatos elhallgatások, sejtetések rendje nagyrészt összefüggésben áll Mapplethorpe megítélésével is, előrebocsájtva, hogy az általa végrehajtott fordulat esztétikai radikalizmusa nem a pornográfia autentikus ábrázolásában, hanem a filozófus által idézett meghitt vallomások helyett a társadalmi nyilvánosság szent templomába: az esztétikai örökkévalóság birodalmába való beemelésében állt, azaz nem a pornográfia a kérdés, hanem az azzal összefüggésben álló képek szimbolikus terekben történt helyváltoztatása.

A modern nagyvárosokban kialakuló, a marginalizáltság különböző formái között élő homoszexuális közösségek hetvenes évekbeli kulturális normái – így adandó alkalommal a szadomazochizmust gyakorló szubkultúrák – ugyanúgy, mint a heteroszexuális világban, a teljes mértékben gyógyítható szexuális úton terjedő betegségek paradigmájának megfelelően alakultak, alakulhattak. A szexuális aktusok, a testnyílások használati formájára vonatkozó szerződéses, a kölcsönös beleegyezések, egyetértések gyakorlatát ez a stabil peremfeltétel alakította, a monogámia, poligámia, a csoportos szexuális aktusok koreográfiáját a szexuális normák medikalizált kontroll alóli felszabadulása jellemezte. (A heteroszexuális viszonyok felszabadultságát ugyancsak drámai mértékben elősegítette a fogamzásgátlás korszerű technikáinak elterjedése.) A szexualitás gyakorlatából eltűntek a félelmek. A homoszexualitás többé nem volt törvénnyel sújtva, ellenben a tudomásul vétel kulturális formái kerültek a társadalmi nyilvánosság centrumába, a heteroszexuális viszonyokban megszűnt a nők kiszolgáltatottsága, a nem kívánt terhességtől, az abortusztól való etikai rettegés, az orvosi szorongás eltűnése mentális forradalom volt százmilliók számára.

Az 1980-as évek első felében, az elsősorban a homoszexuális közösségeken belül jelentkező betegségek – a tüdőgyulladás, illetve a Kaposi-szarkóma – hirtelen terjedése nehezen volt értelmezhető, de nyilvánvalóan alkalmat teremtett a meleg kultúra marginalizálására, elítélésére, illetve viktimizálására. Ha Foucault úgy vélte, hogy egyszerűen politikai előítélet egy, csak a meleg kisebbséget érintő betegségcsoport azonosítása, akkor abban, ami a dolgok természettudományos részét illeti, teljesen igaza volt, azonban ami a dolgok szociokulturális valóságát illette, abban nem, de ez más kérdés. Halála előtt sem maga Foucault, sem orvosai nem voltak bizonyosak benne, hogy mi is a baja, hiszen az AIDS sztenderd kórképletként való leírása, felismerése sem volt még kész. Minden úgy történt, ahogyan azt ő tanította és gondolta. A meleg kultúra gyakorlata etikát jelentett, s a gyakorlat peremfeltételeinek változása okozta a pánikot, nem annak ténye és mikéntje. És persze semmi, de semmi sem volt könnyebb, igazságtalanabb, mint az időközben módosult feltételekről tudomást nem venni, s így a hetvenes-nyolcvanas évek első felének kulturális normáit, szexuális formáit azonnal etikai ítélőszék elé állítani.

Mapplethorpe négy évvel élte túl Michel Foucault-t, s két évvel nagy szerelmét, jötevőjét, a galérista-kurátor és nagyszerű intellektuel Sam Wagstaffot, akiről példátlanul drámai portrékat készített, még gyanútlanul. Munkásságában a szadomazochista pornográfia fontos szerepet játszott, de világosan kell látnunk, hogy művészettörténeti fordulópontként való értelmezése, az a példátlan súly, amely arra rára-kódik, elválaszthatatlan a fenti kontextustól, hiszen a neokonzervatív kritika lényegében épp a homoszexualitás remedikalizálásában állott, s persze az AIDS volt a legvilágosabb bizonyítéka annak, hogy Krafft Ebing és a 19. századi diskurzus mégis igaz volt. Mapplethorpe pedig, részben mit sem sejtve az alakuló paradigmáról, egyszerűen áthelyezte a marginális szubkultúrát a mainstream magaskultúra világába.

De mit is jelentett mindez?

Mapplethorpe képei, amennyiben pornográfián a szexuális kielégülés vizuális technikai segédeszközét értjük, nem tartoznak ezen ábrázolások univerzumába. Nem izgalomra, izgatásra, vágykeltésre szolgálnak, ellenben annak a világnak a katalógusszerű, hűvös és részvétlen bemutatását jelentik, amelynek centrumában a magára maradt kielégülés és kielégítés áll, a magukban álló testek, testnyílások, a funkcionális nemiszervek. Mapplethorpe közel állt az S/M kultúrában élő emberekhez, akik éppúgy megbíztak benne, mint egymásban, s elfogadták azt, hogy mindazt szoborszerű mozdulatlanlanságban mutassák be, amit addig s azt követően maguk és egymás kielégülésére cselekedtek. A mozdulatlanlanság önmagában véve is a felvételek

dokumentum-, illetve műtárgy jellegét erősíti s nem használati értéküket. Ezek a képek, mint azt a felvételek alanyai, tárgyai maguk pontosan tudták, a szubkultúrán kívül élők számára készültek, s ez a bizonyosság, az áthelyezés kulturális izgalma volt a lényegük. Ezek a férfiak, egy anonim, az agresszió rítusait megformáló, marginális közösség tagjai most odaálltak egy olyan ember kamerája elé, akiről tudták, hogy nemcsak s nem is elsősorban a saját lapjaik számára készíti felvételeit, hanem a kurrens artworld, a gazdagok, a heteroszexuális nyilvánosság számára. Az igazság az, hogy mindez kiszolgáltatottá, feszültté tette őket, ugyanúgy, mint nézőiket, mint végül, egy mellékes epizódban, engem is: amint álltam egy kortárs múzeumban, s részben évtizedek óta halott férfiak erekcióban lévő nemiszerveit ábrázoló képekről kellett beszélnem s írnom. Mint is állunk tehát a Foucault által kritikával illetett helyzettel, a nyelv általi bujtogatással, amelynek persze ő maga ugyanúgy a mestere volt, mint megvető szemlélője? Hogyan írjak a *Korunk* olvasói számára a képekről? Hogyan jussunk el a képek leírásáig, hiszen digitálisan, ha másként nem is, könnyűszerrel láthatóak a világhálón – az egykori coming out, a fordulat, tehát azok áthelyezése a Times Square alatti mellékutcák meleg bárjaiból a Whitney Museum of American Artba: régen nem létező kulturális távolságokat idéz.

A Mark Kutner (1946–1989), azaz Marc Stevensről (Mr. 10½), a biszexuális táncosról, pornósztárról 1976-ban készített Mapplethorpe kép leírásának nehézségei világossá tehetik a kései értelmezés, illetve szemlélődés problémáit. Az S/M kultúrában használt, hátulról nyitott bőrnadrágban egy posztamensre hajló, izmos, kigyúrt férfi erekcióban lévő, körülmetélt pénisz a kép szó szoros és átvitt értelmében vett centruma. A 10½ egyrészt annak hosszára utalt, másrészt Fellini filmjére, ez volt Stevens egyik önéletrajzának a címe is. (A másik címe sem volt kevésbé egyértelmű. „Making it Big”.) Stevenst, aki sztár volt abban a szubkultúrában, mára gyakorlatilag elfelejtették, élete, tevékenysége emlékéét döntő mértékben a Mapplethorpe által készített kép őrizte meg. Akármint is: ennek az embernek az élete a nemiszerve körül forgott, abból élt s csinált művészetet, annak nyilvános használata alakította az Egóját, s ott volt körülötte az a – mára teljesen elsüllyedt, elveszett – világ, amelyben mindez nem tűnt marginálisnak, a magánélet zárt tereibe szorítottnak. A pornósztár a világnak élvezett, s a kortárs társadalom – minimum – figyelemre méltónak tartotta azt.

Mapplethorpe S/M kultúrát ábrázoló felvételei tehát azért olyan zavarba ejtőek, mert nem egyszerűen a szexuális segédeszközök, hanem egy eltűnt korszak emlékezetét idézik fel, egykoriakat, akik végül az életükkel fizettek a szenvedélyükért, felszabadítónak vélt testi tapasztalataikért. Egy olyan fordulat, mint az előző mondatban használt „életükkel fizettek” ugyancsak nem más, mint a szerző zavarodottságának, illetve annak elfedésének jele. A sorsszerűség, az etikai vétség interpretációs gépezetének beindítása önmagában véve is kétséges vállalkozás. New York adott korának szemtanúja, Arthur C. Danto Mapplethorpe-ről, illetve az S/M kultúráról írott tanulmányában épp ezért zárkózott el az etikai-nosztalgia értelmezésétől. S persze nem könnyű az S/M kultúra rítusait ábrázoló felvételek kapcsán az idegenségen túl az ártatlanság világát meglátnunk, a kölcsönösség etikai garanciáján túl mégis ott van a gyönyör és a testek használata közötti összefüggések antropológiai kérdése.

Anna Karenina a szabad szerelem mítosza volt s maradt. Pár évtizeddel később a szexuális forradalom lényege épp a test és a sors közötti világos választóvonal meghúzásában állt. A szabad szerelem drámai küzdelem volt, az önfelszabadítás kérdése, az elismertetés jogáért, a sors uralásáért folytatott harc. A szerelem lett a modern társadalom korlátozhatatlan szabadságának metaforája, a hűség és hűtlenség nem technikai, hanem etikai, azaz gyakorlati kérdés volt. A szexuális forradalom a testek kölcsönös használatának jogát jelentette, s a szabadság épp azért és addig lehetett

korlátlan, ameddig az aktusok következmény nélküliek maradhattak. Utólag mindez utópikus aranyknak is tűnhet. A szexuális forradalom ártatlanságának igazi politikai súlyt adott, hogy nem kis részben összefüggött a 60-as évek emancipációs politikai mozgalmaival, s nyilván hozzá is járult azok kulturális sikeréhez, örökségéhez. A szexuális forradalom a hatalomból való kivonulás, az ellenkultúra utópikus gyakorlatának volt a része, a nagy és represszív társadalmon kívüli létet jelentette. A szubkultúra emancipációs közösségei azt ígérték, hogy végre senkinek sem kell (meg)fizetnie azért, amit ő maga is akar, úgymond ingyen ad. A szabad szerelem a társadalmi küzdelem terepe, a szexualitás szabadsága a testnedvek szabad áramlásának utópiája volt, amelynek megfelelően a sors alakításában többé semmi szerepe nem volt. A korlátlan szexuális együttlétek lényege a társadalmi szerepek előli emigrálás volt, s így volt ez annak minden formájában, változatában. Az S/M kultúra ebben a kontextusban nézendő és érthető, s minthogy mindez kultúrtörténeti emlék, illetve társadalomtörténeti tény, ezért ezek a felvételek igen zavarba ejtőek.

Mapplethorpe utolsó éveiben egyre több antik szoborról, illetve akként fényképezett biológiai létezőről, növényekről s emberi testek torzóiról készített képeket. Sam Wagstaff halála után pontosan tudta, hogy mi fog történni vele. A klasszicizmus megfelelő válasznak tűnt. A vétlének végzetes romlásának emlékművei lettek a képek. A romlandó testek romolhatatlan szobrokká változtak át, az eltűnő élet helyett az örökkévalóság formáit láthatja a néző az utolsó évek képein. A body builder Lisa Lyon az 1980 körüli felvételeken diadalmas pózokban áll a tengerparton. Az ugyancsak body builder Lydia Chengről 1987-ben készült képeken már csak testrészei láthatók: has, mellek, combok. Az arca már nem. Az ártatlanság korának vége volt.

Robert Mapplethorpe példátlan munkásságában a szexuális forradalom megjelenítése fontos szerepet játszott, az S/M kultúra dokumentálásával összefüggő képei miatt lett elátkozott s persze végtelenül híres is. Az elmúlt évtizedben munkássága végül Rodinnel vált összevethetővé, úgy tűnik, azok a képek, amelyeknek hírnevét köszönte, kordokumentummá válnak, kései klasszicizmusa az új korszak vitathatatlanul nagy művésztette.

■ JEGYZETEK

1. Richard Meyer: *The Jesse Helms Theory of Art*. October 2003. 104. 131–148.
2. Patti Smith: *Kölykök*. Magvető, Bp., 2012.
3. Michel Foucault: *A szexualitás története I. A tudás akarása*. (Ford. Ádám Péter) Atlantisz Könyvkiadó, Bp., 1999.
4. A nem kis részben Foucault nyomán átalakult történeti szemléletből lásd pl. Arnold I. Davidson: *Sex and the Emergence of Sexuality*. Critical Inquiry 1987. 14. 16–48; Edward Ross Dickinson: *The Men's Christian Morality Movement in Germany, 1880-1914. Some Reflections on Politics, Sex and Sexual Politics*. The Journal of Modern History 2003. 1. 59–110; Robert Beachy: *The German Invention of Homosexuality*. The Journal of Modern History. Science and Making of Modern Culture 2010. 4. 801–838
5. Foucault: i. m. 74.
6. Vö. David M. Halperin: *Bringing out Michel Foucault*. Salmagundi 1993. 97. 69–93. A Salmagundi hivatkozott száma Foucault etikai, tudományos örökségével foglalkozik. E helyütt nyilván csak utalhatok erre a kérdésre, de a hivatkozások mégoly vázlatos áttekintése is meghaladja ennek a szövegnek a kereteit.

JÁVORSZKY BÉLA SZILÁRD

KIBUKOTTAK ÉS ÜDVÖZÜLTEK

„Úton lenni boldogság, megérkezni a halál.”

■ „Lehet, hogy az olvasót eleinte elkápráztatja Neal fehéren izzó energiája, amellyel mindenkit és mindent feléget maga körül. De aztán megértjük, hogy a regény középpontjában Jack nyugtalan szíve dobog. Aki ugyanazokat a kérdéseket teszi fel, amelyek minket sem hagynak aludni éjszaka és betöltik napjainkat. Mi az élet? Mit jelent élni, amikor a halál, a leples bitang egyre a sarkunkban jár? Megmutatja valaha Isten az arcát? Szét tudja szakítani az öröm a sötétséget? Ez belső keresés, és az út tanulságai, az amerikai tájak érzékelt és poémaként megörökített varázslata azt szolgálják, hogy megvilágítsák és kitágítsák ezt a szellemi utazást.”

A fenti mondatokat Howard Cunnell, az *Úton – Az eredeti tekercs* 2007-es amerikai „vágatlan” kiadásának szerkesztője írta, mintegy összefoglalva, mitől maradhatott a mai napig annyira népszerű Jack Kerouac ötvenes évekbeli életérzés-kiáltványa. Miként lehet, hogy 1998-ban a Modern Library a huszadik század 55. legjobb angol nyelvű regényeként rangsorolta? Miként lehet, hogy közel hatvan évet kellett várni arra, hogy egy rendező, Walter Salles jóvoltából Paradise Sal mámorító beboppal, kikapós lányokkal, tonnányi alkohollal, benzedrinnel és fűvel átíratott kalandjai immár a filmvásznon is megelevenedhessenek? S miként lehet, hogy az eltelt idő ellenére annyira mai és érvényes tudott maradni?

Pedig a korábban írói ériényeket fékezetten csillogtató – az *Úton* kirobbanó sikere után pedig teljesen összezavarodott és az alkoholon át a halálba

...elhatárolódní az
amerikai társadalmat
mélységesen átítató
konformizmustól,
a square-ek, a szürke
átlagemberek
mechanikus
egyenvilágától...

menekülő – Jack Kerouac az ötvenes évek hajnalán nem akart mást, mint barátjával, Neal Cassadyval éveken át tartó közös amerikai és mexikói csavargásainak esszenciáját papírra vetni. Viszont sokáig nem találta hozzá a megfelelő formát. Míg nem 1951 áprilisában befűzött az írógépebe egy negyven méteres papírtekercset, és ezzel megszületett a „spontán próza” műfaja. Az Allen Ginsberg által előszeretettel terjesztett legenda szerint mindössze három hét alatt, kábítószerrel felpörgött állapotban írta meg az *Úton*, melynek publikálását azonban évekig hátrították a könyvkiadók. Míg nem némileg megvágva, újraírva, átszerkesztve 1957 szeptemberében a Viking Press révén végre elérhetővé vált a nagyközönség számára.

A később nemzedéki bibliaként emlegetett mű előtt a korabeli kritikusok értetlenül álltak. A főként fiatalokból álló olvasóközönség azonban rajongva kapkodta. Évtizedeken keresztül. Földrajzi, politikai és kulturális határookra való tekintet nélkül. A hatvanas évek kaliforniai virággyerekei éppúgy, ahogy a hetvenes évek budapesti „csövesei”, a nyolcvanas évek kibukott darkerei vagy a kilencvenes évek elszállós neopszichedelikus hívei. Áttételesen az *Úton* szinte valamennyi korszak ifjúsági kultúrájára hatott. Hisz némileg sarkítva magában sűríti mindazt, amire minden alapértelmezett nonkonformista elveket valló fiatal vágyik: a folytonos úton levést, a távolgató pupillát és horizontot, a szellemi és fizikai síkon egyaránt megélhető szabadságot, a „szex & drog & rock and roll”-szentháromságát. Illetve mindazt, amit minden tinédzser kényszerűen átél a felnőtté válás során: az ártatlanság elvesztését, illetve az azzal járó keserűséget, kétségbeesést és fájdalmat.

Miként a beatgenerációnak nemrég filmes emléket állító, Kerouacnál harmincnégy évvel fiatalabb neves brazil rendező, Walter Salles nyilatkozta: „Nagyon fiatalon, tizennyolc éves koromban olvastam először [az *Úton*], pontosan annyi idős voltam, mint a könyv szereplői. Beleszerettem abba az életérzésbe, ahogy a szabadságot keresték, rajongtam az utazásért, melynek során megértették, kik is ők, honnan hová tartanak az életükben. Mély nyomot hagyott bennem az is, hogy a szex és a drog a tudat és a lelkiismeret kitágításának is eszköze lehet. [...] Óriási hatással volt rám és a környezetemre, mert ami benne volt, az pontosan az ellentéte volt annak az életnek, amelyet mi Braziliában 1974-ben, a katonai diktatúra alatt, a lehető legnagyobb szigorban megtapasztaltunk. [...] Kerouac annak idején nem volt hajlandó beletörődni, hogy az élet nem több, csupán annyi, hogy munkát vállalunk, megházasodunk, és felnevelünk három gyereket. Tulajdonképpen ezt ma is elmondhatná bármelyik tizennyolc éves fiatal – elvégre később úgysem tud már lázadni. De azt is mondhatnám, hogy ugyanazoknak a szabályoknak és dogmáknak vagyunk a foglyai, mint ötven évvel ezelőtt.”

Az *Úton* mindamelllett a huszadik századi amerikai társadalom történetének egyik legellentmondásosabb időszakában született. Hidegháború és bebop, mccarthyizmus és rock and roll, konformizmus és művészeti lázadás, square és hipster, kertvárosiasodás és urbanizáció, szegregáció és Disneyland, John Wayne és James Dean. A megnyert világháborút követő elképesztő gazdasági fellendülés és az új, nukleáris világháború rémképe okozta társadalmi levertség. Ekkor érett be az úgynevezett néma nemzedék, és ekkor érkezett meg a baby boom generáció. Korábban soha nem tapasztalt technikai fejlődés zajlott, miközben színre lépett Dr. Spock, a Barbie baba, a Playboy, a hitelkártya és a McDonald's-hálózat. A televízió térnyerésével ugrásszerűen felgyorsult a hírközlés, ezzel párhuzamosan egyéni, családi szinten pedig látványosan csökkent a kommunikáció.

Miközben az ötvenes évek amerikai életmódja és vágyálma a legplasztikusabban talán az autó és a motor egyre növekvő kultuszában fejeződött ki. A Gépben, ami legyőzi az irdatlan távolságokat. Egyben a szabadság és a száguldás élményét adja. Ek-

kor kezdték kiépíteni a transzkontinentális autópálya-rendszert, ekkor dobták piacra a rhythm and blues és rock and roll dalokban oly gyakran megénekelte Cadillaceket és Chevroleteket. Azokkal a méretes és karakteres hátsó fecskéfarkakkal. Miközben persze a korszakos fantáziaserkentő dísz – melynek ötletét a Lockheed P-38-as vadászgép hátsójáról koppintották – nem tette gyorsabbá az autót. Nem csökkentette a fogyasztást. Nem vált tőle stabilabbá a járgány. Mai szóval élve nem volt több, mint optikai tuning. Az amerikai fiatalok viszont éppen erre vágytak.

Az autózás tömegessé válása teljességgel átalakította az amerikaiak életformáját. A motorizáció tette lehetővé többek között a jellegzetes kertvárosok kialakulását, a nagyobb bevezető utak mentén felhúzott bevásárlóközpontok sokaságát, a gyorsétkezés és ügyintézés (drive-in) vagy szórakozás (autósmozi) új formáit. Egyáltalán mindent, ami a gyors helyváltoztatásból adódott. A korszak új nemzedéki hősei, Marlon Brando vagy James Dean a filmekben és a valóságban is motorokon, autókön száguldoztak. Ahogy Jack Kerouac is javarészt autóstoppal tette meg az *Útonban* halhatatlanná tett, a világot, másokat és önmagát felfedező csavargásait.

Kerouac és a beatírók/költők műveinek töretlen népszerűsége persze nagyban köszönhető annak, hogy bennük – némileg leegyszerűsítve – ugyanaz az uralkodó társadalmi-hatalmi rendszerrel, az establishmenttel szembeni lázadó attitűd érhető tetten, mint ami az ötvenes évek amerikai rock and rolljának vagy a hatvanas évek brit beatjének volt az elsődleges mozgatórugója. Ugyanúgy igyekeznek bennük elhatárolódni az amerikai társadalmat mélységesen átítató konformizmustól, a square-ek, a szürke átlagemberek mechanikus egyenvilágától, mint a korabeli vagy későbbi ifjúsági mozgalmak. Kerouac *Útonja*, Ginsberg *Üvöltése* vagy Burroughs *Meztelen ebédje* egyrészt remekül és plasztikusan tükrözte (fiatal) nemzedékük kételyeit, nyugtalanságát, vágyait, félelmeit, másként gondolkodását, másrészt teljesen beleillett abba a rock and rollhoz kapcsolódó új tinédzser-szubbkultúrába, amely az elmúlt évtizedekben ugyan folyamatosan változott, és nemritkán ellentétes irányban mozgott, de amelynek mindenkori magját mégiscsak a szülők (= felnőttek) társadalmától, értékrendjétől való elhatárolódás adta.

Miközben maga a beat szó eredetileg legyőzöttet, (le)vertet, fáradtat jelent. A második világháború idején dzsesszmuzikusok és csavargók használták rossz közérzetük, fáradságuk, deprimáltságuk kifejezésére. Az addig elsősorban zenében használatos fogalmat – más szavakkal társítva (beat-up, dead beat) – először Mezz Mezzrow amerikai dzsesszmuzikus írta le *Really The Blues* című, 1946-ban megjelent önéletrajzi ihletésű könyvében. A későbbi beatgeneráció tagjai körében William S. Burroughs junkie barátja, Herbert Huncke ismételtette gyakran a szót, s általa ismerkedett meg vele Ginsberg és Kerouac. Még ha utóbbi alapvetően a latin beatitudo szóból származtatta a kifejezést: az ő értelmezésében a beat üdvözült, boldog, a gyönyör állapotában lévő embert jelent.

A beatgeneráció szóösszetétel szintén Kerouachoz kötődik, a Hemingway műveiben szereplő Lost Generation kifejezésre reflektálva alkotta meg 1948-ban. A fogalom 1952-ben került be a köztudatba, amikor a *New York Times Magazine*-ban Kerouac barátja, John Clellon Holmes novellista nagy beharangozó cikket írt *This Is The Beat Generation* címmel. És jelölte azokat a fiatal művészeket, a társadalom peremére sodródott intellektueleket, nemritkán kétes egzisztenciákat, akik képtelenek voltak beilleszkedni, elfogadni a mainstream kultúra kereteit, értékeit. Másként gondolkodtak az irodalomról, a művészetekről, a társadalomról, radikális, lázadó, nonkonformista elveket vallottak, műveikkel, kritikájukkal, életformájukkal egyaránt megkérdőjelezték, támadták az adott irodalmi kánont, társadalmi kereteket, esztétikai normákat. Eleinte ösztönösen, majd mindinkább tudatosan egy új társadalmi-

művészi látomást igyekeztek művekké, cselekvéssé formálni, ennek érdekében tanulmányozták a keleti vallásokat, folytattak experimentális kísérleteket a drogokkal, felvállalták a századelő avantgárd hagyományait, zenében pedig mindenekelőtt a dzsessz modern formáihoz vonzódtak.

A beatköltőket és írókat amúgy már az ötvenes-hatvanas években sokkal inkább elismerték Európában, mint szülőhazájukban. Az olyannyira nyitottnak hirdetett amerikai társadalom idegenkedve, sőt gyűlölködve szemlélte a hagyományokat, esztétikai-erkölcsi normákat tagadó „lázádozókat”. Akik életformájukban és művészetükben egyaránt mindenre nemet mondtak. Nem kellett a hagyományos értékrendet szolgáló iskola, nem kellett a hatalom mások felett, a pénz, a nyakkendő, a reggeli háromnegyed-hetes kelés, a borotválkozás, a vasalt ing, a gőzölgő kakaó, a reggeli újságolvasás. Nem kellett a nagy reményekkel kecsegtető polgári hivatások, a tudáskereső főnök, a meghunyászkodás; a teniszpartik, a tollaspartik, a koktélpark; a rituális pár- és családkapcsolatok, a kelletlen vasárnapi ebédek, a jólnevelt hétfégi kirándulások. Kis túlzással és cinizmussal úgy is fogalmazhatnánk: mindenkit megvetettek, aki összefüggően tudott beszélni, aki öt percig nyugton bírt ülni, aki képes volt komolyan venni egy nőt, egy munkát, egy eszmét.

A beatgeneráció tagjai persze általában nem jutottak túl a tagadáson. Nem annyira valamiért lázadtak, sokkal inkább valami ellen. Nem annyira életszerű, mindenki által követhető életmodell-alternatívákat vázoltak fel, pusztán csak rossz közérzetüket fejezték ki koruk társadalmi, politikai miliójével szemben. Gyakorta úgy voltak vele, ahogy Marlon Brando, László Benedek korabeli (amúgy megjelentősen szimpilára sikeredett) motorozós road-movie-jának, *A vadnak bandavezér főhőse*. Akinek amikor nekiszégezték a kérdést, hogy „*Mi ellen lázadsz, Johnny?*”, akkor Brando egy nemzedék hozzáállását fogalmazva kérdezett vissza: „*Mi ellen lehet?*”

Az is életszerű volt, hogy a beatgeneráció első közös fellépésére az Egyesült Államok talán legnyitottabb szellemű nagyvárosában, San Franciscóban került sor. Abban a városban, amely a második világháború után viszonylag nyugodt, polgári kikötővárosnak számított, ahol az átlagnál jobb módú középosztálybeli fiatalokat az átlagnál nagyobb szellemi pezsgés jellemezte. És ahol aztán épp ez a beatnik hagyomány, a kikötővárosból fakadó nyitottság, a Berkeley-n zajló egyetemi megmozdulások és nem utolsósorban a lazább kaliforniai éghajlat lehet az oka, hogy a hatvanas évek derekán épp itt, San Franciscóban bukkantak fel az első hippik. Akik aztán a beatgeneráció eszméinek legközvetlenebb felhasználói lettek – a főként fehér középosztálybeli fiatalok köréből kikerült „új bohémek” voltaképpen a beatnikék hatvanas évekbeli változatai.

De visszatérve az 1955-ös beatdemonstrációra: Kenneth Rexroth dzsesszkritikusnak támadt az az ötlete, hogy a Fillmore Streeten, a Six Galleryben kiállított szurrealista szobrok között október 7-én felolvasóestet rendezzen az irodalmi babérokra vágyó barátainak. Az eseményen öt költő – Allen Ginsberg, Philip Lamantia, Michael McLure, Gary Snyder és Philip Whalen – mutatkozott be a mintegy 150 fős baráti közönségnek. Jack Kerouac prózaíróként nem vállalta a megmérettetést, de pénzt kalapozva a vendégektől, három kancsó jóféle kaliforniai burgundival mégis ő gondoskodott az est alaphangulatáról. A szenzációt Ginsberg felolvasása jelentette, aki itt adta elő először nyilvánosan a beatgeneráció egyik programadó műve, az *Üvöltés* végtelen szózuhatagait. Zsidó kántorhoz hasonlóan szinte énekelte a költeményt, szuggesztív előadásmódja valósággal elvarázsolta a jelenlévőket. A visszaemlékezések szerint a kissé kapatos Kerouac a pódium szélén ülve, ütemes Yeah! Go! Go! kiáltásokkal fokozta a sodró élményt, amelynek hatása alól mások sem tudták kivonni magukat. Az *Üvöltés* pedig hamarosan ugyanúgy felrázta tespedtségéből, konformiz-

musából az intellektuális Amerikát, ahogy pár évvel korábban Bill Haley *Rock Around The Clock*ja a középosztály fiatalságát.

A beat életmód és beatideológia modelljének azonban mégiscsak az *Úton* tekinthető. Amelyben az út, az utazás az élet jelképe. Célja, hogy minél jobban megismerjük a bennünket körülölelő világot. Amelyben kénytelenek vagyunk élni. Szüntelen „úton levés”, értelmet keresés ez, ami viszont sosem a külvilág felé irányul, hanem mindig befelé – önalakító, időnként önpusztító énkeresés ez. A lélekben akarnak forradalmat, nem a társadalomban. Előbb tegyünk rendet a fejekben, aztán esetleg jöhet a többi is – hirdették a beatgeneráció tagjai.

Persze ahányan vannak, annyiféle módon. Hisz a beatköltők és -írók valójában sosem képviseltek egységes irányzatot, inkább alkotók laza szövetsége voltak, akik fittyet hánytak a társadalmi konvenciókra és tabukra. Akiknek prózája asszociációkat halmozó zabolátlan szózuhatag. Akiknek költeménye lélegzetvételnyi spontán sorok tengere. Akik az alkotásmód megzavarhatatlan „automatizmusát” hirdetik: felesleges és káros tartalommal, formával, stílussal, jellemábrázolással, tudatos cselekményvezetéssel törődni. Mindezek csak rontják a mű hitelét – vélik ők.

Ebbe a „mindent-szabad-nincsenek-korlátok”-hozzaállásba persze sok minden belefért, vélhetően ezért sem került a beatirodalom a mai napig igazán a helyére. Pedig a modern Odüsszeiaként is emlegetett *Úton* mellett Ginsberg (amúgy túlírt) *Üvöltés* című versfolyama igazán plasztikus metszetet ad az ötvenes évek amerikai társadalmáról. Williams S Burroughs kábítószeres *Meztelen ebédje* művészek sorára hat a mai napig (sokat idézett sora: „Csak a hulla és a kábító nem izgatja magát. Ők ugyanis utolérhetetlenek”), Gary Snyder „révült közönye” vagy Gregory Corso kamaszos elvágódása szintén időtálló. A sok kiváló mű mellett viszont nagyságrendekkel több az érthetetlen, kusza mondatok halmazát felölelő írás, melyeket ugyan javarészt kirostált az idő, de azért máig rontják a mozgalom hitelét. Még ha ez a szüntelen vándorlás, az állandó én- és kalandkeresés, a folyamatos „ráindulás”, „rámozdulás” (érdekes, hogy argójukban a szavak nagy része mozgással kapcsolatos) eszméje kétségkívül roppant vonzó maradt a nem feltétlen esztétikai izgalmakra, sokkal inkább életérzésük kifejezésére vágyó mindenkori fiatalok számára. És sokan érzik kötelességüknek, hogy továbbadják Kerouac üzenetét: „Úton lenni boldogság, megérkezni a halál.”

■ JEGYZET

1. Jack Kerouac: *Úton - Az eredeti tekercs*. Európa Kiadó, Bp., 2011, fülszöveg.

EGYED PÉTER

1968-1971: A TISZTA BOLDOGSÁG KORA

...éjszakákon át folyik az eszevesztett lemez- és szalagmásolás, akár pénzért, akár barátságból. A nagy gyűjtemények tulajdonosai uralják a várost.

*Freedom, freedom
Give to me
That's what I need
Freedom, freedom
To live
Freedom, freedom
That's what I need.*

JIMI HENDRIX: FREEDOM

■ 1968. augusztus 22-én családjával és a nagybátyámék családjával nyaraltunk a kies erdővidéki fürdőhelyen, Uzonkában, amikor az ott is meglevő „világvevő” rádiók és a bakaposta révén tudomást szereztünk Csehszlovákia megszállásáról. (Amint ismeretes, a Varsói Szerződés bevonuló erőiben – Bulgária, Lengyelország, Magyarország, Német Demokratikus Köztársaság, Szovjetunió – nem vett részt Románia hadereje, ami hosszú időkre – de alighanem mindvégig – meghatározta aztán Románia külpolitikai helyzetét és szereplehetőségeit, valamint Nicolae Ceaușescu legitimitását és helyzetének belső konszolidációját. Ekkor születtek meg a magyar értelmiséggel kötött kompromisszum nyomán a nemzetiség nagy kulturális intézményei.)

Apám bodosi szülőházának udvarán ott állt a nagymamám, aki csípőre tett kézzel, szemüvegét ezúttal pontosan az orrnyergére illesztve csak várt feszülten és köszöntött bennünket nyugtalanul: „Végre megjöttetek!” Másik nagybátyám, a második világháború honvédtüzér veteránja pedig e szavakat intézte apámhoz – arcán furcsa mosoly villant: „Öcsém, itt a háború!” Volt ebben a mosolyban valami örömteljesen ijesztő sötét fény, ami azóta is foglalkoztat. Nyilván a faluban összebeszélő veteránok akkor már tisztában voltak az-

zal, hogy az „oros” megszállhatja Romániát – csakhogy akkor már más kontextusa lehet ennek a magyar kisebbség számára... Ezt a feltételezést igazolhatom, mert besorozott határőr katona koromban Máramarosszigeten a tisztjeink elmesélték nekünk, hogy bizony számoltak ezzel a lehetőséggel (de még az erre vonatkozó hadműveleti tervekbe is beavattak).

Tizennégy éves voltam akkor, és ha valaki megkérdezné, hogy ez volt számomra akkor Erdélyben a prágai tavasz, ami végül is és mégis csak az emberarcú szocializmus humanizmusát kellett volna meghozza – talán nemcsak Csehszlovákiának, hanem a létezett szocializmus többi országának is –, akkor azt kellene mondanom, hogy igen, ez volt számomra a prágai tavasz. És ennek részben az lehetett a magyarázata, hogy ekkor kezdődtek (hozzávetőleg a hetvenes évek közepéig tartottak) Románia legjobb évei: az osztályharc nagyjából lecsengett, az embereknek volt munkahelye, fizetése és lakása, és valóban milliós tömegek nyaraltak a tengerpartokon és a hegyekben, ideológiában ment a szocialista humanizmus romániai változata.

A kolozsvári Donát úti 15-ös számú Líceumba jártam akkor, és valószínűleg életem volna tovább én is az akkori iskolások valóban kiegyensúlyozott, unalmasacskas életét, ha a különböző, mára már szinte összefoghatatlan és kielemezhetetlen impulzusok hatására, egy egész nyári keresményemből (cseresznye és fekete áfonya szedése a kolozsvári Palocsay-kertben) meg nem vásároltam volna életem első gitárját, ami akkor 350 lej volt (nagyjából ma is annyi lenne). A legolcsóbb tömeggitár volt, még a fedőlappja is furnérlemezből, ámde a régeni mesterek dicséretére legyen mondva, a nyak és a fogólap rendesen meg volt csinálva, a húrtartó csavarok is állták a hangolást, a ragasztás-préselés meg olyan volt, mint az atom. Ma is fülembé bűg mély, kopottas, döngő hangja – amely persze azonnal érdekessé változott, amikor jóval későbbben hangszedőt szereltünk rá. (De ez szinte egy másik történet.) És 1968 nyarán, egy iskolai záróünnepségen már a Beatles híres *Yellow Submarine*-jének a mintájára húztam a saját *Sárga tengeralattjárómat*. (Remélem, csak a saját zenei memóriámban kísért vissza – mert kísért – művem és annak előadása.)

Itt van a kezdőpont. Ezzel indul életem megélésének és boldogságának a története (mert akárhány *valódi* zenész vagy zenerajongó beatnikkel beszéltem erről később – és elég sokkal beszéltem -, mindegyik, kivétel, feltétel és ellentmondás nélkül tudta azt állítani, hogy ez volt az élet, amiért érdemes volt... a napfény az erdei tisztáson, a memória mindent besugárzó világossága, a megélés ténye és típusa más megélések számára).

A gitárral és a hozzávetőleges tudománnyal másvalami is elkezdődött: a *kaszthoz* tartozás felemelő érzése és nyugtalansága. Mert akármennyire is kezdetleges volt a hangszeres tudásom (tudása a magamfajta kicsiknek és kezdőknek), a „nagyok” mégis odaengedtek a maguk közelébe, a szeretetteljes lenézés fénysugarába, és amikor látták fájdalmas és elveszett ügyetlenségünket egy-egy fogás, akkord megtanulásában, akkor magukhoz intettek, kikapták kezünkből vacak kis hangszereinket, köptek egyet a földre, kézbe kapták reszkető bal markunkat, és immár bogosodó ujjakkal és ujjbegyeiken azokkal a tiszta büszkeséget hordozó kemény szarukkal leszorították ujjacskáinkat, hogy csak úgy roppant, hogy véssük örökre az eszünkre az F-moll 7 akkordját például. Azzal együtt, hogy milyen átvezetésekhez, átkötésekhez alkalmas.

Az iskola egyik termében történt mindez, ahol a nagyzenekar engedélyt kapott az állandó próbálásra (néha persze kihajigálták, de mivel az iskola presztízsét emelték, rövidesen ismét visszaengedték őket, sőt immár pódiumot is építettek az emeleti folyosó végébe a visszamukra). Ők voltak a legenda, az istenek, isteneink: a BEAT GROUP 13 zenészei, – mert csak hozzávetőlegesen voltak állandó zenészei, sokszor változott a felállítás. És elsősorban és számomra is megjelent az élő legenda, az

idólum, maga Pap Géza¹, a szólógitáros (immár a kolozsvári Házsongárdi temetőben), mellette meg akkoriban Kasszián László és mindeneként Korondán Sándor. Minden szabad időnkben ész nélkül loholtunk vissza az iskolába, hogy a próbákat hallhassuk, megtanuljuk a stímmeket, amelyeket aztán a végtelenségig próbáltunk otthon. A Beat Group elismerten Kolozsvár legjobb magyar pop-rock zenekara volt, nem utolsósorban Pap Géza istenáldotta szólólista tehetsége miatt, mely tehetségénél csak óriási szorgalma volt nagyobb, amellyel otthoni garázsukban is folytatta Jimi Hendrix és Alvin Lee gitárjátékának az elemzését és elsajátítását. Most csak annyit róla, hogy egyáltalán nem volt – központi szerepéből és legendájából következően – távolságtartó és rátarti, nem, áradt belőle a hangos életöröm, az emberszeretet, a tanítás vágya, a rokonszenv, ebben fürdőztünk. Mellette csendesen és csodálattal lehetett lélegezni. Jutott belőle mindenkinek. Nagyon férfias jelenség volt mély, rekedtes hangjával és barkójával. Mindig fekete klumpában, kizárólag Levi Strauss (!) jeansben, kihajtott fehér gyolcsingben járt. (Tudni való volt: a Lee, a Jordan's, a Levi's alacsonyrendű márkáknak számítottak, amit csak a „nyálasok” viseltek. Még egy szemébe hajított ócska cájgnadrágot is inkább felvett a magára valamit adó kasztbeli, mint egy magyar Trappert.) Ha Guzu valami neki nem tetszőt látott, hallott, tapasztalt, könyörtelen, de vidám szigorral és humorral vágott oda. Valami elképesztő emelkedést jelentett a ranglétrán, amikor már kézbe vehettem híres, nagyméretű fekete gitárját a lazán lelógó torzító karral (első fokozat), próbálhattam, később hordozhattam utána (második, fegyverhordozói fokozat), majd évekkel később, akkori iskolám, a 11. számú líceum dísztermében, egy hétvégi bulin (200 ember előtt) lazán átadta nekem a feketét avval, hogy húzzak el vagy két bluest („ahhoz legalább értesz”). Azt hittem, gitárostól, kábelestől kiszállok az ablakon, és mögöttem sugárcsővéval elhúzó az iskola fölött.

De én nem akartam autodidakta maradni, ezért 1968 őszén (végül is nekem is minden 1968-ban kezdődött) jelentkeztem a klasszikus gitárstudiumra. Magántanárom Jánossy Ferenc volt, és hetente jártam hozzá a Petrozsény utca 13. szám alá, átvettük az ő teljes gitáriskoláját. (Civilként az akkori Népi Művészeti Iskolában tanított, és az ottani kurzusok számára alkotott meg egy Bevezetést.) Halk szavú, nagyon precíz ember volt, aki mástól is megkövetelte a fogás pontosságát és a tiszta hangzást (!), – valljuk be, nem ez volt a pop-rock erőssége. Természetesen a Carcassi és Carulli hármashangzatokra épített kis darabjai a hangszernek és a hangzásnak olyan dimenzióit mutatták meg nekem, amit addig még csak nem is sejtettem. Ha kedve volt, néha eljátszott egy-két darabot a századforduló olasz impresszionista gitárrpertóriumából. Amiből csak sejtettem, hogy hol és mit is tanulhatott. (Magáról soha nem beszélt akkurátus polgári ízléssel berendezett szobája falai között.) Emellett Pozsonyi jazz-gitáriskolájának a csuklótörő akkordjátékát is próbálgattam, csakhogy erre már nem akadt tanár.

Akkoriban még teljében volt a mozgalmat definiáló *beatlemania*² (ámbar, amint ismeretes, 1968-tól kezdődően a Beatlesben már a törés jelei mutatkoztak, a zenekar tagjai különutasok lettek, 1970-ig viszont még ontották a közös lemezeket). A mi *kasztunkban* a keményebb rock járta (Rolling Stones, Cream, Eric Clapton, Traffic, Ten Years After) – jóllehet az utólagos összenézés után kiderül, hogy a tanuló körben minden kolozsvári beat-rock zenekar a Shadows számain találta meg a hangzását –, tehát mindaz, amit egy klasszikus felállású gitárzenekar hangszeres zeneként problémamentesen elő tud adni. Nyilván a vokál az egy más, nehéz kérdés, és ezért is alakultak – gondolom én – ebbe az irányba a preferenciák. Ez viszont egy tiszta, férfias szabadságzene, és mint ilyen nyilván ízlésformáló dolog is, erős szűrő. Mindez nem jelentette, hogy mindenki ne csodálta volna a Beatles-produkciót, ami nem csak

a hihetetlenül érzékenyre szerelt vokál miatt nem utánozható. Vannak itt más problémák is: senki nem sejtí például, hogy a még oly egyszerűnek látszó *Back in the USSR* is milyen nehéz ritmikai problémákat jelenthet: először is a közepétől kell hosszasan próbálni, hogy a megfelelő löktetés bejőjön a szám elejéről, gyakorlatilag egy órát kell melegíteni, amíg az ember eltalálja az elejének a löktető ritmusát, majd oda kell figyelni a ritmustörésre, ami aztán lefékezi az egészet. Szóval nagyon lezsernek kell lenni ahhoz, hogy az egész kijöjjön. (És szeretett Guzunknak is egy álló órát kellett a dresszúrát végeznie a Beat Group-pal, mígnem a lezserül feszes összetartás kialakult.)

Itt kell választ adni egy döntően fontos zeneesztétikai kérdésre, aminek a megfejtésével eléggé sokat bíbelődtek a muzikológusok. Az senki számára nem volt kétséges, hogy a korszak rockzenéjétől eltérően a keményvonalas angol-amerikai beat, tehát azok a zenekarok, amelyekre a fentebbiekben utaltam, valamiképpen Amerika mélységének a ritmikai és hangzásvilágát hozzák, óriási kulturális-civilizációs különbséget jelentenek, „árad belőle a szabadság”, teljesen más, mint a mi tájaink folklórja és műdalos tánczenei hagyománya. A muzikológia válasza a kérdésre az ún. *groove*-összefüggések, aminek ma már nagy irodalma van – jóllehet szigorúbb szakmai szempontokból nem teljesen elfogadott magyarázatról van szó. Az amerikai néger folklór, amely a spirituálékba is beépül, olyan ritmikai elemekre épül, amelyek az együtt éneklés folyamán létrejött együtt hajladozást és együtt légzést is alkalmazták (a nagyon régi európai munkadalokkal lehet itt összefüggést teremteni). Ennek az együtt légzésnek és együtt hajladozásnak az eredményeképpen az ember mintegy „kibillen a barázdából” („get out of the groove”), mámoros élvezeti állapotba kerül. (Ma már azt is vizsgálják, hogy milyen neuropszichiátriai-lokomotoros összefüggései vannak ennek.) Végeredményben a műzenében első ízben leginkább a *swing*ben (és következőképpen a „szvingelésben”) formalizálódott ama előadói és kompozíciós technikáról van szó, amelynek értelmében a dallamvonalat-intonációt képviselő hangszereknek és hangszercsoportoknak is erőteljes ritmikai funkciójuk van, és mintegy betagozódnak az ütősök csoportjába. Mindez kifejeződik az előadás látható módjában: *együtt hajlodoznak*. Elsősorban a bőgő-, majd nyomában a különböző típusú basszus- és nyilván ritmusgitárok kapják el ezt a funkciót – a *groove* végül együttérzést és együttélést jelent –, ami messzemenően más, mint az európai előadói mód, amely a ritmikai szekciónak statikusabb (háttér)szerepet szán, amely a tempó szempontjából biztosítja és precizizálja az előadást. Leegyszerűsítve az alábbi zenei mondattal ábrázolják a szóló és ritmus teljes azonosságát (ez amolyan *logó*ja a *groove*-nak):

A beat hangzásvilágának természetesen más gyökerei is vannak, ámde a *groove*-kérdésen érdemes eltöprengeni. Végeredményben kell lennie egy olyan összetevőnek, amely az átélésben ezt minden mástól megkülönbözteti és elválasztja az 1971-es évek utáni beat-rock zenei fejleményektől – akármilyen színvonalasak is azok.

A szabadság zenéjének az átélése pszichikusan felszabadította a beatnikeket, spontánabbá, keresetlenebbé tette a viselkedést és a szóhasználatot, preferálta a rá- és együttérzést, lebontotta a sok rettenetes viselkedési és kommunikációs sémát, nevetésszerűvé tette azokat. Közlekedés hozta az embereket egymáshoz, kiengedte természetes érzelmeket. 1970 nyarán voltunk első ízben a Szent Anna-tónál, akkor már mint „hippik”, ami a szakadtas jeanseket és a kötelező hosszú hajakat meg a bárány-

bőr mellényt jelentette (ez szinte kötelező viseletnek számított). A brassói szász fiatalok exkluzív tábora mellett jelentős volt a marosvásárhelyiek, kisebb mértékben a sepsiszentgyörgyi táborozók jelenléte (utóbbiak voltak a kolozsváriak szomszédai a Bükszádra levezető ösvény mellett). Az esti tábortűzek mellett mindenhol folyt az éjszakába nyúló éneklés – kevés alkohol mellett, kábítószerrel itt minálunk csak az újságokban volt szó –, folyt a tutajozás és mellette az erdei élet. Mindenki mindenkivel találkozott, ismerkedett és barátkozott, és megvolt a mindent átható mennyei béke – anélkül hogy valaki ezt jelszószerűen feldobta volna (jóllehet a hippikitűzők és a tyúkláb-medál, no meg a kendővel bekötött fej – nem feltétlenül, de – megvoltak). A túlradó szerelmet képviselve költözött be egyik barátnőnk külön sátorba, ahol kegyekben részesítette az őt meglátogató kiválasztottakat – de ezt nem kell túlságosan komolyan venni. A hippikülsőségek mellett sokkal fontosabb volt az a tiszta ökológiai pedantéria és éjjeli őrséggel biztosított saját rend, ahogyan az egyes kis táborok a maguk életét megszervezték, és aminek – miután 1972-től a tóparti táborozást megtiltották – soha nem láttam nyomát. Ezekre az iniciatorikus hetekre később mindenki élete meghatározó eseményeként emlékezett vissza.

A zene mellett nyilván nagyon fontosak voltak a dalszövegek is, a maguk végtelen változatosságában. Janis Joplin és Jimi Hendrix kevésbé artikulált szövegeitől a karakteres balladisztikus *lyrics*ig (például az Emerson) sok fontos impulzust tartalmazott, az önmegfogalmazást segítette. Ezen túl azonban, ha valaki elmélyed a legjobb szövegekben, azt látja, hogy mindig dilemmaszerűen fogalmaznak meg egy elhatározó életmozzanatot: vagy-vagy. Ha életed valamire hajlik, akkor vagy választanod kell, vagy török, vagy-vagy. Nincs kiút, döntened kell, jobb felkészülni, mert rossz esetben gyilkosság is lehet a vége. („Megöltem a nőt, az ágyban heverőt” – Jimi Hendrix: *Hey Joe.*) Benne van ezekben a szövegekben a szabadság dilemmája egzisztencialista alapokon.

De hát milyen zene volt a levegőben? Azaz mi áradt éjjel-nappal az elektroncsöves Philips és Pacsirta rádiókból, meg lassan a tranzisztorosokból is? Mi folyt a szocialista ipar Mambó (magyar) Tesla (csehszlovák), Majak (orosz) és Unitra (lengyel) magnóinak a szalagjain? (A profik természetesen Philipsszel vagy Uherrel dolgoztak.) Vagy milyen bakelitlemezek forognak a tömeges Teslákon és Supraphon lemezejátszókon? Immár mindenki a Decca, az Atlantic és az Island Records kislemezeit gyűjti, de a profik lassan elkezdnek az albumok beszerzési forrásairól gondoskodni, a ruhadarabok mellett immár leginkább ezt ajándékozzák a külföldről hazalátogató rokonok. A legnagyobb profik megszervezik szabályos ellátóhálózataikat, a kolozsvári repülőtér pilótáira alapozva. Minden, ami rajta van a nagy slágerlistákon (Billboard, Melody Maker), bekerül Kolozsvárra is. És éjszakákon át folyik az eszeveszett lemez- és szalagmásolás, akár pénzért, akár barátságból. A nagy gyűjtemények tulajdonosai uralják a várost. A várost természetesen a rádióadók is uralják: a hagyományosabb esti Radio Luxembourg színvonalas könnyűzenei adásait szinte mindenki követi. Amikor azonban a román Szabad Európán elindult az eredetileg ploiești-i dzsesszdobos Cornel Chiriac (később Max Bănuș) szuperprofi, azaz a toplisták kínálatát követő, majd kommentárokkal ellátó adása (Metronom, illetve Tinerama), akkor elnéptelednek a városok utcái. A beatkorosztályok fülüket a rádiókra tapasztva ültek otthon (alkalmasint regisztráltak is). (Cornel Chiriac műsorainak akkora hatása volt Romániában, hogy 1975. március 4-én a szekuritáté meggyilkoltatta.) Hasonlóképpen színvonalas volt a magyar Szabad Európa Cseke László (Ekecs Géza) által szerkesztett *Teenager Party*ja. De voltaképpen mit is hallgattunk mi?

Ekkoriban már túl vagyunk a Monterey (Kalifornia)-fesztivál stílussteremtő eseményén (100 000 résztvevő), hangadó zenekarok és énekesek: Jefferson Airplane, The Who, Eric Burdon and The Animals, The Jimi Hendrix Experience, Canned Heat, Ja-

nis Joplin, Ottis Redding, Ravi Shankar, az indiai szitárművész, Grateful Dead). Időrendben következett a legendás három napig tartó esős Woodstock (1969. augusztus, 300 000 résztvevő), ismét csak az akkori ízlésünkbe vágó előadók és zenekarok említésével: Ravi Shankar, Carlos Santana – megjelenik a latin rock örök dicsősége (!) – Joe Cocker, Ten Years After, Blood, Sweat and Tears (nagyzenekari jazz-rock!), Jimi Hendrix (+ Gipsy Sun & Rainbow), Janis Joplin. Végül a Wight-szigeteken augusztus 26–31. között már félmillió résztvevő van, és régi, megszokott ismerőseink mellett hallható a szintén jazz-rockos Chicago, a The Doors, Miles Davis, legfőképpen pedig Emerson, Lake & Palmer, a teljesen más hangzásával és hatásával. Óriási a változás, nemcsak a *Take a Pebble* meditációs vokáljára és akusztikus gitárjára kell gondolni, amely után majd elkövetkezett a csodálatos *Lucky Man* és *Epitaph*, amelyet ma is szinte borzongva hallgat az ember, hanem a korszaknyitó *Pictures at an Exhibition*, a Musszorgszkij szimfonikus költeményre épített kompozíció, amely szintén itt hangzott el. Illik nem zárójelben megjegyezni, hogy a nagy ívű Bartók-feldolgozás, majd a Ginastera és Aaron Copland darabjaira készült átiratok nagyon sok ember számára nyitották meg az utat visszafelé a szimfonikus zene, sőt nagyzenekari kompozíciók világába. Az ELP progresszív szimfonikus irányzata karakteresebb szimfonikusságával magasabb szintre emelte a Van de Graaf Generator, King Crimson és a Yes régebbi irányát – velük azonban már kimondottan a nagy audíciók világába merülünk bele. És csak 1973-tól – *The Dark Side of the Moon* – kezdődik a Pink Floyd hatalmas pszichedelikus iránya. Mindezek beletartoznak az ízlésalakzatok alakulásának és változásának, finomodásának és elválásának a kérdésébe. Ahogyan zenei ízlésüket követték az emberek, úgy kötöttek szövetségeket és váltak el lassan, de biztosan. A lányok például állandóan Bee Gees- meg Simon&Garfunkel-számokat követeltek, hogy legyen mire lágyuljanak meg olvadozzanak... A *Massachusetts* olvasztójánk a magyar fordítására is talán még mindenki emlékszik: *Távolodnak tőlem már a fények,/ városomra fájón visszanéznek...* (Ezt a fájót azért nehezen lehetett vigyorgás nélkül előadni.) De a híres *Bridge over Troubled Water*, „hídján” is sokan átmennek mind a mai napig. Szóval a progresszív-szimfonikus rock már más kaszt volt, és lassan távolodott a *hardtól*. Megőrizvén kezdeti preferenciáimat is, a nagyzenekari jazz-rock fúvósokkal hűtött vizeire (Blood, Sweat and Tears, Chicago, Grand Funk Railroad) lélekben már senkit nem tudtam magammal vonzani.

1968 őszétől a tanulmányaimat a kolozsvári 11-es számú – jóval szigorúbb szellemű – Líceumban folytattam. Kapcsolatom egykori iskolám, a külvárosinak számító 15. sz. líceum miliójével egyáltalán nem szűnt meg, sőt visszajártam az alakuló Beat Group 13 próbáira. Ekkor kezdtünk el egykori osztály- és iskolatársaimmal közösen gitározgatni meg próbálni. Az akkori Józsa Béla út két oldalán levő családi házainak szobácskái, kertjei voltak próbáink színhelyei, klasszikusan a diófák alatt. Néhány Beatles-, Rolling Stones-, Animals- és Creedence Clearwater Revival-számot betanulva (volt betanító koncertmesterünk!) immár el lehetett jutni iskolai ünnepélyekre. 1970-től neve is volt kissé zenekarunknak³ (Totem), és néhány iskolai bulira meg is hívtak zenélni. Szorgalmasan tekertük a hangszedőket (biciklidinamókból kisserelt mágnes és teherautók indukciós tekercséről lefejtett huzal kellett hozzá – 3000 tekerés volt az alap), és legnagyobb szerencsénkre sikerült – „örök kölcsönbe” megszerezni az iskola erősítőjét és egy ahhoz való mozihangszórót. Hozzá valahogyan kirekkentettük az iskola hatalmas lábdobját – ha nem egyéb, monarchiabeli tűzoltózenekaré lehetett. Az erősítő orosz katonai tárgy volt eredetileg, a hangszóró pedig az egykori Munkás mozi leselejtezett darabja. Immár 100 watonn lehetett tépni, a torzítás eleve bele volt „szerelve”, és ez nem kevés atunak számított a kereskedelmi versenyben. („Jó hangosak.”) Aztán egy egész nyári keresményemből – favá-

góként dolgoztam az erdővidéki Sötétpatak nevű erdőrészen, Nagybacon felett – sikerült megvásárolnom egy használt Doina erősítőt, a korszak sztenderd darabját (beszerelt tremolója és torzításeffektusa volt). 50 wattal nyomhattam a szólót (előerősítéssel), nem lehetett arcomról a boldogságot letekerni! Főleg a blues-zenében voltam otthon (Eric Clapton, Cream, Traffic), ezt gyakoroltam szorgalmasan otthon is, nagyszerű Pacsirta rádiónk adottságait is felhasználva, de nyomtam a szólót nyilván a kollégák elé és alá is, ahol kellett, és ahol azt meg lehetett tanulni.

1970. szeptember 18-án meghalt Jimi Hendrix, őszintén sirattuk, valódi könnyekkel. És a gyászban bukkant fel először az a fontos kérdés, hogy – a zenéjén túl – miért is olyan fontos nekünk. Hiszen csak egy távoli színes bőru gitárzenész... És akkor el kellett gondolkozni az emberi dimenzióról, azon, hogy az általa felfedezett és kidolgozott, addig soha meg nem lévő zenei világ lett a mi világunk, amelyben másképpen lehet élni, mint ami az adottságaikból következik. Még fel sem ocsúndunk, amikor jött a másik csapás. Janis Joplin, a blues mindmáig egyetlen fehér királynője is meghalt, 1970. október 4-én. Őt is megsirattuk és azzal maradtunk, hogy ebbe a világba „azért” bele van kódolva a nem mindennapi veszélyesség, a szabadság mellett ott a nyitottság a halálra is.

Akkoriban nagyon sok nyári tábor szerveztek, a tantárgyolimpiák győzteseinek, a jó tanulóknak, sportolóknak – szervezte táborait a KISz is, valóban csak az az iskola nem ment nyári táborba, aki nem akart. Itt nyilván szórakoztatni is kellett, és ezt oldották meg a táborok vezetői meghívott avagy a helyben összeálló *ad hoc* kis zenekarokkal. Minden épkezláb hangszeres vitte magával a „poros fát”. A gitárosok voltak az urak mindenhol, buktak ránk a csajok, akármilyen kicsik voltunk. Ez történt 1971-től velem is, mígnem 1971 júliusában becsapott a mennykő, és minden jóra való beat-zenészt tulajdonképpen eltalált és elkaszált. Az 1971. júliusi homoródi táborban szinte az érkezés után megszerveztük kis zenekarunkat (főleg udvarhelyi fiúk voltak benne), elkezdtük gyakorolni a menő slágereket, és megvolt már egy-két esti fellépésünk, amikor az egyik délután felkeresett a táborparancsnok egy pártfunkcionárius kíséretében. Azt közölték, hogy az esti fellépésre okvetlenül be kell gyakorolnunk román népdalokat is, és azok legalább a műsor fele részét kell hogy kitegyék. Ha nem így teszünk, szó sem lehet fellépésről. Mindannyiunktól rettenetesen távol voltak a román népdalok, de a *perinița* elég egyszerű volt ahhoz, hogy be lehessen tanulni, majd a végtelenségig lehessen tépni. És ez is történt. Az esti bulin beintett a táborigazgató – órával a kezében –, és akkor téptünk egy rundó *perinițát*. Majd amikor felemelte kezét, visszatértünk a blues-ra. A fal mellé húzódó közönség azt se tudta, hogy melyik lábára álljon, sírjon vagy röhögjön... De én akkor óriásira elgondolkoztam ezen az egészen, és helyből tudtam, hogy bizonyos értelemben eldőlt a sorsom ezen a pályán. És a dolog politikai része is kiderült, mert ezeknek a táboroknak volt egy úgynevezett reggeli sajtóolvasó félórája, amikor bekapcsolták a hangosítást (hangszórók voltak minden szobában). És akkor megértettük, hogy miről is van szó tulajdonképpen.

1971. június 1–9. között a Kínai Népköztársaságban, valamint 9–15. között a Koreai Népi Köztársaságban vett részt hivatalos látogatáson Nicolae Ceaușescu, az RKP akkori főtitkára. Megejtette őt és lebilincselte a szeretett vezetők körül felsorakozó és a szívárvány minden színében balettező fiatal népi tömegek látványa, amelyek voltaképpen a nagy építésben részt vevő fiatal tömegek hajladosát adták elő. Arra az elhatározásra jutott, hogy nagy követ dob az otthoni szocialista építés langyosacska vizébe. Ezért, hogy a szót a bennünket érő hatások miatt illően komolyabbra fordítsuk, 1971. július 6-án, az RKP KB Végrehajtó Bizottsága előtt megtartotta a „kulturális forradalom bevezetése” néven elhíresült beszédét – *Intézkedési javaslatok a poli-*

tikai-ideológiai tevékenység, a párttagok és minden dolgozó marxista-leninista nevelésének a javítására címmel. Ez 17 javaslatot tartalmazott, úgymint: a párt vezető szerepének a megerősítése és fokozása; a szocialista nevelés és a párt politikai tevékenységének a javítása; a fiatalaság részvétele a nagy építkezéseken – a hazafias munka részeként; a politikai-ideológiai nevelőtevékenység erősítése az iskolákban és az egyetemeken, valamint az ifjúsági és diákszervezetekben, a Kommunista Ifjúsági Szervezetben és a Diákszövetségekben is; a politikai propaganda kiterjesztése a rádió-televízió, kiadók, mozik, színház, opera, balett – és a művészeti intézmények bevonásával; a művészeti termékek harcos-forradalmi jellegének a biztosítása. (Csak bejött a balett...) Visszajött a szocialista realizmus, a nacionalizmus és a személyi kultusz. Később, 1971 novemberében a tézisek végleges formát öltöttek, megszületett az ideológiai kódex: *Az RKP Programja az ideológiai tevékenység javításáról, a néptömegek szocialista nevelésének és a megismerés általános színvonalának az emeléséről, a társadalmi viszonyoknak a szocialista és kommunista etika és méltányosság elvi alapjaira való helyezéséről*. Az 1968-as liberalizálási politika végét jelentette ez, és mégis még évekig tartott, amíg nyilvánvalóvá vált a rendszer deklaráltan emberellenes jellege, ami a nyolcvanas évek elejétől mérhetetlen szenvedéseket zúdított Románia lakosságára. Ennek magyarázata az volt, hogy jóllehet 1972-ben Ceaușescu meghirdette káderrotációs politikáját, a liberalizációs szakasz pártfunkcionárius garnitúráját nem tudta teljes tömegében lecserélni.

A profi zenészkariereknek azonban vége lett. A csúcok (nyilván Erdélyben) azonnal megértették ezt, és csomagoltak, aki maradt, az vagy betagozódott a hivatalos, államilag engedélyezett és dotált rock-vonalba, vagy marginalizálódott bárzenész lett. Vagy elvitte a stressz, a frusztráció és a vele járó iszonyatos alkoholizmus. A Ceaușescu-politika ez esetben is hihetetlen kárt és szenvedést okozott, lefejezte az alakuló, *autentikus* zenei beat-rock mozgalmat is.

Íme, miképpen értékelte a saját helyzetét a politikai körülmények evolúciójában Sorin Tudoran, Kolozsvár, Erdély és egész Románia akkori első számú beat-rock gitárosa: „Az 1971. májusi, második országos rockfesztivál alkalmával megkapott nagydíj tevékenységünk jól megérdemelt jutalma volt. 1968-tól arrafelé ezenkívül más helyi, regionális és diákfesztiválokon is sok díjat nyertünk. Az előbbiről azt tartják, hogy az akkori idők legkiemelkedőbb rendezvénye volt, amelyen a korszak összes nagyjai részt vettek, és valóban, az utolsó villámos fesztivál volt, amelyet cenzúramentesen, viszonylagos szabadságban lehetett megtartani. Abban a periódusban a cenzúra elég felületes volt. A másik nagydíj, amelyet 1971-ben nyertem el, az a legjobb rockgitárosnak járó *ex aequo* gitár első díj volt. A szakértők és a közönség egyesített toplistájának az alapján, az év mérlegét tekintve az egyes számú gitáros voltam, a második jelölt elég nagy távolságra követett. Az 1971-es év az elért csúcs volt Romániában, ezután visszavonultam, hogy megszerezsem a vízumot, és Nyugatra emigráljak. Ceaușescu visszaérkezése Kínából és minden, ami ezután következett, megmutatták nekem, hogy a következő években nem nagyon érdemes művészként Romániában maradni. Nagyon erős volt a meggyőződés a tekintetben, hogy el kell mennem. Nem kis időbe telt, hogy elmehettem [1979] – mint ahogy az értékes román zenészek 80-90 százaléka is elment –, de végeredményben megérte. Úgy véltem, hogy itt '71-ben a *rock-blues*ban az én szempontomból nem nagyon voltak versenytársaim, és nem volt mit tennem az országban. Meg akartam ismerni a nyugati művészeti életet, hogy bővítem a horizontot, hogy világot lássak, és nagyon jól tettem, amit tettem. Mindenesetre az elmenéshez vízum kellett, és minél inkább ismertem voltál, annál nehezebben kaptad meg. Ezért tehát azt választottam, hogy könnyedén visszavonuljak a tevékenységemből, de abban az évben mértéktartóan együttműködtem olyan együttesekkel, mint a Mondial, a Roșu și Negru stb. Turné-

kon vettem részt, Csehszlovákiában és két alkalommal Bulgáriában, de igyekeztem a céget alacsony szinten tartani, hogy megkaphassam a vízumot, és elhagyhassam az országot.”⁴

1971-ben tehát voltaképpen mindennek vége volt, hiába következett még utána annyi minden, például a szeniális kolozsvári Experimental Quintet, 1971-ben már mindennek vége volt.

Az 1968–1971 bővös, életteremtő három évét megért egykori honi beatnikek ma-napság álmaik boldog tisztásain találkoznak és hallgatják tovább, hogy „Ooooh, what a lucky man he was/ Ooooh, what a lucky man he was”.

■ JEGYZETEK

1. Pap Géza »Guzu« (1950. június 14. Kolozsvár – 1995. március 9., Kolozsvár) gitárzenész, szólista, zenekarvezető. Saját alapítású zenekari: Beat Group 13 – 1967-ban alakult, formálisan 1968-tól 1969-ig működött (saját kompozíciókkal is, szerepeltek Cornel Chiriac műsorában is). Kezdeti felállítás: Pap Géza szólógitár, Mírcea Petre (»Pepe«) basszusgitár, Kovács Mihály (dob), Kasszián László (ének, ritmusgitár). A zenekar felbomlása után rövid ideig a szintén kolozsvári Impala együttesrel zenélt. 1971 tavaszán alakult meg a Beat Group 13 (II A következő felállításban: Pap Géza szóló, Matisz Marian »Marinică« basszus, Dan Igrețiu dob. Ez a zenekar már kimondottan csak Cream-, illetve Ten Years After-stílusban zenélt, hosszú zenekari kompozíciókat is előadtak. A zenekar ebben az összetételben 1972 júliusáig létezett, amikor is Dan Igrețiu kivált belőle. Többnyire a kolozsvári Diákházban léptek fel, de hosszú erdélyi turné is részt vett a zenekar (Gyulafehérvár, Nagyenyed, Tövis, Székelykocsárd). 1972-ben Pap Géza Belényesre került, ahol a Tisztek Házában muzsikált alkalmi zenekarral. 1974 februárjában került haza, a kolozsvári Victoria klubban muzsikált alkalomszerűen a Break Zenekarral. Megjegyzésre érdemes, hogy Teofil Peter volt a basszista. 1974. március elején a kolozsvári ifjúsági zenei fesztiválon (Diákház) Mahavishnu John McLaughlin feldolgozásaiért a rendezvény különdíját kapta meg. 1974 őszén a kolozsvári Metropol vendéglőben alkalmazták, ez év őszén letette a vendéglátós hangszerezés vizsgát (a legalacsonyabb 4. fokozatot kapta). Meghasonlott, és minden felszerelését eladta. 1975 januárjától a gyalui Colina vendéglőben zenélt. 1978-ig alkalmi zenélésekből és munkavállalásokból tartotta fenn magát, teherautósófor is volt. 1978-ban az alakuló Semnal is meghívta tagjai közé. Gyakorlatilag az aktív zenészi pálya 1979-ben véget ért számára, ezután, a nyolcvanas években csak hahknizott. 1990 és 1994 között Magyarországon élt, 1994 karácsonyán jött vissza Kolozsvárra. Sorin Tudoran - ebben az írásomban idézett interjújában – Románia egyik legtehetségesebb blues-rock gitárosának tartotta. (Ezeket az adatokat első ízben teszem közzé, annak az interjúnak az alapján, amelyet 1982 januárjában készítettem Pap Gézával.)
2. A magyarországi beat-pop-rock jelenléte Erdélyben egy teljesen más történet, amit külön kell megírni. Ennek sok magyarázata van, de itt és most nem vállalkozhatunk a kifejtésére.
3. Szívesen megnevezném a tagjait, ma is barátaimat, de mivel nem egyeztettem velük és nem tudhatom mennyiben vállalják a nyilvánosság előtt életüknek ezt a szakaszát, ezt itt és most nem tudom megtenni.
4. Sorin Tudoran, az egykori kolozsvári Chromatic szólógitárosának nyilatkozata 2008. augusztus 27-én. A Chromatic 3 tagjai Sorin Tudoran, Iuliu Merca és Dan Igrețiu voltak. A Chromatic Group 4 a következő felállításban lépett fel: Sorin Tudoran, Iuliu Merca, Tony Bereschi (fuvola) és Puiu Hațeganu. Végig kitartott, barátként is, Sorin Tudoran mellett, a kolozsvári egykori Break együttes dobosa, Ică Ioan Moca. (Az interjú Radu Lupașcu készítette, elérhetősége http://www.artasunetel.ro/Interviu_cu_Sorin_Tudoran.html – letöltve 2013. 06. 20.)

K. HORVÁTH ZSOLT

A BRIT SZELLEM DZSUNGASÁGA

A magyar populáris zene korai történetéhez

Sebők János (1951–2013) emlékének

*A Tőke nem Lukács György műve, Tamás
nem írhatták együtt, Tamás
az Anti-Dühhing sem Mick Jagger műve, Tamás
összekeverte, Tamás
Lennont Leninnel, Tamás.
SPIONS: UNGVÁRI TAMÁS (1978)*

A „Beatles története a történelem legnagyobb sztorija. Hosszabb már, mint a második világháború, és nem halt bele senki” – idézi 1968-ból Derek Taylort, a zenekar sajtófőnökét Ungvári Tamás *Beatles-bibliájának* fülszövege. Érdekes, hogy az 1969-es, első megjelenést követő bővített, második kiadás is meghagyja ezt a felütést, holott közben, 1980. december 8-án Mark Chapman megölte John Lennont (s akkor az 1967-ben máig rejtélyes körülmények között elhunyt Brian Epsteinről nem is szóltunk). Akár Molnár Gergely és a Spions „Ungvári Tamás” című, parodisztikus hibajegyzéknek is beillő számának egyik pikírt sora is lehetett volna mindez. Ettől függetlenül Ungvári, akit kortársai (Kőszeg Ferenc, Almási Miklós) tévésztárnak, újságírónak, esztétának, rockszakértőnek, de mindenképp a tudomány sáncain kívül állónak, leginkább vivőnek tekintettek, vihart aratott a Beatles-könyvvel. A tudomány hivatalosai annak bizonyítékát látták a kötetben, hogy egy elemzésre érdemes, múltó divatnak hódolt a komolyabb irodalomtudományi babérokra (is) ácsingózó szerző, míg az akkori – az idősebb nemzedékekre reflexből gyanakvóan tekintő – tizen- és huszonévesek szemszögéből épp az volt a baj, hogy egy a „hiva-

Bárha remélhetnénk,
hogy a zabolátlan
képzelőerő dzsunga
brókerei egyszer megint
fellendítik a szabad
szerelem árfolyamát!

talos Magyarországhoz” tartozó „idősebb” személy (Ungvári az első megjelenéskor 39 éves volt) tolakodik be a fiatalok zenei világába. A két kultúra, nevezetesen a tudomány magas kulturális szentélye, valamint a populáris kultúra között az akkori Magyarországon nincs átjárás; aki ezzel próbálkozik, normaszegést követ el.

A történet valójában nem Ungvári Tamásról, de még csak nem is a Beatlesről szól, hanem a hatvanas-hetvenes évekről és a magyar kulturális mező éles – életkori, műveltségbeli – megosztottságáról, melyet az akkor elementáris hatást gyakorló populáris zene tett plasztikussá. Persze már nem 1958-ban vagyunk, amikor is a sajtó rémülten számolt be arról, hogy kelet-európai zenekarokkal egyetemben a magyar Holéczy együttes eksztázisba kergette a közönségét a Margitszigeten, vagy hogy a Benkó Dixieland közönsége felháborítóan viselkedett, de mégis: a szcénával való szembenállás lassan oldódik az idősebb nemzedékekben.¹ Pedig az ifjúsági kultúra talán sohasem látott olyan expanziót, mint akkoriban. A *Beat* című kötet szerint, amíg 1964-ben 250 együttes működött Budapesten és a nagyvárosokban, s 1962 körül valamivel kevesebb, mint 3 ezer gitárt adnak el évente, addig 1965–66-ban 700-750 zenekar működik már, s csak az 1966-os évben 9 ezer gitár kel el Magyarországon.² Mindezzel együtt csak 1968-ban – a szcéna gyorsan változó kulturális logikájához képest erősen megkésve – jelenik meg az első (egyetlen zenekar dalait tartalmazó) magyar könnyűzenei album, a *Trombitás Frédi és a rettenetes emberek* az Omegától; és szinte egyszerre állnak hosszú sorok a könyvesboltok előtt a *Beatles-bibliáért* ácsingózva, s egyszerre fordítják el fanyalagva sokan a fejüket. Ám a helyzet nem vált sokkal kedvezőbbé a nagy nehezen meginduló lemezkiadást követően sem, mivel a 6/1971. (XII 17.) MM számú rendelettel a művelődésügyi miniszter hátrányos megkülönböztetésben részesítette a könnyűzenei szcéna képviselőit, amennyiben nem sorolta be tevékenységüket a „társadalmilag értékes művészetek” közé. Ugyan az angol mintára a fiatal trombitás Trumpeter Charlie-ra rájátszó magyar Trombitás Frédi inkább vidám öreg zenész, „aki újra a régi”, de kik azok a „rettenetes emberek”? Ahogyan a lemezborító fogalmaz: „Trombitás Frédi és a Rettenetes emberek – közös ismerőseink. Frédit, a vidám öreg trombitást, aki mindig jókedvre tud deríteni mindannyiunkat, nagyon szeretjük. Annál kevésbé a Rettenetes embereket, mert a lila nap és rózsaszín hold beragyogta világukkal soha meg nem barátkozunk.”

Hogy a beat megjelenése, illetve a koncertek viselkedésmódja mennyire sokkolta, illetve töltötte el értetlenséggel az akkori negyvenes értelmiséget, jó példa lehet az *Élet és Irodalom* vagy a *Tükör* néhány ezt fejtegető cikke, ám ennél messzebbre vezet Heller Ágnes az *Extázis 7-től 10-ig* című Kovács András-film kapcsán írt esszéje. Régóta evidenciának vesszük azokat a mozdulatokat, az együtt éneklést és a bekialásokat egy koncerten, de vegyük észre, hogy ez közvetlenül a beat megjelenését követő időszakban merőben szokatlan volt, amennyiben ellentmondott a klasszikus hangversenyen megszokott (ülés, csend, koncentráció stb.) viselkedésformáknak. Heller kifejezetten érdeklődéssel tekint a problémára, amennyiben rákérdez: „miért az »együtt kialálás« vált az elsődleges önkifejezéssé”?³ Úgy találja, hogy a klasszikus zenei hangversenyhez képest a könnyűzenei koncerten a közönség részvétele hangsúlyosabb, emfatikusabb, így a publikum függvényében jön létre a színpadi produkció, ami magával hozza azt, hogy nincs olyan éles különbség az előadó és a befogadó között. Lényegében a spirituáléhoz, a vallásos énekek kiváltotta eksztázishoz hasonlítja a beat hatását. Ez volt a Cseh–Bereményi-páros által utóbb lírai közkinccsé tett „ifjúsági probléma” egyik eléggé nem hangsúlyozható eleme.

A fentebb idézett *Beat* című kötet szerint a Beatles híre 1963 körül ért el Magyarországra, 1964-ben a *Tükör* már ír a Beatlesről, mondván: az ifjúság nyíltan elítéli a felnőtt világot, nem kér belőle, inkább „gyerekeskedik, játszadozik”. Jóllehet Sztevanovity Zorán, Illés Lajos és mások is próbálkoztak már 1959–60-tól tánczené-

vel, az igazi áttörés mégis 1963-ban volt, amikor is a budapesti KISZ (Kommunista Ifjúsági Szövetség) amatőr zenei fesztivált rendezett a Sportcsarnokban. E mozzanat hivatalos része azért fontos, mert ekkor érezte úgy a hatalom, hogy az egyre csak „fokozódó ifjúsági probléma” megoldására be kell lépnie a színpadra, mégpedig direktív módon, hogy ne csak kezelni, de uralni is tudja a helyzetet. A KISZ funkcionáriusai valószínűleg valami békés amatőr zenei seregszemlére számítottak, mely jól körülírja, hogy mennyire nem ismerték a szcénát. Már az is jól jellemzi a szakértelmet, hogy az akkori zsargon az „ifjúsági amatőr zenekar”, illetve az „öntevékeny együttes” kifejezést favorizálta azokra a beatzenekarokra, melyek a „luxemburgi stílusnak nevezett neoprimitív irányzatot követték”. A Sportcsarnokban fellépett a Hurricaneszámokkal már nagy népszerűséget elérő Illés, továbbá az akkor még inkább kezdő Omega, a Metro, a Scampolo s az elég szerencsétlen választásként beavagolt Benkő Dixieland Band.

Benkő László szerint „a koncert azzal kezdődött, hogy a színpadon ülő zsűrit keményen megdobálták paradicsommal, tojással, répával. A rendezők ugyanis [...] szarvashibát követtek el a műsor szerkesztésénél. Fogalmuk sem volt, mi ez az új dolog, amit néhány együttes ennyire akar.” Bródy János is igen forrónak írta le a hangulatot, „mindenfelét dobáltak, mellettem dobtak be egy óriási bakancsot”. A tojásáport végül Benkéék kapták meg, mivel az a dixieland, melyet ők játszottak, 1963-ban már nem fért bele a fiatalok által követelt beat kategóriájába. Ebben az időszakban az Illés, a Metro, a Scampolo, az Omega, a Kék Csillag, a korai Sirius (a Baronits vezette első felállás), az Echo, az Atlas No. 1 és a Sankó Group vitte a prímet, ám feltehető a kérdés, hogyan tettek különbséget a rajongók az egyes zenekarok teljesítménye között, miért preferáltak egyes együtteseket másokkal szemben, ha gyakorlatilag mindenki nyugati feldolgozásokat játszott ekkoriban „angolul”. Az idézőjel használata ugyancsak indokolt, mivel a korszakban csak igen kevesen tudtak (jól) angolul, így terjedt el a hangzást utánzó kamuangol. Dr. Pulay György egyik története szerint a BVSC akkor még létező Károly körüti vívóklubjában tartottak hétvégenként beat-koncerteket a zenekarokkal, s mivel ez még a „koppintós” korszak volt, az énekesek felvételénél az nyomott a legtöbbet a latban, hogy ki tudott jobban halandzsázni angolul. „Volt egy különösen szerencsétlen énekes fiú – meséli –, akinek viszont az apja valami fejes volt a BVSC-nél, ezért nem lehetett egyszerűen csak elküldeni, ugyanakkor az angol halandzsájába rendszeresen belekeverte azt a fantáziaszót, hogy »cóken«, amitől mindenkinek röhögőgörcse lett. Ezért az énekes fiút csak úgy nevezték, hogy Cóken”.⁴ A legfontosabb tehát nem az előadó hangszeres képzettsége, színpadi magatartása vagy valódi angoltudása volt, hanem egy-egy esetleges adottság, mint például: hasonlít a hangja a Roy Orbisonéra vagy kitűnően tud kamuangolt improvizálni, mint az imént felidézett Cóken.

Sőt, mint a már idézett *Beat* című zeneszociológiai kutatás rámutat, roppant komoly szerepe volt az együttes körül csoportosuló *fan*eknek, rajongóknak is, mivel a klubba betévedő tizenéves nemcsak zenekart választott magának, de rajongótábort, közönséget is. Az utóbbi tényezőt azért sem árt eléggé hangsúlyozni, mert a televízió és a rádió ekkoriban még nem kultiválta a beatzenét, így csatornák híján nagy szerepe volt az informalitásnak: vadonatúj számokhoz, felvételekhez hozzájutni, koncertekről információt kapni a legkönnyebben a magnós klubokon, kisebb, már-már szekta jellegű társaságokon keresztül lehetett: így alakult ki és állandósult az ún. „egyzenekari hívó” ideáltípusa (illésesek, metrósök, omegások). A zenekarok esetében pedig az lesz a következő jelentős fordulat, amikor a nyugati zenekarok repertoárjának másolása, koppintása helyett, mellett elkezdenek saját számokat, szöveget írni, zenét szerezni.

Mélyen jellemző az a mozzanat, hogy amikor az Illés együttes megírja és angol nyelvű repertoárjába beilleszti első magyar nyelvű számát, az „Ó, mondd!” című dalt – a közönség gyakorlatilag észre sem vette a váltást. Nyilván a technikai feltételek (hangosítás, erősítők, hangfalak) kezdetlegessége is befolyásolta a fogadtatást, de az is benne lehetett, hogy nem figyeltek a szövegre, hisz a közönség nagy része megfelelő angol nyelvtudás híján többnyire úgysem értette. Nincs itt tér ennek alapos körüljárására, így csak két tényezőt emelnénk ki. Az egyik, hogy ebben az időszakban csak kevesek számára létezett a beatzene rögzített zeneként; a többség akkor hallotta, ha „kifogott” egy-egy számot a luxemburgi rádióban (innen a „luxemburgi stílus” neve), vagy lehetősége adódott magnós klubban hallgatni. A ma evidensnek tűnő magányos, tetszés szerinti utcán, otthon, utazás közbeni stb. zenehallgatás elképzelhetetlen volt, így sokkal nagyobb hangsúlyt kapott az *élő zene*, melynek során a magyar zenekarok eljátszották az angol nyelvű kedvenceket. A másik pedig, hogy az angolszász beatzene egészen egyszerűen leképezte az akkori fiatalság részére azt az elképzelt Nyugatot és a hozzá szorosan tapadó szabadság fogalmát, melyet gyakorlatilag alig ismerhetett tapasztalati szinten. A beat-, sőt tágabban a könnyűzene volt a magyar ifjúság számára az occidentalizmus legfontosabb csatornája, mely megjelentette azt a Nyugatot, melyről voltaképpen – utazási lehetőségek híján – sejtelve sem volt, s melynek törvényeit – mint utóbb kiderült – a beleképzelés megszépítő munkája révén jócskán félreértette. Tegyük hozzá, ez majdnem szükségszerű volt.

„Nemcsak gitáros volt [Radics Béla], ő volt a magyar Jimi Hendrix” – mondta Deák Bill Gyula Kisfaludy András *R. B. kapitány* című filmjében, s ezzel a véleményével koránt sincs egyedül Magyarországon. Számunkra itt és most nem az a kérdés, hogy ez igaz vagy sem, bár Radics kivételes hangszeres tudásához nem sok kétség férhet, hanem: a *megfeleltetés*. A hatvanas évek zenéjének kulturális logikája ugyanis szomjazza az ilyen típusú megfeleltetéseket, amiről fentebb is szóltunk már. Radics Béla esetében annyiban bonyolódik a helyzet, hogy egy kivételes képességű, a rockzene történetének talán legnagyobb hatású gitárosához szokták hasonlítani, melyben implicit módon az is benne foglaltatik, hogy nem akarja tudja Hendrixet utánozni. Nincs itt tér ennek a kivételes képességű zenésznek a pályafutását még csak slágvortokban sem átfutni, legyen elég arra utalnunk, hogy korai korszakában követte az időszak zenei logikáját. 1961-től a Magyar Acélárugyár big bandjében kezdett, majd másokhoz hasonlóan ő is angolszász dalokat játszott, elsősorban is Venturest, mely Hendrix előtt a progresszív gitárhangzást jelentette neki, majd a klasszikus korszak tetőpontja az Atlantis együttes, vagyis a magyar beat, természetesen angolszász zenével (Kinks, Dave Clark Five, Ray Charles, Rolling Stones, Animals, Beatles stb.) 1964/65 körül. Az Illés kapcsán bevezetett váltás, nevezetesen, hogy fokozatosan saját számokból építkező repertoárt állítanak össze, azonban Radics esetében problematikus volt. Nem mintha zeneszerzői képességeiben lett volna a hiba (hisz ennek ellenkezőjét a Taurus-korszakban bőven bizonyította), inkább az eredeti hangzáshoz való ragaszkodás okán; Radics Béla mindvégig a „brit szellem” mellett tette le a voksát, ami azt is jelentette számára, hogy beat-, majd egyre inkább rockzenét – nyelvtudás ide vagy oda – csak angolul lehet játszani. Ebben a tekintetben érdemes belehallgatni néhány korabeli felvételbe, melyen Radics kamuangol nyelven énekel, vagyis a felvételekről jól-rosszul levett szövegeket adja elő halandzsában. Ebben a fajta anglo-, sőt egyre inkább Amerika-mániával korántsem volt egyedül, gondoljunk csak Barta Tamás rögeszmés vonzódására az amerikai kultúrához, mely végül az LGT egyesült államokbeli turnéját követően az emigrációhoz s a teljes talajvesztéshez, végül a halálához vezetett. Ezzel csak azt szeretnénk hangsúlyozni, hogy ezek a kulturális félreértések, melyek a kort s annak jeles szereplőit is jellemezték, nem olcsó kis tévedések voltak: sajnos Barta is (34 évesen, 1982-ben

halt meg), Radics is (36 évesen, ugyancsak 1982-ben távozott) drágán megfizetett érte. Öt évvel később, egy svédországi emigrálási kísérletet követően a P. Mobil kitűnő gitáros, az „angolul gitározó” Bencsik Sándor is egy ausztriai menekülttáborban halt meg máig tisztázatlan körülmények között 35 éves korában.

Radics „brit szellemhez” való rögeszmés ragaszkodásának azonban még egy következménye volt. A hatvanas évek közepétől ugyanis, ahogyan a magyar zenekarok egyre inkább saját számokból építkező, magyar nyelvű repertoárt alakítottak ki, elvileg lehetőség nyílt arra, hogy zenéjük ne „csak” a koncert illanékony műfajában tudjon élni, hanem bakelitkorongon megjelenő rögzített zeneként is fennmaradjon. Ez természetesen nemcsak az utókor szempontjából, de a terjesztés, a promóció miatt is egyre elengedhetlenebbé vált abban a korszakban, amikor Nyugaton, bár lassanként a Faltól keletre is, a könnyűzene nemcsak az ifjúsági kultúra része, de egyre inkább üzlet is volt. Radics azzal, hogy hajthatatlan módon ragaszkodott ahhoz, hogy csakis angolszász kedvenceit játssza például a Sakk-Matt, illetve a Tűzkerék együttesel, voltaképpen lehetetlenné tette önmaga és társai számára, hogy zenéjük kanonizálódjon. Hiába tudott olyasmit a színpadon Radics a gitárjátéktól a fej felett való, majd a foggal gitározás látványeleméig, amelyért megőrült a közönsége, nem nehéz belátni, hogy abszurd lett volna a Jimi Hendrix, Cream és mások számaikat első osztályúan játszó zenekar produkcióját egy magyar zenekartól hanglemezen kiadni. Amikor Radics is érzékelte a helyzet ellentmondásosságát, ésszerű kompromisszumot kötött, ebből született meg 1972 tavaszán Taurus Ex T 25-75-82 nevű zenekara, melynek teljesítményével – a kortárs Syrius mellett – a progresszív magyar rockzene történetének legszebb lapjaira írta be magát a gitáros. Itt elvben elhárult a fentebbi akadály, amennyiben saját zenével és többnyire Horváth Attila szövegeivel készültek el a dalok – ám lemez mégsem lett. A kortársak elbeszéléseiből egyértelműen kitűnik, hogy a Tauruszal Radics szinte mindent egy lapra tett fel a vágyott album érdekében (még Som Lajost is „lecserélte” Zoránra egy adott pillanatban), s jóllehet zene és szöveg tekintetében az anyag lemezérett volt, politikai és kulturális okokból mégsem születhetett meg az album.

Nagyon messze vezetne, ha személyes és szeszélyes döntéseken túl megpróbálnánk valamilyen kulturális és társadalompolitikai logikát találni arra, hogy mikor, kinek és hogyan lehetett lemeze Magyarországon ebben az időszakban. A szcénát a szó szoros értelmében uraló Erdős Péter, akit hatalomgyakorlás és a tét nélküli szókimondás gátlástalanságában aligha lehetett volna felülmúlni, egy kései interjújában „elemzi” a magyar könnyűzenei elit hatvanas években induló s két évtized múltán befutott alakjait. Abban, ahogyan név szerint végigminősítette az akkori – ahogy Erdős ejtette – „poppélet” (sic!) elitjét, nem is az a meglepő, hogy majdnem mindenkit szeretetteljes fölénnyel leszól, hanem az, ahogyan Bródy Jánosról beszél: „ő egy egyenrangú értelmiségi ember.” Hogy kellene mármost értenünk azt, hogy egyenrangú? Hisz ha komolyan vesszük a magát popmenedzsernek nevező Erdős megnyilatkozását, akkor logikusan következik, hogy a többiek (többnyire) nem tekintette annak; pláne azokat nem, akik még a nevezett interjúban lévő elithez sem tartoztak. Ez az a pont, ahol világosan érzékelhető, hogy Erdős milyen világosan felmérte, „kivel” áll szemben, milyen társadalmi és kulturális tőkével, kapcsolatokkal rendelkezik a vele szemben ülő zenész. Viselkedéséből, regnálásából fakadó döntése természetesen nem zenei, esztétikai természetű volt, hanem tisztán hatalmi jellegű.

Nem érdemes hosszasan ragozni azt, hogy a külvárosi, angyalföldi, formális iskolai végzettséggel alig rendelkező, bár autodidakta műveltségű Radics Béla nem tudott labdába rúgni az értelmiségi felmenőkkel bíró muzikusokkal szemben. Az ő terpe nem a Vörösmarty téri „Elizélt palota”, vagyis a mára lebontott ORI-székház volt, ahol a Magyar Hanglemezgyártó irodái is működtek, hanem a külváros, ahol ze-

nekaraival többnyire játszott, egyebek mellett a csepeli Radnóti Művelődési Ház, az újpesti Munkásotthon, a kiszuglói Danuvia Művelődési Ház.⁵ Anyanyelve nem válsztkékos, udvariaskodó egyezkedés és tárgyalás, hanem a kemény külvárosi dzsungaság, mely bizonyos értelemben zenéjének hitelességét is adta nemcsak önmaga és környezete, hanem a közönség számára is. Már a szóhasználat is árulkodó, mert az elég homályos jelentésű „dzsunga” feltehetően a „jungle” egyik ihletett magyarítása. Ahogyan Kisfaludy már idézett filmjében Deák Bill Gyula kifejti, „a belvárosiak ezt sohasem fogják megérteni [...], azok a gyerekek, akik benne vannak a vajban meg a jóban, soha nem fogják úgy érezni a rockzenét, meg a blueszenét. [...] Ehhez kell az a kis dzsungaság, az a kis nélkülözés, az a környezet, ahogy élt a Béla is, meg ahogy élünk mi is.” Az angyalföldi Tripolisz és környéke nevelte fel Radics Bélát, aki – a filmben idézett – naplója tanúsága szerint már kamaszkorában is érezte, sőt meg-szenvedte a külvárosi létet és a hozzá kapcsolódó alávett osztályhelyzetet. 1962. augusztus 20-án, amikor is az ünnep alkalmából bementek a belvárosba, az alábbi bejegyzés olvasható naplójában: „ott volt Budapest összes belvárosi elitje, mennyi szemét egy rakáson. Undorítóak voltak, kilógtunk közülük. Látni a ruhájukon, hogy ők mások.”⁶

Radics Béla igazi tragédiája az volt, hogy miután – igaz, megkésve – elfogadta, hogy a számára nagy sikereket hozó koppintós korszaknak vége (hisz senki nem tudott akkoriban úgy játszani Jimi Hendrixet, mint ő), s a Taurusszal saját számokat készíttetek, bebizonyosodott, hogy a munkásállamban épp külvárosi munkásnak lenni a legnehezebb. Ez a munkásállam korántsem azonos a Bernáth Aurél festette, a Kádár-korszak vizuális politikai allegóriájaként kezelhető, a társadalmi egyenlőtlenségeket kiküszöbölő, az igazságosság világát vizionáló seccóval, melynek címe történetesen szintén *Munkásállam* volt. A hivatalos beszédrendben until a munkásosztályra hivatkozó rendszer alaptapasztalata az anómia volt, nevezetesen, hogy a hivatalosan kimondott és a mindennapokban tapasztalt világ értékrendszere között primitív szakadék tátong. Ez nemcsak Radics, hanem sok hozzá hasonló zenész számára meghatározó élmény volt, korántsem csoda, hogy sokan a rendszer keretein kívül, az ideig-óráig vigasztként működő, elképzelt occidentalizmusban (Radics számára ez a „brit szellem”) vagy nemegyszer a deviáns életformákban kerestek menedéket. S amikor a mindennapok dzsungasága felett érzett elkeseredettségen a „brit szellem”, a rockzene szabadsága és ereje sem segített, akkor még mindig ott voltak a mesterséges mennyországok, melyek 1982. október 18-án Radics Béla halálát okozták.

A kamuangol, a brit szellem, a dzsungaság, az utánczás vagy a ma már hatvanas éveiket taposó egykori tinédzserek ordítóása kapcsán talán somolyogni támad kedve a mai olvasónak; ez a finoman gúnyos attitűd igen messze áll e sorok írójának intenciójától. Az a megvesztegethetetlenség, mellyel a hatvanas évek ifjúsága a szabadságot vágyta és kereste zenében, művészetben, képzeletben, térben, időben, érzelmekben, életstílusban, szexben, éppen az ellenkezője annak a dühösen jelenorientált, biztonságra vágyó, munkakereső pragmatizmusnak, mellyel a mai egyetemisták túlnyomó többsége bír. Ez legkevésbé a mai fiatalok hibája, hisz a „dolgozz mihamarabb!”, a „tedd magad hasznossá!” jelszavai mérgezik már évtizedek óta szellemi környezetünket. E szörnyű pragmatizmus nyíltan elítéli, sőt ellehetetleníti az inaktív ábrándozás vagy a tétova céltalanság mézédés pillanatait. A szabad szerelem árfolyama csökken, a hatvanas-hetvenes évek ellenkultúrájában komolyan vett, „stay hungry, stay foolish” mára sikerkalauzok frázisává vált. Bárha remélhetnénk, hogy a zabolátlan képzelőerő dzsunga brókerei egyszer megint fellendítik a szabad szerelem árfolyamát!

■ JEGYZETEK

1. Vö. Csatóry Bence: *Komcsi szellemiség? Ó, azok a hatvanas évek!* – Amikor a KISZ (is) húzta a nótát. Transindex, 2013. június 30. <http://multikult.transindex.ro/?cikk=20674>
2. Bácskai Erika – Makara Péter – Manchin Róbert – Váradi László – Vitányi Iván: *Beat*. Bp., Zeneműkiadó, 1969, 9., ill. 15.
3. Heller Ágnes: *Egy film tizenévesekről – negyvenéveseknek*. Új Írás, IX évf. (1969) 7. sz., 99–104., itt: 100.
4. A történet felidézéséért köszönettel tartozom dr. Pulay Györgynek és Pulay Gergőnek.
5. Lásd: <http://rockmuzeum.fpn.hu/dradics.htm>. Igen tanulságos volna egyszer Budapest térképén elhelyezni, hogy a korszakban melyik zenekarnak hol volt koncertlehetősége. Ez nemcsak a kuriozitás okán volna jó, de Pulay Gergővel közös kutatásunk hipotézise szerint a városi tér használata jelentősen befolyásolta a nyilvánosságban való ismertséget és elismertséget, s ekképpen hatást gyakorolt arra a kulturális pozícióra, teljesítményre, melyre egy esetleges lemezfelvételnél lehetett hivatkozni. A jobbnak minősülő helyszínek megszerzése persze eleve függött az illető zenekar kapcsolati hálójától és társadalmi tőkétől, így az ún. külvárosi zenekarok eleve kedvezőtlenebb helyzetben voltak.
6. Kisfaludy András: *R. B. kapitány*, dokumentumfilm, 2003.

HORVÁTH SÁNDOR

GETNO. A NAGY GENERÁCIÓ EMLÉKEZETI HELYEI

Az előzmények nélküli
tett hangsúlyozása
éppúgy a forradalmi
retorika része, mint
a szolidaritás
vagy a pátoasz.

Néha a beatnemzedék színre lépése a társadalmi normákat elsöprő szélvi-
harként jelenik meg, holott a nemze-
dek leghíresebb kulcsregénye, Kerouac
Útonja korántsem volt nagy üzleti siker a kiadó-
nak. 1957-ben csupán néhány hétig szerepelt az
amerikai könyveladási listák tizedik helyén, a
The New York Times kritikáján kívül alig fogadták elis-
meréssel, és hamarosan lekerült a könyvesbolti
polcokról is. A szerző ismertségét a *Time*, a *Play-
boy* magazin és a bulvárlapok hozták el a generá-
ció létszámát és magatartását firtató, bulvárlapok-
hoz méltó kérdésekkel. Bár a beatgeneráció fogal-
mának „feltalálását” Kerouac egy magánbeszélge-
téséhez kötik, a fogalmat az MGM szenzációhaj-
hász filmje tette közismertté. Ebben az 1959-ben
készült, B kategóriás játékfilmben a generációhoz
sorolt, nőket sorozatban megerőszkoló „beatnik”
főhős, Stan Hess partiról partira menekül a rend-
őrség elől bongó dobok ütemére, miközben egy
helyütt egy „beatnikverset” is felolvasnak. Hess a
megerőszkolt nők mellett névjegyként egy aszpi-
rint hagy, melyet színlelt fejfájására kért előzőleg a
kiszemelt áldozatoktól.¹ A fogalom és a generáció-
hoz kötődő „életérzés” jobban eladható volt – mint
minden – az erőszak és a szex árukapcsolásával. A
beatnik sztereotípiája elvált az irodalomtól, és a
beatgeneráció mitizált életvitelét megjelenítő, tö-
megmédiában forgalmazott árucikk lett belőle.
Szinte bármit el lehetett adni a használatával, Ke-
let-Európában még a Hruscsov-féle szocializmust
is, különösen a fiataloknak.

Magyarországon az 1956-os megtorlások még
javában zajlottak, mikor az 1957-ben felbocsátott

szovjet Szputnyik miatti amerikai pánik hatására az angoltól idegen –nik képzőt ragasztotta a *San Francisco Chronicle* újságírója 1958-ban egy újságcikkben a beat szócskához.² A média megalkotta a beatnik alakját, aki erőszakos, furcsa zenéket hallgat és extravagánsan öltözködik. A Szputnyik nem csupán Kelet-Európa sorsát és a magyarországi megtorlás folyamatát befolyásolta, hanem a beatgeneráció tömegmédiában megjelenő reprezentációját is meghatározta: annak központi eleme az erőszaktól való félelem lett. Némi túlzással az amerikai tömegmédiá válasza a Szputnyik által kiváltott pánikra a beatnik feltalálása volt.

Mire 1966-ben megjelent magyarul is az *Úton*, majd 1967-ben az *Üvöltés* című antológia a beatnemzedékről, addigra a fogalom már összecsiszolt a hippik körüli új, amerikai médiakampánnyal, amelynek apró morzsái Kelet-Közép-Európába is eljutottak. Ezt a fogalmi zavart igyekezett kibogozni Sükösd Mihály *Hippivilág* című 1979-es esszéjében, ám ez a beatgeneráció, nagy generáció, 1968-as generáció, beat és hippi fogalmak összemosásának folyamatát korántsem zavarta meg.³ A magyar és kelet-európai beatnik és hippi egy töről fakadtak, még a hivatalos közbeszédben is alig-alig tettek különbséget közöttük.

Az egykori Várbazár helyén már 1961 óta működött az Ifjúsági Park, amely éppen ebben az időben kezdett kultuszhelyé válni.⁴ 1967-től egyre többen jártak a KISZ Budapesti Bizottsága által létrehozott parkba, ám korántsem a látogatók száma vagy az ott előadott táncdalok, majd rockzenék határozták meg azt, hogy a helynek milyen imázsa alakult ki. Az Ifjúsági Park mitizált emlékezetének megteremtése az 1980-as években kezdődött. A park 1984-es bezárása óta megjelenő, retrodivatot meglovagló visszaemlékezések éppúgy hozzájárultak ahhoz, hogy az Ifjúsági Park a magyar beatnemzedék mitikus kultuszhelyévé váljon, mint az ott forgatott tévéfelvételek és az odajárókról szóló játék- és dokumentumfilmek (pl. *Extázis 7-től 10-ig*).⁵ A mitikus helyre történő visszaemlékezések egy olyan mitizált múltat elevenítenek fel, ahol a fiatalok a legvidámabb barakk egyik legvidámabb pontján hallgathatták az amerikai előadókat is gyakran játszó rockzenét.

A mitikus hely olvasztótégelyként közösséget teremtett a visszaemlékezésekben: „Hogy mi vonzotta ide a fiatalokat? Egy időben a hajdani cselédkorzó szerepét is betöltötte a Park. Ez volt a nagy találkahely. Itt flangáltak a népies körből frissen érkezett szövő- és fonólanások, a belvárosi-városi diákcsajok pedig nemcsak a mennyiségi, hanem a minőségi választékot is biztosították jelenlétükkel.” A társadalmi különbségek a hatvanas évek emlékezetében – akárcsak annak nagy metaforájában, az Ifiparkban – egy csapásra eltűnhettek a rockzene hatására: „Nekünk magunkfajta külvárosi srácoknak állandó stresszt jelentett a beengedés. Rajnák vagy valamelyik slamesze mindig ott állt a kapuban, és tetőtől talpig szemrevételezte a jelentkezőket. Ha piszkos volt a cipőd, elbúcsúzhattál az aznapi szórakozástól. Sashalomról jöttünk be a városba, ha esett, persze sárosak voltunk, fűcsomókat tépkedtünk, és azzal súroltuk fényesre a cipőnket. A lányoknak se volt aranyéletük. Nadrágosztűmben például nem engedték be őket, kizárólag szoknyában. [...] Nálunk még a hatvanas évek végén is a bűn jelképe volt a nadrág a lányokon.”⁶ A nemi szerepek vagy a társadalmi csoportok közti különbségek eltűnésének kiemelése a társadalmi szolidaritás növekedését jeleníti meg a visszaemlékezésekben. Az individualizmust a forradalmi retorika alkalmazhatósága érdekében egészíti ki a közösségi élmény hangsúlyozása. Mintha a generáció tagjainak egyik meghatározó közösségi élménye az lett volna, hogy egyenként is különböző emberek voltak.

A mitikus Ifipark az összefogás, a barátság és a közösség szimbóluma a visszaemlékezésekben. Még a parkot híressé tevő Kék fény adások főszereplői, a rendőrség által a parkból kizárt, majd belőlük kreált „Nagyfa galeri” tagjai is a közösségi összefogás szimbólumaként jelenítik meg a parkot. Ez a mitikus múlt persze már-

már komikus, népmesei figuraként ábrázolja a park igazgatóját, a később sikkasztásért elítélt Rajnákot, a „górét” vagy a balhékat, amelyek a tévénezők vagy újságolvasók szemében ismertté tették a parkot, és meghatározták annak imázsát. S bár a megnyitón még Bodrogi Géza szteppelt, mégis Radics Béla, a Sakk-Matt, a Kex és a P. Mobil áll az emlékezések középpontjában. Különösen Radics Béla kultusza köthető a parkhoz, akinek kerébe tört élete a park félbeszakadt történetének megjelenítésére is alkalmas.⁷

A társadalmi integráció és a közösségi megmozdulások megjelenítésére is alkalmas a mitizált múlt. Ilyen a park bezárása előtt 1981-ben, a park „hivatalos” zenekara, a Bergendy zenekar által előadott Budai Park Blues. „[...] Kapuk nyílnak Kőbányán, Kispesten, Újpalotán és a Csepel-szigeten / [...] Befogad mindenkit, akárki beléphet.”⁸ A közös megmozdulásokhoz éppúgy hozzátartoznak a mitikus helyen kívüli akciók, mint a parkba járók vagy azok bálványainak a parkban, a rendőrség által ellenőrzött városi térben történő cselekedetei.⁹ A „balhé” köré csoportosuló visszaemlékezések az ellenállás egyik szimbólumává emelik a parkot, és a legegyszerűbb ügyek is mind a lehetségesnek tűnő, visszaemlékező számára mitikus ellenállást jelentik.

Egyik legismertebb ilyen balhé, amely a hivatalosan egyik legjobban támogatott, mégis rendre lázadóként ábrázolt Illés-együttes tagjaihoz kapcsolódik, a kukarugdosás korabeli, széles körben elterjedt motívumát használja fel. A történetre épülő cikk az Illés-együttes 1969-es pécsi huligánkodásáról szól, a *Népszabadságban* jelent meg Szabó László tollából. Eszerint az együttes néhány tagja a Misina-tetőről jött lefelé a déli órákban és „a Vak Bottyán utcában arra szottyant kedvük, hogy az úttest szélére kiállított szeméttartót rugdosni kezdjék”.¹⁰ Az ügyből per lett, melynek során a fiúkat garázdaságért pénzbírságra ítélték. A bíróság megállapítása szerint „a fiúk az út közepén fekvő kb. 30 cm átmérőjű üres bádgedényt félrerúgták [nem rugdosták!], és az út szélére állították”.¹¹ Ezekben az elbeszélésekben az aluljárókból feljövő, hosszú hajú, ápolatlan, szakadt ruhás huligánok a civilizálatlan vadak metaforái, akik szeméttel és szennyel borítják el a város tiszta tereit (szó szerint és képletesen is, hisz kukákat borogatnak), megfertőzik a tiszta erkölcsű fiatalokat, a városi civilizációt. Ez a történet a hatvanas évek és a „nagy generáció” emlékezetébe már a lázadás szimbólumaként vonult be, emiatt Koltay Gábor 1980-ban tizenhat oldalon keresztül közölte az ügyben keletkezett dokumentumokat.¹² A normaszegés, a lázadás, a korabeli szóhasználatlalt „huligánkodás” elmesélése nem csupán a hatalommal történő szembenállást reprezentálja, hanem azt is, hogy ez a közösség, az emlékezetben a generáció még „összetartott” és „összetartozott”. Ezért akit a hatvanas években a hosszú haja miatt lehuligánoztak, az ma már kifejezetten büszkén mesél erről. Eközben az Ifjúsági Park egyfajta ősi kohóként is megjelenik, ahol egyesülhetett mindenki, aki a rendszerrel szemben állt.

Az Ifjúsági Parkra történő visszaemlékezés – mint az 1956 utáni generáció kultikus helye – a forradalmi retorika feltámasztására is lehetőséget biztosított. Az előzmények nélküli tett hangsúlyozása éppúgy a forradalmi retorika része, mint a szolidaritás vagy a pátoasz. Szabó István – még mielőtt ügynökműltja nyilvánosságra került volna – mesélte Révész Sándornak az *Álmodozások kora* című, generációs identitás megteremtéséhez hozzájáruló filmje kapcsán: „Az derült ki, hogy az illúziók nem működnek, mert nem felelnek meg az emberi természetnek. Az ideológiák, a mesék nem felelnek meg a valóságnak. Az derült ki, hogy szétesik az a generációs harci felállás, a generációs harcmodor, amellyel Jancsiék meg akarják találni a biztonságot a világban, mert a tehetség, a gondolkodásmód, a tisztesség nem így van felosztva. A látszatscsoportosulásoknak szét kell esniük, a racionalitás látszatából, a mesékből a gyerekeségekből pedig fel kell ébredni.”¹³

Az előzmények nélküli forradalom retorikájában az előzmények nélkülüként ábrázolt szexuális szabadság tapasztalatának megjelenítése kulcsszerepet kapott a „nagy generáció” emlékezetében. Olyan szexuális tartalmú történeteket meséltek erről a korszakról az Ifjúsági Park kapcsán, amelyek szemben állnak minden korábbi generáció élményeivel, ezáltal a korszakra ragasztott „szexuális forradalom” címkét is reprezentálják. A generáció nem egy – ma már nagyszülő korú – tagjának a mai napig egyik meghatározó beszédtemája, hogy milyen szexuális kalandok estek meg vele a hatvanas években. Ezeknek a történeteknek a másik közös jellemvonása a szabadszájúság, a szavak tabudöntőgető hatású megválasztása. Erre példa az Ifipark „hivatásos emlékezőjévé” vált Indián becenevű „nagyfás” egyik 1965-ös története, amely Zord Khán „álnév” alatt jelent meg Csörsz Istvánnak a hatvanas évek nosztalgijára építő könyvében. „Volt egy haverom, Tüzesnek hívták. Az is csövezett, olyan magas különben, mint te vagy. Azt mondja nekem, a Bányai Juli-intézetben felszedtem egy csajt, Terinek hívják, nagyon édes, szép fogsora van, gyere ki velem, rengeteg csaj van ott, neked is jut. Nekem volt csajom, de tudod, milyen vagyok, új hús, minden, rendben van. Volt ennek a Terinek egy barátnője, nem tudom már, hogy hívták. Majdnem olyan magas, mint én, de hatalmas mellekkel. Fiús frizurája volt, szőke haja, az Államinál vártuk őket. Teri már szerelmes volt a Tüzesbe, nekem jutott a másik. Elhoztuk őket hozzánk. Én is elégedett voltam, mert olyan nővel még nem találkoztam, örült nagy melle volt, mint egy Kleopátrának, még attól is nagyobb, és kemény, mint a kő. Egy cigarettapapírt nem tudtál volna elhúzni köztük. Isten bizony. Hát aztán megtudtam, hogy trippert kaptam tőle. Megegyeztem a Tüzesel, hogy kicseréljük őket, Tüzes kapja az én csajomat, az nem csinált belőle problémát, én meg a Terit...”¹⁴

A korabeli normák elleni kisebb-nagyobb lázadások – legyen szó a nyelvhasználatról, a szexualitásról vagy a kulturális termékek fogyasztásáról – mind a lázadó-forradalmi elbeszélésmód keretei közé illenek. Ezért az emlékezők előszeretettel vezetik fel lázadásaik történetét (ezek leggyakrabban a hosszú haj és a Szabad Európa Rádió hallgatása) valamilyen korabeli retorzió ismertetésével. Ezek lényege, hogy valamelyik kortársukat megbüntették a hosszú hajáért vagy a Szabad Európa hallgatásáért, ők mégis hosszú haját növesztettek vagy a nyugati adókat hallgatták titokban.

A fogyasztás elsősorban nem azért vált az emberek fejében az évtized jellemzőjévé, mert fogyasztásuk olyan mértékben növekedett, hogy azt számottevően megérezték volna.¹⁵ Ennek elsődleges oka sokkal inkább az volt, hogy a hivatalos közbeszédben az évtizedet így ábrázolták, amihez jelentős mértékben felhasználták Budapest belvárosának idegenforgalmi beruházásait és kirakatként megjelenő képi megjelenését. Akik megtehették, 1969-ben naponta átlagosan három órát töltöttek televízió nézéssel, s ez megmutatkozott a moziba járók számának csökkenésében is. A hatvanas évek magyar televíziója megváltoztatta az emberek tapasztalatainak észlelését, válogatás nélkül tévéztek, a megkérdezettek 70 százaléka a szórakozás kedvéért.¹⁶ Emiatt a hatvanas évekre – a beatnemzedék mellett – úgy is vissza lehetne emlékezni mint a televízió térhódításának évtizedére. A televízió egyre jobban meghatározta, miről beszéltek az emberek, hogyan észlelték az őket körülvevő világot, legyen szó a Kék fény adásaiból ismert „bűnözőkről” vagy a Táncdalfesztivál közvetítései révén ismertté váló „beatzenekarokról” – hogy csak a legnézettebb adásokat emeljem ki. A város, amelyet az emberek a televízión keresztül észleltek, elsősorban kirakattá mutatta feléjük, ezen belül a fiatalok terei közé tartozó városi tereket, köztük az Ifiparkot. A tévézésről készített jelentés meg is állapította, hogy „a szórakoztatás jellege túlságosan pesti, abból az igényből indul ki, amit a főváros kitermel. A vidéki közönség szemlélete és gondolkodása, sajnos, még negatív irányban sem befolyásolja a tévé műsorát.”¹⁷ A városi térben elfogadható normákat egyre erősebben befolyá-

solta, hogy mit láttak az emberek a városról a tévében, mint az, hogy mi volt a mindennapi tapasztalatuk. Egyúttal a mindennapi gyakorlatok közé olyan elemek is beépültek, amelyeket a szocialista hatalom a fogyasztás címkével is illelhetett, tehát megfeleltek a nyugatiasnak tartott, de sajátos módon szocialistának vélt elveknek is. Ezek közé tartozott a beatzene és a hozzáragasztott generáció elképzelt életérzésének fogyasztása is.

A fogyasztásnak a szocialista korszakban is más-más jelentése volt a különböző társadalmi csoportok számára. Ebből a szempontból nem az a fontos, hogy kik és mit fogyasztottak a szocialista korszakban, vagy milyen új fogyasztói szokások jelentek meg. Sokkal inkább az, hogy miként érzékelték és ábrázolták a változó környezetüket a szocializmus és a kapitalizmus politikai és ideológiai versengése közepette azok a szereplők, akik a totalitárius elbeszélésformában javarészt csak túrték a hivatal packázásait. A hatvanas években átalakuló városokban számos újfajta tér képződött, melyek meghatározták a térbeli identitás kialakulásának emlékezetét. Ez ugyanúgy igaz az új lakótelepek lakóira, mint a barátaikat a talponállókban megtaláló munkásokra vagy az identitásukat egyes presszókhoz is kötő értelmiségiekre: „Presszónak átkeresztelt kávéházak, kávéházként működő eszpresszók, belvárosi éttermek, félig zártkörű klubok, megannyi hely a találkozásra. Az Anna. A mondén hely. Wurlitzerrel és kurvákkal és az szt. tiszt amatőr filmes főpincérrel, Barna Pistával, aki »ügyelt ránk«. Tudtuk, hogy ő a »mi emberünk«, de csak akkor hittük el, amikor W. Bélát börtönbe juttatta. A Muskátlí. Művészekkel és minden újra fogékony fiatalokkal. Számunkra mindennek az alfája és ómegája, ahol a fontos dolgok eldőlték, ahol a számunkra fontos emberekkel biztosan lehetett találkozni, anélkül hogy randevút beszéltünk volna meg, ahol egy átlagos hétköznap délelőttön ott volt Pilinszky (+) és Vujicsics (+), Kondor (+) és – haláláig – Sarkadi (+). A Nárcisz. A bölcsészek fő gyülekezőhelye, az egyik állomás az Apostolok, a Belvárosi és a Kárpátia felé [...] A Bajtárs művek, ahová mi csak enni-inni jártunk. A Metropol (Bernáth Aurél által szignált, Csernus által kivitelezett freskó, elpusztították) és a New York. Távolabb a Luxor. És a késő esti, éjszakai végállomás, a Kondor-freskóval díszített (azóta levakarták!) Építész pince. Belépés csak klubtagoknak – meg mindenkinek.”¹⁸ Ezek között a terek között teremtett társadalmi hidat az elképzelt Ifjúsági Park a visszaemlékezésekben, ahol a mitizált múlt szerint jelen volt mindenféle társadalmi csoport, különösen a társadalmi csoportok közötti korlátokat képzeletben eltörlő fiatalok.

A beatgeneráció életében olyan fogyasztási tárgyak töltenek be kultikus szerepet, amelyek a zenéhez és a koncertekhez kötődnek. Az emlékezők ezért gyakran ezeknek a tárgyaknak a leírásához kapcsolják emlékeiket, legyen szó egy rádióról, egy hangszerről vagy éppen egy magnóról. Egy zenéhez köthető fogyasztási tárgy szimbolizálhatta a generáció közös élményeit is, ezért az emlékezetben ezek a tárgyak kultikus helyet foglalnak el, és történeteik szövése közben a visszaemlékezők körkörösén visszatérnek ezekhez a tárgyakhoz.

Ha egy ilyen tárgy még Nyugatról is származott, az különösen növelte értékét. Ezért volt kitüntetett helye Czeglédy úr Rákóczi úti lemezüzletének, aki a Nyugatról csempészett lemezeket árulta. „Otthon nemigen lehetett zenét hallgatni, hiszen még lemezjátszóm se volt, de ismertem már Czeglédy urat, a Rákóczi út egyik udvarában működő lemezárust, akinél használt nyugati lemezeket is lehetett kapni. Elég drágák voltak, s elég lestrapáltak. Czeglédy úr egy napra kölcsönzött lemezeket, amiket át lehetett játszani az ekkoriban már kapható Mambo vagy Terta magnókra.”¹⁹ Szinte az egész országban ismerték ezt az üzletet, amely rendre előbukkan a visszaemlékezésekben. A zene rögzítése, a lemezek beszerzése és cserélgetése, valamint a zenék „reprodukálása” (ami többnyire csak paródiaszinten sikerült) mindazon tevékenysé-

gek közé tartoztak, amelyekre szívesen emlékeznek vissza a beatkorszak története-ként a „nagy generáció” tagjai. Ennek a visszaemlékezésnek egyik fontos funkciója, hogy a zenebeszerzés rituáléját ismétlő elbeszélésekben valamilyen történetet jelenítenek meg, ami nem testesülhet meg pusztán a rádióhallgatás és koncertre járás ecsetelésében. A nyugatias életformát jelképező termékek fogyasztásának emlékezte önmagában is alkalmasnak tűnik arra, hogy a hatvanas éveket „életforma-forradalomként” ábrázolják, még akkor is, ha 1956 gyermekkori tapasztalata a hatvanas évek korlátozott ifjúsági lázadásának emlékezetét is meghatározza.

„Szerintem Magyarországon 68-nak igazából nem volt nagy jelentősége. És azok a későbbi állítások sem igazak, hogy nálunk követték volna a nyugati trendeket. Egyébként is melyiket? A franciát? Szóval igazából nagyon nehéz megfogni, hogy akkor mi volt, legföljebb kulturálisan, de politikailag szerintem nemigen lehet megfogni. Tehát addigra azért nem véletlen, hogy Mao volt a példakép, és nem Brezsznev...” – mondta Láncki András a *Mozgó Világ* 1968 negyvenéves évfordulójára feltett körkérdésére, és nemcsak születési évéből (1956), hanem válaszából is látszik, hogy nem sorolja magát a „nagy generáció” tagjai közé.²⁰ Ennek egyúttal a jelenkori politikai meggyőződés is oka lehet, mivel a hatvanas évek „nagy generációja”, úgy tűnik, elsősorban azok számára volt fontos, akik magukat a kilencvenes években „liberálisként”, esetleg „baloldaliként” határozták meg. Ennek ellenére a generáció imázsának felépítésében kifejezetten intenzíven vettek részt olyanok, akik később magukat „konzervatívként” határozták meg (például Koltay Gábor). Hovatóvább az egykor együttesben játszó zenészek is annyi politikai égtájra szakadtak, ahány aktuálisan befolyásolni kívánta és befolyásolta is a múlttól szóló gondolkodást (a legközismertebb példa erre Szörényi Levente és Bródy János, az egykori Illés együttes tagjai). Az Ifjúsági Park egykori közönsége, szereplői és emlékezetének megteremtői a nyolcvanas évektől politikai aktivizmusként is ábrázolhatták a parkban történeteket.

„Ha elfogadjuk azt, hogy Magyarország, 1100 éve, István király óta, a kereszténység és ennek a reformációnak a keretén belül lett az, ami lett, és annyi külső horda megpróbálta szétforgácsolni, hál’ istennek ez nem sikerült, hellyel-közzel, ideértem a Trianont, de most ne menjünk mélyen bele a politikába. Ennyit talán az állampártnak a tevékenységéről. Ma biztosan állíthatom, egy ilyen bő negyven év távlatából, harmincöt és negyven év távlatából, hogy az akkori magyar ifjúság, értem alatta a beatifjúságot is, meg a diákságot is bizonyos szinten, nagymértékben hozzájárult, hogy lebomlott az állampárt. Idézőjelbe: úgy, ahogy lebomlott” – mesélte Indián, aki az Ifjúsági Park a generáció imzsánának megteremtésében rendszeresen kivette a részét a hatvanas évek óta.

A nemzeti radikalizmus és az Ifjúsági Park emlékezetének összefonódása – a hatvanas évekbeli értelmiség baloldali gyökereinek emlegetése ellenére – korántsem meglepő fordulat. Kelet-Közép-Európában a Szputnyiktól rettegő amerikai média fantáziája által létrehozott beatnik vagy hippi gyakorta jelenítette meg a hivatalos elvárásokkal szemben lázadó nacionalizmust a szocializmusban. Ebben az elbeszélésben a beatnik/hippi az ősi gyökereket képviseli, aki a mitikus múltat hozza felszínre a fogyasztás vagy a hierarchikus társadalomszemlélet elleni lázadással. Az Egyesült Államokban a magántulajdon és a háború/birodalomellenességet jelképező hippi fogalma a Szovjetunióban, Lvovban az ukrán nemzeti és regionális lázadás szimbólumává is vált.²¹ A Várbazár – az Ifjúsági Park és a nemzet romlását szimbolizáló Trianon így érhet össze egy egykor Ifjúsági Parkba járó beatnik/hippi elbeszélésében. Az Ifiparkba bejutni nem tudó, a fölötté álló Nagyfához járók emlékezetében a Trianon előtti ősi egység és maga a park egyúttal a romlás előtti állapotot is jelképezheti. Más megközelítésben a mitikus ősi kultúrát, a magyarság forrását, a politikai ellenállás

egységét. (Elfelejtve, hogy a programokat a KISZ szervezte, és az Országos Rendező Iroda hagyta jóvá.) Az Ifjúsági Park és a magyar beatgeneráció mitikus múltjának elképzése így olyan teret hoz létre a Kádár-kori kollektív emlékezetben, amely lehetőséget ad a lázadó, a közösségi vagy a nacionalista érzelmek kifejezésére is. A dicső múltra emlékezés történetei ezek, amelyek lehetővé teszik, hogy a Kádár-korszakot egyfelől a lehetséges világok legjobbjaként, másrészt az egyéni vagy csoportos ellenállás esélyeként is lehessen ábrázolni. Mintha a generáció emlékezeti helyének megteremtésére csak a mitizált, múltba révedő egység élménye által volna lehetőség.

■ JEGYZETEK

1. James Campbell: *This is the Beat Generation: New York, San Francisco, Paris*. University of California Press, Berkeley, 1999. 204–205; 259. A beat szó használatának megjelenéséhez köthető John Clellon Holmes: „This is the beat generation” című, 1952. november 16-án a *The New York Times*-ben megjelent cikke is. A cikk teljes szövege: <http://www.litkicks.com/Texts/ThisIsBeatGen.html> (utolsó letöltés: 2013. július 4.) Egy vele folytatott 1948-as beszélgetésben említette először Kerouac a beat nemzedék kifejezést. Peter Tamony: *Beat Generation: Beat: Beatniks*. *Western Folklore* 1969. 4. sz. 274–277.
2. Herb Caen, *San Francisco Chronicle*, 1958. április 2. <http://www.sfgate.com/entertainment/article/HOW-HERB-CAEN-NAMED-A-GENERATION-3018725.php> (u. l. 2013. július 4.)
3. Sükösd Mihály: *Hippivilág*. Kozmosz Kv., Bp., 1979. Bővített második kiadás: *Uő: Beat, hippí, punk*. Kozmosz Kv., Bp., 1985.
4. Részletesebb történetét lásd: Balázs Magdolna: *Az Ifjupark*. Budapesti Negyed 1994. 1. sz. 137–150. Ill. Horváth Sándor: *Kádár gyermekei. Ifjúsági lázadás a hatvanas években*. Nyitott Könyvműhely, Bp., 2009. 29–35.
5. Az első, parkot bemutató emlékkönyv 1984-ben jelent meg: Sebők János (szerk.): *Volt egyszer egy ifjupark. Emlékkönyv*. Lapkiadó Vállalat, Bp., 1984. (a továbbiakban Sebők (szerk.) i. m.) A beatnemzedéket megörökítő egyik első magyar film: *Ezek a fiatalok* (1967), rendezte: Banovich Tamás; *Extázis 7-től 10-ig* (1969), rendező: Kovács András.
6. Schuster Lóránt visszaemlékezése. In: Sebők (szerk.) i. m. 100.
7. A Radics-kultusz ápolásának egyik formája: <http://www.radicsbelaemlektarsasag.hu> (u. l. 2013. július 4.)
8. Sebők (szerk.): i. m. 159.
9. Az Ifjúsági Parkhoz kapcsolódó legismertebb, a korabeli Kék fény című televíziós rendőrségi műsorban is megjelenő „Nagyfa galéri felvonulás” volt. Erről bővebben: Horváth: i. m. 25–52.
10. Szabó László: *Megvédett rendbontók? Két ítélet és törvényességi óvás egy pécsi utcai botrány ügyében*. *Nép-szabadság* 1969. október 5.
11. Koltay Gábor: *Szörényi – Bródy. Az első 15 év*. Zeneműkiadó, Bp., 1980. 161.
12. Uo. 152–168.
13. *Álmodozások kora*. Interjú Szabó Istvánnal. In: Révész Sándor (szerk.): *Beszélő évek. A Kádár-korszak története. I.* (a továbbiakban *Beszélő évek*) Beszélő, Bp., 2000. 389.
14. Csörsz István: *Síríg tartsd a pofád. I.* Magvető, Bp., 1983. (2. kiad.) 244.
15. Ezt bizonyítják korabeli fogyasztási statisztikák alapján: Póto János: *A kommunizmus ígérete. Sajtóviták az 1960-as években*. *História* 1986. 5–6. sz. 26–29. és Valuch Tibor: *A „gulyáskommunizmus” mítosza és valósága. (A kádári konszolidáció hétköznapijai)*. In: Romsics Ignác (szerk.): *Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemből*. Osiris, Bp., 2002. 361–390.
16. Magyar Országos Levéltár. M-KS-288.f. 36. cs. 1969. 13. ő.e. MSZMP KB. Kulturális osztály. Jelentés a tévénezők szokásairól. 1969. szeptember 29.
17. Uo. 9.
18. Kozák Gyula visszaemlékezése. In: Révész (szerk.): i. m. 307–323.
19. Kecskeméti visszaemlékezése. In: Révész (szerk.): i. m. 169.
20. „Nincs olyan mondat, amiben egyetértenék”. Gábor György és Láncki András vitája Rádai Eszter közreműködésével. *Mozgó Világ* 2008. augusztus. 56–66.
21. Hillary Pilkington: *Reconfiguring “the West”. Style and Music in Russian Youth Cultural Practice*. In: Uő et al. (szerk.): *Looking West? Cultural Globalization and Russian Youth Cultures*. Pennsylvania State University Press, University Park (Pa.), 2002. 165–200, 181; William Jay Risch: *Soviet ‘Flower Children’. Hippies and the Youth Counter-culture in 1970s L’viv*. *Journal of Contemporary History* 2005. 3. sz. 565–584.

KECSKÉS TAMÁS HUNOR

PARANOIA

Prózatechnikai alternatívák revíziója Thomas Pynchon *A 49-es tétel kiáltása* című regényében

Thomas Pynchon *A 49-es tétel kiáltása*¹ című regénye a hatvanas évek Amerikájában játszódik. Az időszakra Kennedy halála, a hidegháború okozta fenyegetettségérzet, a nyilvánosságra kerülő drogkísérletek miatt úgy utalnak, mint a „gyanakvás korára”,² amikor a napi hírek abszurdabbak voltak annál, amit a regény nyújthatott.³ Habár Pynchon sem az elnök elleni merényletre, sem a feszült nemzetközi helyzetre nem reflektál, a regényt mégis átszövi a paranoia, és nyomozni kell az olyan szereplők után, akik nem összeesküvés-elméleteket gyártanak.

Ahogy a történet halad előre, a regény központi szereplője, Oedipa Maas a látszólag egymástól független történésekhez ok-okozati relációkat rendel, ezeket elveti, majd egy új formába rendezi a lehetséges jelentések/következmények rendszerét. Ez a procedúra addig ismétlődik, míg a kérdező helyzetében lévő Oedipa maga is a kérdés helyzetébe kerül, és ezzel együtt minden, amit addig tudni vélt. Analóg módon a Pynchon-olvasó is hasonló kapcsolatteremtési káoszba kerül, vagyis a paranoia nemcsak a cselekmény szintjén van jelen, a (nyom)olvasó a szöveg/jelentés/nyelv/motívumok szintjén folyamatosan összefüggésekbe botlik.

Például Oedipa férje, Mucho Maas egyik nap Dilis Dick és a Volkswagens *Meg akarom csókolni a lábad* (Sick Dick and the Volkswagens: *I Want to Kiss Your Feet*) című felvételét füttyörészi. A dal címe egybecseng az *I Want to Hold Your Hand* Beatles-slágerrel, de a brit bandára való utalás még egyértelműbb az eredeti nyelven ol-

Szerkeszthető-e olyan mondat, amely a rendezetlenség, a szétszóródás felé halad, a megbomlással fenyeget?

vasók számára, mert a német autógyár bogárhátúját a formája miatt angolul *Beetle*-nek nevezik. Oedipa nyomozásának egyik gócpontja a fiktív író, Richard Warfinger fiktív Jakab-kori drámája, *A hírvivő tragédiája*, ahol szintén előkerül a lábcsokolás motívuma: az egyik szereplőnek szokása (volt), hogy minden vasárnap megcsókol egy Szent Narcissus-képet, itt az ábrázolt alak lábát kenik be méreggel. Oedipa nevét is bevonva a jelentéskonnotációkba, a láb motivikus szinten az *Oedipus király* kezdeti eseményeit idézheti fel (Szophoklésznál nem ezzel indul a darab, de a visszaemlékezéseket időrendi sorrendbe helyezve a tragédia kezdetén történik). Az angol fordításban a szövegrész így szerepel: „As for the child, it was but three days old, / When Laius, its ankles *pierced* and pinned / Together, gave it to be cast away”.⁴ Oedipa egykori szeretőjének teljes neve Pierce Inverarity. Pierce egy híres amerikai bélyeggyűjtő családneve.⁵ A bélyeggyűjtemény a címben szereplő árverési tétel a regényvégi aukción, Inverarity hagyatéka (a különféle gyarak, vállalatok és ingatlanok mellett), de ez a bélyeggyűjtemény különös fontosságú Oedipa számára, hiszen ez az egyetlen kézzelfogható bizonyíték (bár eredetisége kérdéses), hogy létezik a titkos szervezet, a Tristero, az underground postaszolgálat, ami, úgy tűnik, hogy mindenkit kiiktat, aki létezését egyáltalán gyanítja. Az elhunyt nevének számos más interpretációja lehetséges, Inverarity a regényben mint apai figura, alapító atyaként (founding father) tűnik fel, ez pedig implikálja az incestust,⁶ hiszen Oedipa Inverarity szeretője volt. Az incestus megjelenik *A hírvivő tragédiájában* is: a gonosz Angelo azon mesterkedik, hogy egybeolvasszon két hercegséget az uralkodóház egyedüli nőtagja által, „[a]z egyetlen akadály e frigy útjában az, hogy Francesca Pasquale mamája.”(65.) Egyébként a Dick nem egyéb, mint a Richard beceneve⁷, s mivel a drámában választékosan kegyetlen halálnevek fordulnak elő, magyarul azokat kap a Sick Dick név is, de ez az eufemizált magyar fordításban elveszti jelentését.

A nem létező várost, ahol a darabot játsszák, és ahol a cselekmény nagy része is játszódik, San Narcissónak hívják, természetesen ez a görög mitológiai utalások egy új ágát indítja el. Vagy a Tristero-szervezet neve, a VESZTÜNK betűszó (angolul WASTE: We Await Silent Trister's Empire) arra az energiavesztésre, pontosabban az energia-degradálódásra utal, ami a zárt rendszereket jellemzi, ha annak entrópiája (erről később) növekszik.

Már a dolgozat ezen pontján szükséges egymástól szétválasztani a szereplők és az olvasó paranoiáját. Székely János, a regény fordítója utószavában ezekre a nyelvi összefüggésekre mint a szövegbe beleprogramozott értelmezési vírusokra utal.⁸ Molnár Gábor Tamás paranoid írásművészetnek tekinti ezt a jelenséget: „az olvasó folyvást arra kényszerül, hogy összefüggéseket keressen egymástól távoli szövegegyeségek, párhuzamos cselekményszálak és megidézett motívumok között, és a helyenként felvillanó összefüggések egy nagyobb összefüggésrendszer részeként tűnnek föl, amelyről azonban kérdéses, hogy valaha feltáru-e a maga teljességében.”⁹

A paranoid olvasási technikák egyik fajtája a rizomatikus olvasás. A rizóma (ami valójában egyfajta gyökér) metaforáját Gilles Deleuze és Félix Guattari dolgozták ki, lehetővé téve számukra a nyelv, a filozófia, a művészetek és a társadalomtudományok közötti összefüggések vázolását. A rizómának az az előnye, hogy bármelyik pont összeköthető bármelyikkel. Eco megfogalmazásában: a rizóma annyira megszerkesztett, hogy nincs közepe, perifériája vagy kijárat, mert potenciálisan végtelen. Ugyancsak Eco az, aki párhuzamba állítja a narratívát és a rizómát.¹⁰ A dolgozat a rizomatikus olvasást követve vizsgálja a regény prózatechnikáját és ennek további hatásait, így talán sikerül felfedni a kapcsolódási pontot a regény két tematikus gócpontja: az entrópiák és a paranoia között.

Az entrópia mint a termodinamika és az információelmélet alapfogalma sem nem rejtett motívumként van jelen a regényben, Pynchon rövid, de hiteles tudományos ismertetőket kínál.

„A termodinamika az a tudományág, amelyik a hő és az energia más formái közötti kapcsolatot vizsgálja. Azokat a változásokat kutatja, amelyek akkor lépnek fel egy rendszerben, ha annak energiaelosztása egyenletlen, ezért »tekinthető az univerzumban végbemenő összes változás irányítójának. Idővel az energia egy rendszeren belül elkerülhetetlenül szétszóródik a legvalószínűbb minta szerint, ami a rendszer minden egyes részecskéjének véletlen, rendezetlen mozgását jelenti.« (OED). A termodinamikai entrópia a rendezetlenség mérésére szolgál az univerzumban.”¹¹ Ahogy a definíció mutatja, a termodinamika második törvénye (szó szoros értelmében) *mindenre* vonatkozik. Ezt a kiterjesztést 1865-ben Clausius fogalmazta meg, elmélete szerint: „Az univerzum entrópiája a maximum felé halad.” Ez azt jelenti, hogy egy zárt rendszer „magasabb”, a legkevésbé véletlenszerű rendezettségi fokának spontán átalakulása az „alacsonyabb”, a legnagyobb valószínűség szerinti véletlenszerű rendezettség felé halad.¹²

Például: van egy rendszer, amely egy zárt szobából áll. Ebben a szobában a levegőmolekulák spontán módon, maguktól szóródnak szét, vagyis a véletlen elrendeződés semmilyen rendezettségi szintet nem mutat. Ha egy reteszt vezetnek be a rendszerbe, és a szoba egyik feléből egy pumpa segítségével az összes levegőmolekulát kiszívják, a rendezettségi szint megnő a rendszeren belül, ugyanis a legvalószínűbb véletlenszerű elrendeződés meg lett szüntetve (természetes körülmények között nem fordulhat elő, hogy a szoba egyik felében nincs levegő, a másikban pedig van).¹³ De az állapot eléréséhez a pumpának energiára volt szüksége; ez a felhasznált energia vagy egyenlő azzal az energiával, vagy nagyobb annál, amit a rendszer működése számomra biztosíthat.

Az entrópia/redezetlenségi szint a maximumon volt, majd lecsökkent, miután a levegőmolekulák egy részét eltávolították, mivel nem a természetes (= a legvalószínűbb) rendezettség jellemezte az elrendeződést. Ha a rendszer megsérül (beszívóroganak máshonnan levegőmolekulák, vagy a reteszen rés keletkezik), entrópiája ismét megnövekszik. „A termodinamika második alaptörvénye az entrópia felhasználásával a következőképpen fogalmazható meg: a spontán folyamatok esetében a magukra hagyott rendszerek entrópiája csak növekedhet.”¹⁴ Vészjóslóan úgy is lehet fogalmazni, hogy az univerzum a káosz, a disztópia felé halad; nem vészjóslóan pedig úgy, hogy az univerzumot meghatározó determinisztikus törvényszerűségek sem determinisztikusnak, sem törvényszerűnek nem mondhatók.

Az információelmélet mint tudományág később, az 1930-as évek elején jelent meg. Az információelméleti entrópia az információ hiányát méri, meghatározza a lehetséges válaszok számát egy adott kérdésre. Minél kevesebb az információ egy adott kérdést illetően, annál nagyobb lesz a lehetséges válaszok száma; minél több a birtokolt információ, annál kevesebb a lehetséges válaszok száma. Az információ fejezi ki a rendezettségi szintet (ordering of possibilities), de a rendezettség, amint a fentiekből is kiderült, nem természetes/valószínű állapota egy rendszernek. Ezért tekinthető az információ, jellegéből fakadóan, negentropikus erőnek. A termodinamika második törvénye azonban itt is működésbe lép: a nyereség a felállított rendszerben sohasem egyenlíti ki azt az eltérést, ami a környezetéből információt gyűjtő alany és erőfeszítései között áll fenn. Ez a veszteség mindig az információgyűjtő számlájára íródik. Emellett az információ átadása során mindig számolni kell további veszteségekkel, ezt zajnak hívják.¹⁵

Az entrópiák fogalmának körvonalazása és a regénybeli idézetek a következő kérdéseket vetették fel: *A 49-es tétel kiáltása* entropikus rendszernek tekinthető-e; el-

képzeltető-e az, hogy Oedipa egy rendszerben mozog, ami folyamatosan a rendezetlenség felé halad; egyáltalán lehet-e szövegszerkesztő elv az entrópia?

Például szerkeszthető-e olyan mondat, amely a rendezetlenség, a szétszóródás felé halad, a megbomlással fenyeget? A hirtelen válasz az lenne, hogy ilyen mondatot szerkeszteni a legkönnyebb. De ez nincs feltétlenül így. Ha a szavak/jelentés szintjén a mondat értelmetlen, attól az még mondat lesz, csak nem lehet majd dekódolni; ha pedig valaki úgy akar egy ilyen mondatot létrehozni, hogy a grammatikai kapcsolóelemeket hagyja el, akkor az már nem lesz mondat, mert a grammatikalizáció hiányában puszta szóláncot alkotott. A regény első mondata a következő:

„Mikor egy nyári délután Mrs. Oedipa Maas hazaért egy Tupperware-partiról, ahol a háziasszony talán túl sok meggyálinkát locsolt a fondübe, az a hír fogadta, hogy őt, azaz Oedipát nevezte ki hagyatéki végrehajtójának, illetve egzекutorának (helyesebben egzекutrixének?) egy kaliforniai ingatlankirály, név szerint Pierce Inverarity, aki egyszer kétmilliót veszített a szabad idejében, de az öröksége még így is eléggé nagy és gubancos volt ahhoz, hogy a kibogozás aktusa ne legyen csupán kegyeleti.”¹⁶ (5.)

A retorikában az ilyen és az ehhez hasonló típusú mondatokat anakolutonnak hívják, amikor annak „kezdeté és vége között nincs kapcsolat”.¹⁷ A mondat első harmada Oedipáról szól, s habár itt is bekerülnek plusz információk, ezek még nem zavarják a megértést, továbbhaladva a véletlenszerű (értsd: nem esszenciális) információk sokasága már zavaró lesz, a mondat végére már nem egyértelmű, kiről/miről szól: Oedipáról, Inverarityról vagy az örökségről? A rendezettségől a rendezetlenség felé halad, de fontos, hogy nem lesz agrammatikus, csupán jelentése válik a végére zavarossá.

A regény egészét tekintve, makroszinten is hasonló folyamat zajlik le. Oedipa kezdetben már-már túlrendezettnek mondható helyzetben van: a hatvanas évekbeli amerikai feleség feladatköreit kimerítve egy átlagos napja azzal telik, hogy leszalad a piacra, és a férjét vacsorával várja haza.

A kezdeti szituáció és persze a tény, hogy Oedipa nő, remek támpontot biztosít a regény feminista olvasataira¹⁸ számára. A társadalmi konvenciók előidézte állapotban Oedipa a kertvárosi feleség szerepébe kényszerül. Ebből a besárgultságból és egyhangúságból jelenthet kiutat az egzекutrixszerep. Az olvasatok Oedipa nyomozását küldetesként interpretálják a férfiak dominálta világban, és a személyiségfejlődés állomásait látják bennük. Az ilyen megállapítások problematikusak. Egyfelől azért, mert „küldetésének” sikertelenségére ezek nem tudnak választ adni, hacsak az olvasó el nem fogadja az olyan minden megalapozottságot mellőző okfejtést, mely szerint Oedipa egy férfi által írt regény csapdjába kerül.¹⁹

Ahhoz, hogy a dolgozat egy eredendően a természettudományokban használt elméletet hasznosíthasson, szükség van annak revíziójára. A pynchoni entrópiafogalom pontosítására a szerző *A 49-es tétel kiáltásánál* később kiadott, de valójában korábban megírt *Entropy*²⁰ című novellája alkalmasnak bizonyul, sőt a kötet előszava is támpontokat nyújthat. Pynchonnal az entrópia metafora, pontosabban katakrézis. „A modern retorikák szerint, ha még nincs megfelelő szó egy fogalomra, helyette más (idegen szót vagy a saját nyelvben eredetileg más jelentésűt) használunk.”²¹ Az „erőltetett” metaforát pedig a szöveg szervezőelvévé teszi. Ezt alátámasztja a *Slow Learner Bevezetésben* megfogalmazott önkritika az *Entropy*val kapcsolatban: „Egyszerűen rossz egy témával, szimbólummal vagy más egyesítő közeggel kezdeni és ezután erőltetve próbálkozni, hogy ezekhez karakterek és események alkalmazkodjanak.”²² Az *Entropy*n valóban érezhető a fogalom kényszerítő ereje: nemcsak a címben jelenik meg az entrópia, a szereplők szinte egyetlen beszédtemája, a novella két mikrokozmosza kétféleképpen halad az entrópia felé. Ehhez képest *A 49-es tétel kiáltása*

nem magáról az entrópiáról szól különböző metaforákkal szemléltetve azt, éppen fordítva, az entrópia válik metaforává.

Oedipa a regény elején úgy definiálja magát mint a toronyba zárt Galambbegy kisasszonyt, aki „arra vár, hogy valaki így szóljon hozzá: hahó, kislány, engedd le a hajadat” (17.), ezt a metaforát Remedios Varo *Bordando el Manto Terrestre* című festményének leírásával teszi még szemléletesebbé. A termodinamika felől a torony falai (az eredeti szöveg ebben az esetben sokkal lényegretörőbb: a „the confinement of that tower” úgy fordítható mint a torony kényszerű elszigeteltsége) egy zárt rendszer határait is megsabhatják. Ha ezt nem nyitja ki, a rendszer energiája degradálódik, elveszíti azt, és az előállt káoszban Oedipa is csak rendezetlenül mozgó test lesz.²³ A probléma ott van, hogy a metaforát az első fejezet végén kiterjeszti és felteszi kérdést, mi történik, „[h]a a torony ott van mindenütt...” (18.)

Hiába a hatalmas mennyiségű feldolgozott adat, amit Oedipa nyomozása és a szövegvariánsok emendálása során összegyűjt, a következtetések nagy része nem bizonyítható. Ez az információelméleti entrópia számlájára írható. Az információnak értéke van: szét kell választani az információban lévő tudást (knowledge) és a jelentést (meaning). Egy rendszer negentrópiáját²⁴ növeli a plusz információ, vagyis a híradásban (message) tárolt információ jelentése/minősége, mert minél több információ összegyűl, annál jobban leszűkül a lehetséges válaszok száma. De vannak tényezők, amelyek a negentrópia elérése ellen dolgoznak, ezt hívják szakszóval zajnak. Minél többször van az információ ismételve és lemásolva; minél nagyobb a szórás és a feldolgozás sebessége, a híradás szűrése, az információt közvetítő médiumok száma; minél több a hangadó (opinion leader) és hálózat, a kódolás és dekódolás, annál alacsonyabb értékűvé (degraded) válhat az információ. Ráadásul minél nagyobb a feldolgozott vagy szórt (diffused) információ mennyisége, annál valószínűbb, hogy a bizonyos információmennyiség semmitmondó változatossággá válik mint zaj vagy információátültetés (information overdose), természetlen egyöntetűség. Oedipa mechanikus energiájának nagy részét arra feccséri, hogy Kaliforniát bejárja, és elavult információáradatot gyűjtson be, ami már több száz éve degradálódik. Paradox módon, de ezért lehetséges az, hogy minél több az információ, Oedipa annál zavarodottabb lesz, már-már az örület határára sodródik.²⁵

Oedipa nem hagyja el az entrópia felé tartó rendszert, ahogy például férje, Mucho és szeretője, Metzger teszi. Mindkét kilépés a regényből egyszerre a társadalomból való kiiródást is jelent, és ezeken a pontokon állíthatók fel a zárt rendszer határai, amelyek így egybeesnek a társadalommal, annak elvárt normáival. Az egyik ilyen megoldás az LSD. A hatvanas években még törvény által nem tiltott kábítószer az elfordulás gesztusaként értelmezhető, kivonulás a zaklatott Amerikából a rövid, de annál boldogabb alternatíva felé. A másik opció már akkor is törvénybe ütközött: Metzger megszökik egy tizenhat éves lánnyal. A módok különböznek, de az eredmény hasonló, ugyanis ő sem lehet (nemhogy teljes jogú) tagja (Metzger üldözöttje lesz) a rendszernek. Egyébként mindkét lehetőséget Oedipának is felajánlják, az első dr. Hilarius, a másodikat az egyik Paranoid-bandatag, a tizenhat Miles kínálta.

Végeredményben ezen írás sem tudja kikerülni, hogy az *entrópia* csak egy fogalmat jelöljön. Egyszerre szöveg szintjén megjelenő motívum, az amerikai társadalom kaotikus mozgásának katarézise az író perspektívájából. A pynchoni narratív megoldások szimptomái annak a hatvanas évek Amerikájának, amit a szerző látni vélt: a fogyasztói társadalom önmagába fordulása *folymatos incesztus*, fogyasztás nélkül már-már társadalomról sem lehet beszélni, ezért válik instabillá a rendszer azok számára, akik nem kapitalista eszmék szerint gondolkodnak. Ez utóbbira az *Entropy*ban található konkrét utalás is: „Rátalált az entrópiában vagy a zárt rendszer rendezetlenségének mérésében egy adekvát metaforára, amit különböző jelenségekre alkal-

mazott a saját világában. Például ugyanazzal a spleennel látta reagálni a fiatalabb generációt a Madison Avenue-ra, amellyel ő is féltette a Wall Streetet: és az amerikai »fogyasztásban« felfedezett egy hasonló tendenciát a véletlenszerűtől a valószínűbb, a különbözőtetéstől az azonosság, a rendezett személyiségtől egyfajta káosz felé.²⁶ De az entrópia ugyanúgy a jelentés káoszának katakrézise az olvasó szemszögéből. A rizóma azonban megengedi az ilyenfajta jelentéssokszorozódást, annak függvényében változik tehát a jelentés, hogy melyik útvonalat választja az értelmező.

■ JEGYZETEK

1. Thomas Pynchon: *A 49-es tétel kiáltása*. Bp., Magvető, 2007.
2. Bran Nicol: *The Cambridge Introduction to Postmodern Fiction*. Cambridge University Press. Cambridge, 2009. 46.
3. Barry Lewis: *Postmodernism and Literature (or: Word Salad Days, 1960-90)*. In: Stuart Sim (szerk.): *The Routledge Companion to Postmodernism*. Routledge, London, 1998. 121.
4. Sophocles Oedipus the King (online: <http://classics.mit.edu/Sophocles/oedipus.html>, utolsó látogatás: 2013.06.22.)
5. Székely János: *Jegyzetek gyanánt*. In: Thomas Pynchon: *A 49-es tétel kiáltása*. Bp., Magvető, 2007. 195.
6. Georgiana M. M. Colville: *Beyond and Beneath the Mantle: On Thomas Pynchon's The Crying of lot 49*. Rodopi, Amsterdam, 1988. 26. (online: <http://books.google.hu/books?id=uE2mRn-7E70C&pg=PA80&dq=oedipa+oedipus&hl=hu&sa=X&ei=b7VrUfW7GMnGtAaEzoHgDw&ved=0CDAQ6AEwADgK#v=onepage&q&f=false>, utolsó látogatás: 2013.06.22.)
7. Székely: i.m. 192.
8. Uo. 191
9. Molnár Gábor Tamás: *A (tömeg)vonzás szabályai. Kommunikációs és olvasási modellek Sterne, Calvino és Pynchon egy-egy regényében*. Ráció, Bp., 2012. 158.
10. Nicol: i.m. 47–48.
11. Anindita Dutta: *The Paradox of Truth, the Truth of Entropy* (online: <http://www.pynchon.pomona.edu/entropy/paradox.html>, utolsó látogatás: 2013.06.15.)
12. Thomas R. Lyons – Allan D. Franklin: *Thomas Pynchon's "Classic" Presentation of the Second Law of Thermodynamics*. The Bulletin of the Rocky Mountain Modern Language Association 1973, 27. sz. 197. (online: <http://www.jstor.org/discover/10.2307/1346665?uid=3738920&uid=4578148957&uid=2134&uid=2&uid=70&uid=4578148947&uid=3&uid=60&sid=21102077530571>, utolsó látogatás: 2013.06.15.)
13. Uo. 196.
14. <http://hu.wikipedia.org/wiki/Termodinamika> (utolsó látogatás: 2013.06.15.)
15. Lyons–Franklin: i. m. 198.
16. „One summer afternoon Mrs Oedipa Maas came home from a Tupperware party whose hostess had put perhaps too much kirsch in the fondue to find that she, Oedipa, had been named executor, or she supposed executrix, of the estate of one Pierce Inverarity, a California real estate mogul who had once lost two million collars in his spare time but still had assets numerous and tangled enough to make the job of sorting it all out more than honorary.”
17. <http://enciklopedia.fazekas.hu/retorika/Katakrezis.htm> [utolsó látogatás: 2013.06.22]
18. Például: Cathy N. Davidson: *Oedipa as Androgyne in Thomas Pynchon's "The Crying of Lot 49"*. Contemporary Literature 1977. 18. sz. 38–50. (<http://www.jstor.org/discover/10.2307/1207849?uid=3738920&uid=2134&uid=4578148957&uid=2&uid=4578148947&uid=70&uid=3&uid=60&sid=21101941457943>, utolsó látogatás: 2013.06.22.) vagy Emma Miller: *The Naming of Oedipa Maas*. (<https://www.pynchon.net/owap/article/view/12/67>, utolsó látogatás: 2013.06.22.)
19. Lásd Miller: i. m.
20. Thomas Pynchon: *Slow Learner*. Back Bay Books, 1985.
21. <http://enciklopedia.fazekas.hu/retorika/Katakrezis.htm> (utolsó látogatás: 2013.06.22.)
22. „It is simply wrong to begin with a theme, symbol or other abstract unifying agent, and then try to force characters and events to conform to it.”
23. Dutta: i.m.
24. Negentrópia = nagy rendezettségű szint = sok információ.
25. Dutta: i. m.
26. „He found in entropy or the measure of disorganization for a closed system an adequate metaphor to apply to certain phenomena in his own world. He saw, for example, the younger generation responding to Madison Avenue with the same spleen his own had once reserved for Wall Street: and in American 'consumerism' discovered a similar tendency from the least to the most probable, from differentiation to sameness, from ordered individuality to a kind of chaos.”

VINCZE FERENC

AZ AKTIONSGRUPPE BANAT LÁZADÁSA

A politikai olvasattól a poétikai eseményig

■ Az 1970-es évek legelején, alig pár évvel az 1968-as diáklázadások után a temesvári egyetem néhány – többnyire – germanisztikát látogató hallgatója csoportos irodalmi fellépésre vállalkozott. Irodalmi és társadalmi színre lépésük elemzésekor nem tekinthetünk el egyfelől a szűkebb kelet-európai régió nyújtotta feltételektől, másfelől azon tágabb európai vagy világviszonylatban is meghatározó kontextustól sem, amely hatást gyakorolhatott és előzményül is szolgálhatott az Aktionsgruppe Banat¹ számára. Ezen olvasat jogosultságát, már-már az interpretációs közeg kibővítését igazolják egyfelől azok a társadalmi és kulturális törekvések, melyek a csoport különböző nyilvános fellépései alkalmával fogalmazódtak meg, másfelől hasznosnak bizonyulhat mindez azon gyakorlatok és technikai feltételek szempontjából is, amelyek a csoport fellépését megelőzően vagy azzal párhuzamosan már működtek, és így összehasonlításként is szolgálhatnak.

A csoport társadalomkritikus attitűdjét lázadésként értékelni főként az utólagosság perspektívájából tehetjük meg, többek között annak köszönhetően, hogy 1975-ben az Aktionsgruppe több tagját is – koholt vádakkal – letartóztatta a Securitate.² A politikai rendőrség beavatkozása a csoport megszűnéséhez vezetett, s ez egyúttal azt is eredményezte, hogy hosszú időn keresztül megkerülhetlenné vált az Aktionsgruppe Banat fellépésének politikai olvasata. Mindezt az is segítette – és egyúttal az esztétikai értékelést háttérbe szo-

...a kilencvenes évek
során született
alkotások is teret
kapnak az
elemzésekben, s így
maga a csoport mint
jelenség lassan
megszűnik létezni.

¹ A szöveg az MTA-ELTE Általános Irodalomtudományi Kutatócsoport 01241 sz. pályázatának keretében készült.

rította –, hogy az előzményként felmutatható jelenségek – a beatnemzedék amerikai térhódítása, az 1968-as diáklázadások, a Gruppe 47 és a Wiener Gruppe – mind rendelkeztek olyan politikai és társadalmi üzenettel, amelyek meghatározó jelleggel voltak jelen a korabeli kontextusban. Ezen értelmezést erősítette meg a nyolcvanas években felgyorsult kivándorlási hullám, melynek következtében a csoport tagjai – politikai menekültként – elhagyták Romániát, és a Német Szövetségi Köztársaságban telepedtek le.

Ahhoz, hogy az Aktionsgruppe fellépését és rövid, alig hároméves ténykedését lázadásként értékeljük, a letartóztatás eseményén kívül az is hozzájárult, hogy a csoport alkotói közös és megjelentetett/elhangzott beszélgetéseik során többször is megfogalmazták politikai hitvallásukat – mely hitvallás szembehelyezkedett a fennálló rendszerrel. Hibás lenne az a következtetés, hogy a kommunizmus vagy a szocializmus alapjait támadták, tehát jobboldali kritikát gyakoroltak volna, hiszen a megőrzött és lejegyzett szövegek, továbbá a visszaemlékezések éppen ennek az ellenkezőjéről vallanak. Rendszerkritikájuk sokkal inkább a regnáló ideológia hibáira, problémáira mutatott rá, mintegy marxista alapon bírálták a hetvenes évek Romániájának még nem „kiteljesedett” kommunizmusát.³ Ez az ideológiai háttér egyrészt azt jelentette, hogy a korabeli politikai diskurzus feltételeit elfogadva, ezen belül tettek kísérletet arra, hogy ellenvéleményt fogalmazzanak meg, változást érjenek el,⁴ másrészt a fellépés módozata, választott médiuma arról is árulkodik, hogy az irodalmat, az irodalmi közlés lehetőségét részben a politikai szerepvállalás egy – ha nem az egyetlen – lehetőségeként működtették. Miközben Gerhardt Csejka, aki nem íróként vagy költőként, hanem kritikusként vett részt a csoport beszélgetésein és munkájában, későbbi visszaemlékezésében és átfogó értékelésében rámutat a választott ideológia előnyeire,⁵ azt is felidézi, hogy Richard Wagner korábban úgy nyilatkozott: ha politizálhatott volna, feltehetőleg sosem fordul az irodalomhoz.⁶

Ugyanakkor nem érdemes megfeledkezni arról a tényről sem, hogy a visszaemlékezések, áttekintések jelentős része az utólagosság horizontjában született, tehát mint olyan bizonyosan egyfajta konstrukcióként értelmezhető. Az 1992-ben Ernest Wichner összeállította, korábban már idézett kötet az egyik első olyan gyűjtemény, mely átfogó képet kísérel nyújtani az Aktionsgruppe tevékenységéről és munkásságáról. A beválogatott írások – közösen írt és önálló szépirodalmi szövegek, műhelybeszélgetések lejegyzései, korabeli és később született esszék, rövidebb tanulmányok – összerendezése és kiadása, miközben a megőrzés jegyében megpróbál rávilágítani a csoportra mint jelenségre, egyúttal egyfajta önértelmezés is. Ernest Wichner maga is a Gruppe egyik alapító tagjának számított, aki ezzel a vállalkozással nemcsak a figyelmet irányította a kilencvenes évek elején a csoportra, hanem a kiemelésekkel, az összeállítás mikéntjével az irányítás hogyanját, tehát magát az értelmezést is magához ragadta. A kötet politikai tartalmat közvetítő szövegei erőteljes hatással vannak a bekerült szépirodalmi alkotásokra, s így, ebben a kontextusban az irodalmi hagyományra reflektáló, annak bizonyos elemeit elutasító, másikat vállaló költeményekhez jelentős politikai értelmezés is járul, amitől – a kötetet olvasva – nem lehet eltekinteni. Emellett Wichner bevezetőjében két lényeges momentumot emel ki a csoport kapcsán, mégpedig a nyelvet és a politikát. A nyelvet, mely megújításra szorult, és a politikát, melynek alakulását egyfelől a romániai német pártfunkcionáriusok határozták meg, másfelől még mindig hatást gyakorolt a gondolkodásra az idősebbek, a szülők generációja,⁷ E kettősségen olvasható az egész kötet, azonban a hangsúlyok az írások jellegének és tematikájának köszönhetően alapvetően a politikai értelmezhetőség felé tolnak.

És mindez már az Aktionsgruppe Banat recepció- és hatástörténetéhez tartozik, melynek alakulása éppen azért érdekes, mert mindvégig végigvonul rajta a fentebb említett kettősség, másrészt pedig a csoport költészetét és politikai szerepvállalását bemutató munkák interpretációs stratégiái arról vallanak, hogy e jelenség irodalomtörténeti pozicionálása más, akár fogalomtörténeti, ideológiai kérdéseket és problémákat is felvetett. Nem sokkal a Wichner-féle gyűjtemény előtt jelent meg Peter Motzan monografikus munkája (*Die rumäniendeutsche Lyrik nach 1944*), amely elsőként tematizálta a romániai német irodalom ezen időszakát, és Motzan megkísérelte az 1944 utáni lírát egyetlen narratívába foglalva megírni. Ezen irodalomtörténeti narratívát alapvetően a „rumäniendeutsch” fogalma határozta meg, mely itt emelkedett valójában elsőként irodalomtörténeti rangra, és itt vált a Romániában születő német nyelvű irodalmak összefoglaló nevévé. Kicsit hasonlóan történt mindez, mint a romániai magyar irodalom esetében, ahol is először Sóni Pál, de hangsúlyosan a Kántor–Láng-féle irodalomtörténet rögzítette – természetesen Gaál Gáborra hivatkozva – hosszú időre a „romániai magyar irodalom” a „romániai társadalmi valóság”⁸ diktálta fogalmát. Míg azonban magyar vonatkozásban ez egyrészt az „erdélyi” jelző leváltását, másrészt a kultúrpolitikai diskurzusnak való megfelelést jelentette, a német nyelvű irodalmat tekintve ez egyfajta egységesítést és a territoriális alapú megkülönböztetés megszüntetését hozta magával. A korábban külön tárgyalt erdélyi szász és bánági sváb irodalmak így egyetlen fogalom alatt „egyesülhettek”, s ezzel a területhez kötődő közösségi identitás átalakítására is kísérlet történt, ami természetesen az irodalomtörténeti tárgyalásmódban is megjelent. Itt megjegyzendő, hogy míg korábban az erdélyi szász irodalom reprezentációja volt hangsúlyosabb, addig e kötet először nyitott a Bánág német nyelvű irodalma felé, s tette jelenvalóvá a romániai német irodalomtörténet-írásban. Az Aktionsgruppe Banat líráját – egyáltalán jelenlétét – illetően Motzan szövege nagyon visszafogottan fogalmaz, a csoporttörténeti bevezetőben semmilyen említést nem érdemelték a csoport tagjai, csupán később, az egyik utolsó fejezetben (*Vom polemisch-präskriptiven Engagement zur engagierten Subjektivität*) tárgyalja e szerzőket. A német szöveg körülményes fogalmazásmódja éppen azon célt látszik szolgálni, hogy egyfelől jelezze, a csoport tagjairól van szó, másfelől elrejtse mindazon körülményeket és eseményeket, melyek hozzájuk köthetők: „Az úttörőkhöz 1970 körül Claus Stephani, Franz Hodjak és Bernd Kolf (szül. 1944) csatlakoztak. Hozzájuk csatlakozott írók 6-9 évvel fiatalabb csoportja (többek között Werner Söllner, szül. 1951, Richard Wagner, Rolf Bossert, szül. 1952, Gerhard Ortinau, szül. 1953), akik egy új esztétikai és társadalmi tudat koraérett képviselőinek bizonyultak. Terhek nélkül léptek az irodalom színpadára, és semmi nem akadályozta őket a jelen valóságával való vitatkozásban. Az államot, melyben éltek, egy szocialista országként élték meg, a »hegyek vajúdásai« – hogy Brechtet idézzük – már rég a múlté voltak.”⁹ A különböző kifejezések – a csoport szövegeinek ismeretében – egyértelműen a hetvenes évek elején megjelent szövegekre és a vállalt gondolatiságra utalnak, de ezt Motzan szövege úgy teszi, hogy közben létezik egy ettől függetleníthető, a politikai diskurzusnak megfelelő olvasat is. Éppen ez a „kettős” játék az, ami felerősíti a politikai olvasás lehetőségét, hiszen a játék ak-tusa, szükségessége a cenzúra működését feltételezi, s így a kettős értelmezés kódolja ezen olvasatot a szövegbe.

Míg Motzan egységesítésre törekedett a „rumäniendeutsch” fogalma alatt, addig két későbbi, már a kilencvenes években született irodalomtörténeti munka érdekes változást, mintegy törést hoz az eddigi tárgyalásmódban. Cristina Tudorică *Rumäniendeutsche Literatur (1970–1990). Die letzte Epoche einer Minderheitenliteratur*¹⁰ című kötete a fogalom címbe emelése mellett a tárgyalt időszakot egy kisebbségi irodalom utolsó korszakaként értelmezi, ezzel mintegy azt jelezve, a kivándorlás után

született művek már nem tartoznak az így megnevezett irodalom tárgykörébe. Hogy ez mennyire tartható álláspont a későbbi fejlemények tükrében, arra még kitérek.

A Tudorică által tárgyalt szerzők (Rolf Bossert, Herta Müller, Richard Wagner, Klaus Hensel és Werner Söllner) tűntek föl részben (Bossert helyett akkor még Franz Hodjak került előtérbe) egy korábban megjelent munkában is, mégpedig René Kegelman „*An den Grenzen des Nichts, dieser Sprache...*” *Zur Situation rumänien-deutscher Literatur der achtziger Jahre in der Bundesrepublik Deutschland*¹¹ című kötetében. Két momentumra érdemes itt felfigyelni: míg Kegelman-nál Franz Hodjak és Klaus Hensel, addig Tudoricănál egyedül Klaus Hensel kívülálló, azaz olyan szerző, aki nem tartozott az Aktionsgruppe Banat köréhez. Másodszor pedig mindketten az elemzés terébe emelik Herta Müllert, aki ugyan az Aktionsgruppe köréhez tartozott, azonban nem volt tagja a csoportnak. Emellett Kegelman válogatása, kiemelései azt sem rejtik el, hogy jelentős szempontként volt jelen a kortárs, tehát a kilencvenes évek német irodalmába való beilleszkedés, az ottani érvényesülés. S míg mindkét kötet egyelőre tágan értelmezi a „rumäniendeutsch” kifejezést, már felmutatható az a tendencia, mely a későbbiekben erőteljesebbé válik majd, hogy a romániai német irodalom tárgyalásakor egyre inkább az akciócsoportra és körére helyeződik a hangsúly – Franz Hodjak már kikerül Tudorică kötetéből, s helyette Rolf Bossert művei kerülnek elemzésre.

A fentebb említett tendenciát csak részben töri meg Olivia Spiridon 2002-es kötete,¹² mely ismételten megkísérli az átfogó, mindenre kiterjedő „romániai német” irodalomtörténeti narratívát érvényesíteni, mi több, még azzal is megpróbálkozik, hogy a hetvenes években színre lépő szerzők után újabb alkotókat és műveket emeljen ezen irodalom kánonjába. Mind Spiridon, mind a korábban idézett munkák esetén meg kell említenünk, hogy az irodalomtörténészek figyelme az időbeli távolság növekedésével egyre inkább a próza felé fordult, s míg korábban főként a líra állt az érdeklődés központjában, addig a későbbi interpretációk a prózát részesítették előnyben. E változás rögzítése során nem tekinthetünk el attól, amit Kegelman fontos szempontként érvényesített, mégpedig a német irodalom mezején való érvényesülés és fogadtatás mikéntje és eredményessége.

Itt térhetünk vissza arra a tényre, hogy Herta Müller prózája egyre nagyobb ismertségre és elismertségre tett szert Németországban, tehát nem véletlen, hogy ezen irodalomtörténeti munkák is mindinkább kiemelték és tárgyalták regényeit. A korábban említett tendenciának, mely az akciócsoportra helyezte a hangsúlyt, eddig egyik utolsó állomása Diana Schuster munkája,¹³ aki egy változtatással elméletileg is feloldotta az Aktionsgruppe immár inkább korlátozó erőként jelen lévő fogalmisága és a hozzá szorosan nem tartozó szerzők közötti feszültséget. A munka címében már nem az Aktionsgruppéra utal, hanem „Banater Autorengruppe”-ről beszél, mely fogalom alatt tárgyalt írók köre így jelentős mértékben tágítható, s az ekkor már elismert, később Nobel-díjas alkotó minden történeti és elméleti fenntartás nélkül az elemzés terébe vonható.

E rövid és áttekintő jellegű recepciótörténeti kitekintés azon eredménnyel szolgálhat, hogy jól látható módon rajzolódni ki azok a hangsúlyeltolódások, amelyek a romániai német irodalom tárgyalásmódjában bekövetkeztek. Míg eleinte a fogalom égisze alatt az egységesítés volt a cél, addig a későbbiekben az Aktionsgruppe Banat irodalomtörténeti pozicionálása vált jelentékeny szemponttá, hogy ezt aztán felülírja az egyes szerzők (Müller mellett még talán Richard Wagner emelhető ki) munkásságának tárgyalása. A korai politikai olvasat lehetősége viszont így éppen az irodalomtörténet-írás eljárásainak köszönhetően idővel megszűnni látszik, éppen azzal arányos mértékben, ahogyan már nem a csoportként való fellépés, hanem az egyes szerzők egyes művei kerülnek az interpretációk homlokterébe. Ez a gesztus

együttal azt is eredményezi, hogy a később, a kilencvenes évek során született alkotások is teret kapnak az elemzésekben, s így maga a csoport mint jelenség lassan megszűnik létezni.

Herta Müller műveinek esztétikai színvonala, munkáinak korai, gyakran botrányos fogadtatása, közéleti szerepvállalása, Nobel-díja mind hozzájárult ahhoz, hogy kiemelt jelenségként figyelmet szenteljünk annak, miként illeszkedett munkássága a csoportról szóló elemzésekbe, továbbá arra is szükséges rávilágítani, hogy mindez, tehát e jelenség az irodalmi nyilvánosságban való közvetítése miként helyezte új keretek közé a csoportról való gondolkozást.

Már a *Niederungen* című novelláskötet 1982-es megjelenésekor heves támadások érték a szerzőt némely szöveg kritikus hangvételéért, hiszen Müller olyan tabuként kezelt kérdésekhez is hozzányúlt, mint a nemzetiszocialista múlttal való szembenézés elmaradása vagy akár a szűkebb szülőföldjének elmaradottsága. A kritikus hangvétel a későbbiekben is jellemző maradt Herta Müller munkáira, azonban idővel, a Németországban való letelepedés után – tehát a cenzúra megszűnésével – ez az attitűd elsősorban az esszéi esetében fedezhető fel, például szolgálhatnak erre a *Der König verneigt sich und tötet* című kötetben¹⁴ egybegyűjtött írásai. A nyolcvanas évek második felében, a kilencvenes évek elejétől sorra megjelenő regényei – mint a *Der Mensch ist ein großer Fasan auf der Welt*, a *Der Fuchs war damals schon der Jäger*, a *Herztier* vagy a későbbi *Atemschaukel* – tematikailag a diktatúrához kötődnek, azonban e tematika mögött és mellett az értelmezők jelentős része elkezdett felfigyelni arra a metaforikus nyelvezetre, amely annyira egyénivé és jellegzetessé teszi Müller prózanyelvét. S minthogy a művek nagy része sosem tematizálta egy kulturális/etnikai közösség politikai elnyomását, hanem sokkal inkább az egyes ember, az individuum egzisztenciális helyzetét és az emberi kapcsolatok bármely diktatúrában való működését állította a középpontba, az értelmezési stratégiák által feltett kérdések soha nem a közösségre kérdeztek rá vagy egy közösség előfeltételezéséből indultak ki. Így Müller munkáinak elemzésén keresztül megszűnni látszott az a bevett értelmezői gyakorlat, amely a kisebbségi vagy a romániai német irodalom keretében interpretálta volna e szövegeket. Éppen Müller szövegei voltak azok, amelyek immár nem csupán a különböző, tematikailag a romániai német irodalommal foglalkozó tanulmánykötetek vagy irodalomtörténetek számára voltak érdekesek, hanem egészen más értelmezési mezőkben is helyet kaptak. Ugyanakkor a fentebb elmondottaknak köszönhetően születtek meg azon megfontolások, amelyek a szerző műveit – már a nyelv felől feltéve a kérdéseket – a diktatúra nyelvi, poétikai reprezentációjaként is olvasták – s ezzel újra létre tudott jönni bizonyos értelemben egy részlegesen politikai olvasat, de nem a referencialitásból kiindulva, hanem a nyelvi megoldások értelmezésén keresztül.

Amikor napjainkban az Aktionsgruppe Banatról esik szó, szinte kivétel nélkül felmerül Herta Müller neve és munkássága is. Míg korábban az irodalomtörténet-írás eljárásai révén Müller egy volt a csoporthoz szorosabban kapcsolódó alkotók közül, addig mára mintegy – megkockáztathatjuk – rajta keresztül „olvásódik” a Gruppe tevékenysége, s ezáltal új „szűrőkön” keresztül is közelíthetünk a tagok munkásságához vagy közös megjelenések szövegeihez. Röviden két példát említenék: az egyik a román TVR+ *Akzente* című német nemzetiségi műsorában sugárzott, az Aktionsgruppe Banatról szóló dokumentumfilm,¹⁵ melyet Adrian Drăgușin és Tiberiu Stoichici készítettek, a másik a *Der Teufelkreis der Wörter* című Herta Müller-kiállítás, mely a Literaturhaus München és Goethe Institut szervezésében, Lutz Dittrich és a korábban már említett Ernest Wichner ötlete alapján jött létre.¹⁶

A dokumentumfilm nyitóképein Stockholm látható, majd a Nobel-díj átadására bevonuló Herta Müller, aki beszédében megemlékezik a csoport tagjairól, mintegy

kezdetként határozza meg a hozzájuk való tartozást. Az Aktionsgruppe egyes tagjait megszólaltató, a korabeli romániai helyzetet és nemzetközi hangulatot megidézõ film során szinte egyetlen szó sem esik Müllerrõl, viszont a záróképek visszatérnek a felütéshez, részben megismétlik azt. Miközben Müller beszédét halljuk és magát a szerzõt látjuk, oldalt a tagok fekete-fehér fényképei sorjáznak. A film struktúrájából, a keretes szerkezetbõl kiolvasható a rendezõk azon intenciója, mely szerint az akciócsoportot mindenképpen Müller felõl kívánják bemutatni, továbbá attól sem lehet eltekinteni, hogy a bemutatás hangsúlyai itt ismételten a politikai és társadalmi szerepvállalás fontosságát erõsítik fel.

A kiállítás, amely Herta Müller munkásságát és életének jelentõsebb állomásait mutatta be, szintén tematizálja az Aktionsgruppét. Az ötödik táblán kerül sor a csoport megjelenítésére, mintegy a kiállítótábla egyharmadát foglalják el az erre vonatkozó dokumentumok és szövegek. A felsõ kétharmadba rendezték a gimnáziumi és egyetemi évek emlékeit (fényképek a szerzõrõl, az egyetemi diploma másolata és egy újságkivágás a szerzõ egyik elsõ közlésével), míg alul, a bal sarokban kapott helyet az Aktionsgruppe Banat jól ismert fekete-fehér fényképe (hat szerzõ lebeg egy folyóban, kettõ a víz alatt), a temesvári *Neue Literatur* folyóirat a csoporttal foglalkozó különszámának borítója és egy kivágás az *Akzente* németországi folyóirat 1976/6-os számának tartalomjegyzékébõl. A 16 táblából egyen kerül sor a csoport bemutatására, s itt sem egy teljes táblán részletezik jelentőségét, csupán alsó harmadában utalnak a szerzõ életében betöltött szerepére.

Mind a dokumentumfilm, mind a kiállítás értelmezõi gyakorlata azt mutatja, hogy az irodalomtörténet-írás eljárásaiból ismert stratégia immár másképp mûködik: már nem az Aktionsgruppe Banat jelenti a keretet, hanem Herta Müller munkássága adja a kontextust, melyen keresztül a csoport bemutatása megtörténik. Mindez azt is jelentheti, hogy az így megváltozott nézõpont felülírhatja a referenciális politikai olvasatok eddigi hangsúlyait, s a csoport (és az egyes tagok) szövegei esetlegesen újra az elemzések központjába kerülhetnek. Azonban Herta Müller szövegeinek értelmezése felõl gyaníthatóan már nem a politikai lázadás fogalma és szempontrendszere lesz domináns, sokkal inkább a nyelvi megformáltság és lírapoétika jellegzetességei felé történhet elmozdulás, s így az Aktionsgruppe Banat hetvenes évekbeli fellépését illetõen nemcsak a politikai, hanem a poétikai esemény is hangsúlyos lehet: a lázadás fogalma poétikai vonatkozásban is megragadhatóvá válik.

■ JEGYZETEK

1. A csoporthoz tartoztak: Johann Lippet, Gerhard Ortinau, Anton Sterbling, Richard Wagner, Ernest Wichner, William Totok, Rolf Bossert, Werner Kremm.
2. *Ein Pronomen ist verhaftet worden*. Szerk. Ernest Wichner, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1992. 10. Gerhard Csejka, Gerhard Ortinau, William Totok és Richard Wagner letartóztatása történt meg ekkor, arra való hivatkozással, hogy illegálisan kívánták elhagyni az országot.
3. Richard Wagner így vallott errõl az *Am Anfang war das Gespräch. Erstmalige Diskussion junger Autoren. Standpunkte und Standorte* címû lejegyzett, elsõként a Neue Banater Zeitung-ban közölt beszélgetésben: „Für die marxistische Literatur erfindet man gewöhnlich komplizierte Definitionen. 1945 gab es eine Reihe von bürgerlichen Schriftstellern, die sich in die neue Situation hineinzufügen hatten, die umlernen sollten. Nicht alle jedoch haben das wirklich getan. Sie ließen sich vielmehr in das Abenteuer einer Propagandaliteratur ein, aus persönlichen oder Konjunkturgründen, wobei sie das Bild vom neuen Leben nicht immer unbewußt oder ungewollt verharmlosten. Der falsch verstandene sozialistische Realismus führte letzten Endes an der Wirklichkeit vorbei, baute sich eine Papierrealität. Es anders zu machen, sollten wir als unseren Auftrag verstehen. [...] Literatur hier und heute ist ein Auf-der-Grenze-gehen. Diese Literatur muß kritisch sein: »Die Wahrheit ist immer konkret«, sagte Lenin. Ausschlaggebend ist der Standort des Kritikübenden, er kann es innerhalb der Gesellschaft und für diese tun. Das ist etwas anderes, als bloß nörgeln.“ Uo. 34–35. (A szöveg magyarul: A marxista irodalom számára szokásosan bonyolult meghatározásokat találnak ki. 1945-ben volt egy sor polgári író, aki beilleszkedett az új viszonyok közé, és át kellett képeznie magát. Azonban ezt nem mindenki tette meg. Személyes vagy konjunkturális okokból sokkal inkább a propagandairódlalom kalandjába vágta bele, s itt az új élet képét nem mindig tudatlanul vagy akaratlanul, de jámbor színben ábrázolták. A rosszul értett szocialista realizmus vezetett végül el a valóság mellett, egy papírrealitást épített ki. Ezt másképp csinálni, ezt tekinthetjük feladatunknak. [...] Itt és ma az irodalom határon-való-mozgás. Ennek az irodalomnak

kritikusnak kell lennie. »A valóság mindig konkrét«, mondta Lenin. A kritikát gyakorló helye mérvadó, a társadalmon belül és érte gyakorolhatja azt. Ez valami más, mint pusztá akadémizmus.)

4. A *Wir* című Albert Bohn, Johann Lippert, Gerhard Ortinau, William Totok, Richard Wagner és Ernest Wichner által közösen írt lírai szöveg részlete: „wir haben die verhältnisse erkannt / wir haben beschlossen sie zu verändern / wir haben sie verändert / dann kamen andere / die haben die veränderten verhältnisse / erkannt und haben beschlossen / sie zu verändern / sie haben die veränderten verhältnisse / verändert / dann kamen andere / die haben die veränderten veränderten / verhältnisse erkannt und haben / beschlossen sie zu verändern / sie haben die veränderten veränderten / verhältnisse verändert / dann kamen andere“. Uo. 148. (A vers prózafordításban: felismertük a viszonyokat / úgy döntöttünk, megváltoztatjuk őket / megváltoztattuk őket / aztán mások jöttek / akik a megváltoztatott viszonyokat / felismerték és úgy döntöttek / megváltoztatják őket / a megváltoztatott viszonyokat / megváltoztatták / aztán mások jöttek / a megváltoztatott megváltoztatott / viszonyokat felismerték és úgy / döntöttek, megváltoztatják őket / a megváltoztatott megváltoztatott / viszonyokat megváltoztatták / aztán mások jöttek)

5. „Mit Marx, dem wirklichen, nichtamtlichen Marx, ließ sich sowohl gegen die Altfaschisten, als auch gegen die Altstalinisten zu Felde ziehen. So erklärt sich die Vorliebe, mit der die »Aktionsgruppe« ihre Position als marxistisch bezeichnet.“ Gerhardt Csejka: *Die Aktionsgruppe-Story*. Uo. 232.

6. Uo. 228.

7. „Dazu gehörten die dummen und opportunistischen rumäniendeutschen Funktionäre: Parteifunktionäre, die nebenberuflich in den Medien und in der Kultur arbeiteten; Medien- und Kulturangestellte, die hauptberuflich Parteifunktionäre waren. Aber auch nationalistisch eingestellte Eltern gehörten dazu, Väter, die in der SS waren, sekundärtugendhafte katholische Mütter, eine deutschsprachige Bevölkerung, die unter Politik Antikommunismus, Auswanderung und nationalen Chauvinismus verstand.“ Ernest Wichner: *Blick zurück auf die Aktionsgruppe Banat*. Uo. 8.

8. Kántor Lajos – Láng Gusztáv: *Romániai magyar irodalom. 1944–1970*. Kriterion, Buk., 1973, 7.

9. Peter Motzan: *Die rumäniendeutsche Lyrik nach 1944. Problemaufriss und historischer Überblick*. Dacia, Cluj-Napoca, 1980. 138. „Zu den Wegbereitern gesellten sich etwa um das Jahr 1970 Claus Stephani, Franz Hodjak und Bernd Kolf (geb. 1944). Ihnen schloß sich eine 6–9 Jahre jüngere Gruppe Schreibender (Werner Söllner, geb. 1951, Richard Wagner, Rolf Bossert, geb. 1952, Gerhard Ortinau, geb. 1953, u.a.) an, die sich als frühreife Träger eines neuen ästhetischen und gesellschaftlichen Bewusstseins auswiesen. Sie traten unbelastet auf die literarische Szene und hatten keine Hemmungen in der Auseinandersetzung mit der gegenwärtigen Wirklichkeit. Den Staat, in dem sie aufgewachsen waren, erlebten sie als sozialistisches Land, die »Mühen der Gebirge« – um Bertold Brecht zu zitieren – lagen weit zurück.“

10. Cristina Tudorică: *Rumäniendeutsche Literatur (1970–1990). Die letzte Epoche einer Minderheitenliteratur*. Francke, Tübingen–Basel, 1997.

11. René Kegelmann: „An den Grenzen des Nichts, dieser Sprache...“ *Zur Situation rumäniendeutscher Literatur der achtziger Jahre in der Bundesrepublik Deutschland*. Aisthesis, Bielefeld, 1995.

12. Olivia Spiridon: *Untersuchungen zur rumäniendeutschen Erzählliteratur der Nachkriegszeit*. Igel, Oldenburg, 2002.

13. Diana Schuster: *Die Banater Autorengruppe. Selbstdarstellung und Rezeption in Rumänien und in Deutschland*. Hartung-Gorre, Konstanz, 2004.

14. Herta Müller: *Der König verneigt sich und tötet*. Hanser, München–Wien, 2003.

15. <http://www.tvrplus.ro/editie-akzente-38960> (2013.07.07.)

16. A kiállítás 2012 októberében és novemberében volt látható Budapesten a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár aulájában. 2013 márciusában és áprilisában Kolozsváron a Mátyás-ház galériájában lehetett megtekinteni.

A VÁROSLAKÓ ÉS AZ ÉPÍTÉSZ

Adorjáni Panna beszélgetése Guttmann Szabolccsal

Guttmann Szabolcs műépítésszel, a Romániai Építésszek Rendjének erdélyi területi szervezetének elnökével a Komp-Press Kiadó megjelenés alatt álló, új városkalauza (Kolozsvári beugró) kapcsán beszélgettünk el, nemcsak a Szentegyház utca szépségeiről, napos oldaláról az egyik legszebb kolozsvári utcában tett képzeletbeli séta alkalmával, hanem a jövőbeni tennivalókról, hiányokról, a kolozsvári utcák árnyoldaláról is.

■ – A Komp-Press készülő „használati utasítása” a városhoz tartalmaz egy olyan fejezetet Séta a legszebb utcában címmel, amelyben neves kolozsváriak – nagyrészt írók és költők – vallanak a szerintük legszebb, hozzájuk legközelebb álló, kedvenc utcájukról. De melyik lenne a legszebb, kiemelendő utca Kolozsváron az építész szempontjából?

– A Szentegyház utca azért rendhagyó Kolozsvár térképén, mert egyszerre mutatja be azt, hogy miből született a belváros – az utca keleti kijárata felőli részre gondolok –, és hogy milyen robbanásszerű fejlődésen ment keresztül a 20. század elején. Egyrészt a két nagy utca, a Deák Ferenc és a Kossuth Lajos között körülbelül a barokkban kezdett komolyabb utcává válni, ahol a keleti részen apróbbak az épületek, és barokk beépítések jelzik a városszövet kertbe való beleálmodását. Földszintes és egyemeletes házak sorjáznak a legkülönbözőbb stílusokban, kezdve az említett barokkkal és a modernista stílussal bezárólag. Ahol például a régi kollégiumi épülete volt a zeneiskolának, az már egy egészen modernista része az utcának. Másrészt a város 20. század eleji fejlődése tulajdonképpen a mai Kolozsvár büszkesége. Ennek eredménye sok szép palota és bérház, de rengeteg tűzfal is, hiszen ahogy jött az első világháború, ez

Mintha állandóan
akadályokat görgetnénk
saját értékeink
bemutatása elé.

a fejlődés hirtelen megállt, és ott, ahol nem fejeződött be a bontás és az újraépítés, nagy tűzfalak maradtak meg az egyemeletes és négy-öt emeletes bérházak között. És most már így is maradnak, mert ma mindkettő műemléknek számít, a magas és a kicsi épület is. A Szentegyház utcának annak idején sikerült pont ezt a problémát megoldania, ez pedig rendhagyónak számít Kolozsvár századfordulós fejlődésében. Az a hat bérház, amely beköti az utcát a főterbe, tartós és gondos városfejlesztést mutat, ami egységes módon épít be, és nem produkál tűzfalakat. Ez a Tükör utcának is nevezett rész tulajdonképpen egy Alpár Ignác által megálmodott utcabejárat, ami hozza azt a nagyvárosias stílust, amivel egy ilyen Főterre nyíló utcának rendelkeznie kell. Míg a 19. század végén sorban tűnnek el a Szent Mihály-templom körüli épületek, helyettük tudatosan fejlődik a Szentegyház utca. Ezt adja a város cserébe az egyháznak: a kis apró bódék helyett a bérházakat, a földszinten üzletsorral. A Szentegyház utca azon túl, hogy ennyire organikusan fejlődött a középkortól a 20. századig, még azt is tudja, hogy mintegy mérlegserpenyőként tökéletes rálátást biztosít a mai Kolozsvár két fő szimbólumára: nyugat felől a Szent Mihály-templom tornyára, keleten pedig a két világháború között épült ortodox katedrálisra. Jelzi, hogy hol vagyunk: nyugat és kelet között a Szentegyház utcában. Ha tehát Kolozsvárból ezt az utcát kimetszenénk a két végpontjával, akkor egyértelműen tudnánk, hogy Erdélyben vagyunk, sőt Erdély fővárosában, mert ugye itt összpontosul ez az egyensúlyi probléma vagy egyensúlyi lehetőség, és az már csak rajtunk áll, hogy ezt jó vagy rossz sorsként éljük meg. Ha a sokszínűségében tekintünk erre az utcára és erre a két térre, akkor egyértelműen többelről beszélhetünk, hiszen kevés olyan európai város van, ahol ilyen rangos neobizánci templom lenne, mint az ortodox katedrális, együtt egy nyugat-európai neogót toronysisakkal. És kiderül, hogy lehet jól építkezni egy ilyen színes világban is. Nem kötelezőek a tűzfalak, nem kötelező egymásra építeni két kultúrát: egyetlen utca két végében máris egyensúlyállapotba kerülhet az erdélyi kultúra.

– *És miért?*

– Van egy óriási lehetőség Kolozsváron, amit fűzzünk fel most a Szentegyház utcára. Ez a fantasztikus együttes mindent tud, amit egy kortárs városban tudnia kell: üzletek a földszinten, bérház az emeleten. Átélt a két világháborút és a szocializmust, és most részben visszakerült az eredeti tulajdonosaihoz. Ennek megfogható eredménye az Agape, ez a négycsillagos szálloda, aminek ha bemegyünk az udvarterébe, akkor bent egy olcsó tálcátologatós önkiszolgáló étterem fogad. Ilyenkor elgondolkodik az ember, hogy ez most tényleg négy csillag vagy inkább egy hostel szintű beavatkozás. Az első emeleti különtermekben, amelyek eredetileg a bérház lakásai voltak, a bérház hangulata helyett Kolozsvárt szimbolizáló nevekkel felcímkezett szalonok fogadnak. Csak egy a gond: annak, amit látunk, semmi köze Kolozsvár kultúrájához. Egy olyan miliőről van szó, ahol a parkettimitációs padlócsempétől a PVC mennyezetburkolaton át a műanyag nyílászárókig mindent meg lehet találni. Szinte hihetetlen, hogy ami száz évvel ezelőtt urbanisztikailag, építészetileg, funkcionálisan pozitívan beindult, az most, amikor visszakerül az eredeti tulajdonoshoz, nem képes tovább folytatni ezt a kultúrát. Azt kell megértenünk, hogy ez a száz év nagyon rányomta a bélyegét nemcsak a többség, hanem a kisebbség kultúrájára is. Erről sokkal többet kéne beszélgetni. Szerencsére Kolozsváron ma már lehet például műemléki szakmérnököt tanulni – ezért a kilencvenes években még Budapestre kellett zarándokolni. Pár éve sikerült is a diákokkal átbeszélnünk a városközpontban lévő státusházak problémáit. Nagyon jó ötletbörze volt: a Szentegyház utcára kitaláltunk egy olyan sétáló övezetet, amelynek a fókusza a négyes szám lenne, a középső palotája a 2-4-6-nak. Itt megmutatkozhatnának a város urbanisztikai tranzíciói, az átmenet az egyik évezredből a másikba és az egyik századból a másikba. Vissza lehet-

ne csalogatni az eredeti ajtókat, ablakokat, a belső enteriőröket a páratlan oldal min-tájára, ahol még nem tisztázódott a tulajdonjog, és ott minden megmaradt az eredeti tervek szerint. A gond az, amikor a tulajdonos az ilyen ötletbörzéket amolyan di-ákos szabadidő-eltöltésnek gondolja. A kolozsvári építészrend – pontosan ennek az utcának az értékeit figyelembe véve – felajánlott egy partnerkapcsolatot a Szent Mi-hály-templom tulajdonosával, és ennek eredményeképpen sikerült valamelyest helyreállítani az Agape kávézóját. Távlati terv volna, hogy a kávézó két terme bekös-se a Bolyai utcát az átriumba. Egy ilyen terv attraktív közfunkciót teljesítene, amely mégiscsak több, mint egy egyszerű kávézó, amelyet jelenleg műanyag nyílászárók és tejüveggel zár ketté. Mintha állandóan akadályokat görgetenék saját értékeink bemu-tatása elé. Érdekes megfigyelni, hogyan történik mindez. Az építészrend elérte, hogy a kávézóba egy csodás, eredeti mintára visszaállított nyílászárón lehessen bemenni, egy olyan ajtón, ami illő a házhoz és annak értékeihez. Az első helyiség bal oldalán panókat lehet látni, ezeket Gyulafehérvárról hoztuk el, hogy bemutassuk, hogyan ké-ne Erdélynek, kicsiben a Szentegyház utcának fejlődnie, és hogy miképpen sikerült mindezt nyélbe ütni Gyulafehérváron néhány évvel ezelőtt. A jobb oldalon viszont egy nagy bárasztal állja el az utat, és plazmatévé próbálja elterelni a figyelmet a ki-állításról. Egy ilyen típusú enteriőr a legjobb példája annak, hogy miért nem tudunk rácsodálkozni az eredeti értékeinkre. Együttesen el kellene gondolkodnunk azon, hogy melyek azok a funkciók, amelyek által az embereket be tudjuk csalogatni, és amelyek túlmutatnak egy átlagos kávéházon. A mattüveges nyílászárókra pedig már nincsen szavam, hiszen azok egyszerűen elzárják az utat, nem lehet továbbsétálni, nem lehet tovább gondolkodni azon, hogy például a hatos szám belső udvarterébe hogyan kapcsolódhatna be a négyes meg a kettes szám.

– *Eredetileg is össze voltak kötve ezek a belső udvarterek?*

– Nem, mindenik épületnek megvolt a saját udvartere. Egy századfordulós urba-nisztikai újdonságról beszélünk, tehát a bérházakban vagy belső udvarterekben va-ló gondolkodás már eleve nagyon sok volt Kolozsvárnak. Most, száz év elteltével el lehet azon gondolkodnunk, hogy mit lehet kezdeni három ilyen csodás udvartérrel. Az 1-3-5-ről azért nem beszélek, mert bár az épületek kívülről tükrök, belülről nem: a páratlan oldalon csak nagyon szűkös kis udvarok vannak, mert ott nem maradt már telek. Nagyon hiányoznak a mai Kolozsvárból a bejárható magánterületek vagy reprezentációs terek, ahol az ember rácsodálkozhat a háznak nemcsak az utcai, ha-nem az udvari homlokzatára, ráadásul ezek nagyon hasznos területekké válhatnak, ha valamilyen funkciót találunk nekik. Legyen ott például kortárs építészeti tárlat, vetítések, egy igazi négycsillagos kávézó az udvaron, a tálcatalogatós szociális in-tézményt pedig toljuk ki a Bolyai utca felé, ahol függetlenül tud működni, vagy akár be is tudjon kapcsolódni, de mindenesetre a reprezentációt ne zavarja. Mind-ez elhangzik egy ötletbörzén, ahol szociológusok, történészek, építészek, urban-isták vannak jelen, de utána csak remélhetjük, hogy a tulajdonos elhiszi, nem akar-juk becsapni. Márpedig ma a legnagyobb gondunk az, hogy a nagy értékeket képví-selő tulajdonosoknak nincsen idejük fölőlni az értékekhez. Száz évvel ezelőtt a vá-ros fejlődése folytonos volt, és így az emberek hozzáfejlődtek az értékekhez. A stá-tus-házakat nem egyetlen személy rendezte, hanem egy egész csapat, amiben köz-gazdásztól építészig mindenki ott volt. Így lehet közösen gondolkodni. A szocializ-mus ezt mind lefaragta, és most ott tartunk, hogy a tulajdonos egyszemélyes fel-adatként kezeli ezt a helyzetet, és azt gondolja, hogy képes egyedül megoldani. Ha tehát nem tudjuk belátni, hogy ez a feladat nem leegyszerűsíthető, akkor azt fogjuk látni Kolozsváron, ami ma van.

– *Mi tulajdonképpen ennek az oka? Szocialista maradvány az, hogy nem hiszünk a szakemberekben?*

– Ez egy jó kérdés, több mint húsz éve én is állandóan ezt kérdezem önmagamtól. Akkor is például, amikor egy polgármesterrel vagy egy miniszterrel beszélgetek. Ilyenkor kiderül, hogy az illető nagyon hamar elfelejti, hogy a tisztséget, amit ő négy vagy nyolc évig ellát, tulajdonképpen nem tanulta. Azt látom, hogy azok, akik közpénzekkel rendelkeznek az országban, nem járnak jó példával elől, és így a magán-szférában sem tudják, hogy melyik a helyes irány, hogy milyen intézményesített keretek között lehet az ilyen ötletbörzéket és projekteket megvalósítani. Kivételszerűen megtörténnek a csodák, de rendszer nincs. A rendszer pedig általában a politikumtól függ: amikor száz évvel ezelőtt Bécshez tartozott Erdély, akkor volt rendszer, és működött a városépítészet. A mai politikusok viszont inkább egyszemélyesen szeretnék dönteni a közpénz elköltéséről, ezért okosabbnak látják kikerülni a szakembereket. Ha tehát egy adott polgármester egy adott beruházóval azt csinál, amit akar, akkor ebből azt tanulja meg mindenki, hogy főnöknek kell lenni, mert ha főnök vagyok, akkor azt csinálom, amit akarok. Akkor nem fog senki se beleszólni, hiszen a városnak se szólt be senki. És akkor lemegyünk Bukarestbe, és azt látjuk, hogy a főváros boulevardjain a bérházak több mint fele lakatlan, és ehhez képest hazajövünk a Szentegyház utcába, ahol a négyes szám öt éve lakatlan, és azt mondjuk, hogy mi nagyon jól állunk. Ha Bukarest a példakép, akkor az nem fogja stimulálni azokat, akik ezekért a házakért felelősek. És itt nemcsak épületekről van szó, hanem a jövőképünkről is: a tény, hogy egy házat öt éven keresztül egyáltalán nem használunk, igencsak befolyásolja ezt a képet. Ha van egy csapat, amely már öt éve azon tanakodik, hogy hogyan lehetne megvalósítani mindazt, amit tanárok és diákok már kigondoltak, akkor azt mondhatjuk, hogy optimisták vagyunk. Ha pedig ez nem jön össze, akkor azt látjuk, hogy Bukarestre hallgattunk.

– *Ki a felelős? A városvezetés? Mit tud tenni ilyen esetben a szakma?*

– A demokráciának megvan az a lehetősége, hogy ha valami nem működik fentről, akkor elkezdünk alulról építkezni. Verespaták erre a legjobb példa, ennek a településnek van talán a legjobb reklámja Romániában, hiszen annyit beszéltünk róla. Ez csakis az alulról fölfelé szerveződő civil társadalomnak köszönhető. Miért ne csinálhatnánk meg ugyanezt a város építészetével kapcsolatban is? Egyetlen polgármesternek sem érdeke, hogy ellenszegüljön a városlakók kéréseinek és meglátásainak. De ha a városlakóknak nincsenek meglátásai, akkor ő teljhatalommal uralkodik, ráadásul egy olyan terepen, ahol van mit aprítani a tejbe. Együttesen lehetne igényelni azt például, hogy a különféle adminisztrációkat törvényi szinten kötelezzék szakmaiságra. Ezt máról holnapra is be lehet iktatni, és ha nem is fog száz százalékban működni, már van mit számon kérni, van kit megkérdezni. Jelenleg Romániában nincs kit megkérdezni.

– *Visszatérve a lakatlan területekre, talán az egyik ilyen nagyon szomorú történet a New York Szálló sorsa.*

– Persze, ez együtt jár a kapitalizmussal. Ebben az esetben a román törvénykezés több lépcsőt is kiugrott. Az NDK-ban például a nyugatnémetek első intézkedése az volt, mely az értékes területek esetében az épületüzérkedést ellehetetlenítette. Ezt a lehetőséget mi az egész országban elszalasztottuk. A másik kiugrott lépcső: megtörténik az üzérkedés, a tulajdon eljutott a bankhoz, a banknak nem kell, ő azt inkább elárverezi. A törvénykezés lehetővé teszi, hogy a minisztérium, megye vagy város visszavásárolja az ingatlant, de kiderül, hogy nincs pénze se a minisztériumnak, se a megyének, se a városnak, úgyhogy inkább majd még kevesebb pénzért szeretnék megvenni az árverésen. De az árverés is valahol befuccsolt, majd lesz, ha lesz, ki megnyerje. Megint csak azt a következtetést lehet levonni, hogy senkinek nem érdeke a közjó. Ha a város tényleg reprezentatív épületnek tartja a New York Szállót, mert hiszen ezt mondta a város, akkor félretesz annyi pénzt, hogy meg tudja venni, vagy

megsegít egy magánberuházót, aki ezt talpra tudja állítani. Hiányzik a stratégiai gondolkodás. Például több hónapunkba telt, hogy elmagyarázzuk az illetékes adminisztrációnak, ahhoz, hogy sétálóutca alakuljon ki a Farkas utcából, nem kell a Farkas utca alatt mélyparkoló. Hanem stratégiára van szükség, amely a várfalakon kívül megoldja a parkolókat, hogy utána jól érezhessük magunkat bent a városban. Ha nincs stratégia, akkor azt az épületek sínylik meg. A belvárosi utcák esetében megkerülhetetlen a négykerekűek problémája, hiszen többnyire az autók teszik lehetlenné azt, hogy ezeket az utcákat élvezni lehessen. Nincs hely sétálni, nincs hely teraszt kialakítani, nincs hely rácsodálkozni a városra. Az autóktól való megszabadulás csak stratégiai módon történhet meg: el kell mindenkivel hitetni, hogy neki előnyösebb az, ha először leteszi az autót, és utána jön be a belvárosba. Hiszen csak így lehet a belvárosból működő közösségi tér. Ez a folyamat nagyon lassan, de elindult Kolozsváron.

– *Tehát már létezik valamilyenféle stratégia?*

– Itt-ott megállították a forgalmat, lehet látni a jóindulatot, hogy jaj, tulajdonképpen szeretnénk a sétálóövezetet, de nem tudjuk, hogyan lehet oda eljutni, nem tudjuk, hogyan lehet azt bekötni az élő városba. Jelenleg fesztiválok alkalmával néha lezárják a főtéren az autósforgalmat, holott ennek pont fordítva kellene történnie: a város éljen nyugodtan, és néha beengedjük az autókat, hogy ellássák az üzleteket. És akkor nyugodtan lehet sétálni az utcákon és élvezni a várost.

VASZILIJ BOGDANOV

Ki látta őt?

Malevics két önarcképe alá

Az első, 1908

Mezítlen vörös lányok előtt,
szemérmük fenyegetőn villan,
láthatjuk a szigorú festőt,
valahol elalszik a villany,
s homályos derengésen át
buján vonaglanak a lányok,
búcsúznak végleg a csodák,
az idő lassan elszivárog.
Gömbök, kereszték, négyzetek,
feketék, vörösek, fehérek,
láttelel készül, ítélet,
a vásznon nyernek menedéket.
Őszi parkba tűnnek a nők,
Minket néz, de ki látja őt?

A második, 1933

Kihívóan, flamand sipkában,
nem fér össze hatalom, ember,
a képein már örök tél van,
telítve a táj félelemmel.
Ötvenhét éves, nemsokára
letartóztatják, kihallgatják,
de hát már nem sok maradt hátra,
mindegy, hogy mivel gyanúsítják.
Kérdés lehet egy orosz festő,
összeesküvő, konspirátor,
vagy esetleg mind a kettő?
A bárgyú Gépéu megvádol.
Flamand leszek! Mit tehetek?
Sírni kellene. Nevetek.

■ *New Yorkban, a Modern Művészetek Múzeumában, társaságomban viszontláthat-ta felejthetetlen barátja itt őrzött képeit. Akkor még nem tudtam, hogy a harmincas években, az összeesküvéssel vádolt festő hirtelen halála után mennyit írt Róla és ké-peiről – akkor születtek a kihívóan Malevics képtár cím alá sorolt versciklusai. Nézte például a fehér négyzetet, megremegett, aztán továbbment, s tűnődve félrehajtott fej-jel nézegette az önarcképeket. Amint a versek pontosan jelzik, az első 1908-ban, a*

második huszonöt év múlva, 1933-ban készült. Az elsón egy vörös nyakkendő, sötét zakó, harmincéves férfi néz szigorúan ránk, a háttérben buján vörös lány vonaglik, a másodikon flamand álruhában van, s tekintete szomorú. Látszik, hogy már nem remél új fordulatot. „Maszkban van, kedves holland festői ruhájában, mondta nagyapám, és az akkoriban megismert Dylan Thomas-verset idézte: o make me a mask! (rejtsetek álarc mögé! vagy én legyek a maszk!) Néztük a fekete-vörös keresztet, a vörös-fekete keresztet, a fekete négyzetet, a vörös négyzetet, a vörös és fekete gömböket. Aztán a fehér alapon vörös ellipszist, rajta egy fekete kereszt áthúzva, s meghökken-tünk... A figurális, rám vonzó hatással lévő mesebeli alakokat is megnéztük. Az orosz muzsikot, amint a földgömbön állva ostorral veri a katonákat. A dundi fürdőző asszonyokat és a két mélabús hölgyet a padon. A kubista műveket is láttuk, és a geometri-kus formákat. Nagyapám elmesélte, hogy Maleviccsel 1913 telén, azon a kiállításon ismerkedhettem meg, ahol kiállították A fehér négyzet fehér alapon című, korszakos je-lentőségű művét. Ami akkor és ott hatalmas botrányt kavart... Egyébként ő, tizennyolc évesen, a tizenhat éves szerelmével, Lénával pontosan ezért utazott Moszkvába, a bol-dog békeidők utolsó évének dermesztő telén... Egyszer ígérte, majd részletesebben is elmeséli, hogy ki is volt ez az ember, akinek otthon a nevét sem írják le, és akinek ő kimondhatatlanul sokat köszönhet. Vittem a magnót, órákig mesélt, mindezt majd a biográfiában idézem fel, hiszen Maleicsnak hatalmas szerepe van nagyapám életé-ben és költővé válásában. – Tatjana Bogdanova

Bolyongás a halott városban, Malevics meg nem festett festményén

Ismeretlen városban bolyongok megint,
keskeny utcácskákban,
hópelyhek kerengenek a levegőben,
szél fúj.
Összehúszom vékony ballonomat,
didergek,
ráadásul kutyák támadnak rám egy sikátorban,
vissza kell fordulnom,
de ez sem melegít fel,
a nap elő-előtűnik
a szürke felhők rongyai mögül,
de nem érzem a melegét.
Hatalmas térre érek ki,
a vesztőhelyen,
mintha már láttam volna valahol,
kék akasztófák sorakoznak,
mintha Malevics soha meg nem festett
festményén bolyongnék,
az imaginárius térben,
az asszociációk sötét mezőin.

Nyolc akasztófa.
Hét tetemet lóbál a szél.
A nyolcadik rád vár,
sziszegi valaki mögöttem,
megpördülök magam körül.
De nem látok senkit.
Jó lenne minél hamarabb eltűzni innen.
Akkor már inkább a vicsorgó kutyák,
a setét sikátorok.
Nem látok senkit,
mintha mindenki elköltözött volna
ebből a városból,
az akasztott embereket kivéve.
Kik lehettek vajon?
Miért kötötték fel őket?
Mi volt a bűnük?
Mért vannak heten, mint a gonoszok?
Közelebb óvatoskodom a veszthelyhez,
most már mindegy!
Az egyik halott szeme nyitva,
mintha engem nézne, ajka lefittyed,
mintha vigyorogna.
Erősödik a szél.
Üres konzervdobozokat görget.
Legalább egy trafikot találnál,
hogy cigarettát vehess,
rágyújthass végre,
mélyen leszíva
és karikákban fújva ki a füstöt,
hátha füstkarikák közé veszne minden,
eltűnne.
Váratlanul lódobogás hallatszik,
dübörögnek lópaták a kövezeten.
Csak annyi időd marad,
hogy bebújhass a veszthely alá,
de egyáltalán nem lehetsz biztos benne,
hogy nem vettek észre
a torokhangon kurjongató,
fekete köpönyeges,
fekete kucsmás lovasok.
De hogy észrevesznek-e vagy nem,
hogy mi történik,
nem tudod meg soha,
mert felriadsz,
szürke hajnalfényben
ágyadon fekszel,
és a homály szobrai közé vész
a halott város.
Csak egy kék, önállósuló,
álmodból kizuhanó
kék akasztófa marad itt,

tétován lebeg az ablak előtt,
és a halott nyitott, sárga szeme
rád néz,
mintha figyelmeztetni akarna valamire.
Felkel a nap,
és kíváncsi sugarai közé vész minden,
csak egy hűséges feketerigó,
fütyül a hársfán,
bevezetve a madarak reggeli koncertjét.

■ *A vers – egy rémálom megjelenítése – némileg A hordára emlékeztet, mintha a verses elbeszélés függeléke lenne. Az Erie-tó parti házban írta, 1989 késő őszen, néhány nappal hazautazásuk előtt. Utána már csak egy rövid, szintén álomszerű verset írt. A két álom atmoszférájában azonban nagy különbség figyelhető meg, míg a különös halott város leírása valami veszélyt jelez, a sorok közül valahogy árad a fenyegetettség, addig a rövid vers álomszerű lebegésével a tovattűnő szerelmet idézi fel. – Tatjana Bogdanova*

Bogdán László fordításai

NEMZETRŐL, NEMZETEKRŐL

(20–21. SZÁZAD)

FILEP ANTAL

Nép – nemzet – nemzetköziség

Megjegyzések a néprajz oldaláról

■ Köznapi fordulattal élve, amióta világ a világ, pereg az emberi nem története, minden egyes családjával és szűkebb közösségével együtt valamely nép körébe tartozik. Az utóbbi századokban mind több nép nemzeté szerveződött. Számos tudományt foglalkoztatnak azok a folyamatok, amelyek gyökerei ugyan olykor homályba vesznek, de a napjaink és a jövőnk közösségi kereteit mind a mai napig meghatározzák. A nyelvészettől a történeti stúdiumokon át a kortárs viszonyok között vizsgálódó stúdiumokig terjednek azok a szaktudományok, amelyeket az idevágó jelenségek, folyamatok foglalkoztatnak. Elég, ha a néprajzra (etnográfia, etnológiára és a kulturális antropológia vizsgálataira), a szociológiára, a közösségi élet lélektani búvárlataira gondolunk. Mindjárt utalnunk kell a különféle ideológiák alapján szervezett diktatúrák egymást követő korára, amikor a hatalom bitorlói a biológiától a lélektanig, szociológiáig tilalomfákat állítottak, áltudományos ostobaságokkal béklyózták a tudományos megismerést. Térségünkben, országainkban ez a korszak, aligha jóvátehető módon, mások által el nem végezhető kutatásokat lehetetlenített el. Hányféle hatalmi törekvés élt vissza a nép, a nemzet fogalmával? Mondhatták-e felkészült, széles látókörrel rendelkező tudósaink, hogy „ne zavarja a köreinket”? A diktatúrák helyi változatai olykor azonos ideológiai alapokon is egymással szögesen ellentétes módon jártak el. A világ csendesebb, békésebb részén élő kutatók a mi tágabb régióinkban felmerülő problémáinkat nem oldhatták meg, a jövőben sem végezhetik el a reánk eső feladatokat. Mindez arra vall, hogy rendkívüli módon adósa vagyunk magunknak, de a nagyvilág felé is hatalmas a tartozásunk, mert a nálunk el nem végzett munka súlyosan akadályozza – ha éppen nem lehetetleníti el – a tudományos megismerés egyetemessé válását.

A néprajzi vagy néptudományi megismerésnek nem kis hátránya származott abból, hogy ugyan az ókor óta geográfusok, historikusok sok részmelegfigyelést hagytak reánk, azonban ezek kivétel nélkül mitikus, mesészerű elemekkel, az egykori közösségek körében élt balítéletekkel keveredtek. Az újkori kormányzás igényei csak a 17. és a 18. század fordulójára kerültek meg az objektivitásra törekvő államismeretet, népiismeretet. Bél Mátyástól Benkő Józsefíg sorolhatnánk jelentős életműveket. A mai néprajzkutatás ettől nem függetlenül, de mégis csak bő száz évvel később alakult ki. Az európai polgárosuló társadalmak egymásután fedezték fel országaik rusz-

tikus rétegeinek hagyományos kultúráját. A romantika korában a tradicionálist könnyen azonosították az ősivel. A kortárs jelenségekben akár az etnogenezis nyomait is felfedezni vélhették. A régebben általánosan ismert tárgyaknak, eljárásoknak, szokásoknak a szigetszerű maradványaiban ismételten egyedi, eredeti értéket tulajdonítottak. A tudományos kutatás hivatott személyiségei természetesen ragaszkodtak az objektív adatfelvételezéshez, a fegyvelmezett elemzéshez. Sajátságos módon az egykori tájékozatlan közvélemény és a könnyen lelkesedő művészvilág a kutatók eredményeit elégedetlenül fogadta. A tudományos megismerés módszerei, mértéktartó következtetései nem elégítették ki a közönség romantikától áthatott érdeklődését. Inkább tovább éltették a középkori krónikák biztosan alaptalan történeteit is. Nem igazán köztudomású, hogy ebből a közéletben is megnyilvánuló elégedetlenségből született a Malonyay-féle népművészeti sorozat.

A közkultúra átlagától erősen eltérő helyi sajátosságokban gazdag csoportok életformáját, népművészeti alkotásait gyakran helytelenül értelmezték a tudományos kutatások iránt érdeklődő publicisták is. Így válhattak az 1848-as jobbágyfelszabadítás után gazdagodó közösségek viseleti és hímzéselemei az „ősi” népművészet, az „ősi díszítőosztón” dokumentumaivá, noha a reformkorban közzétett híradások mit sem tudtak a 19. század végén ünnepelt elemekről. Nincsen számba vehető előzménye sem a matyó, sem a sárközi vagy a kalocsai népművészetnek, sajátos viseletnek. A kiváló és forrásértékű anyagfeltárássra, de az elfogadhatatlan elemzésekre jellegzetes példát adhat Huszka József székelyföldi kutatása.

A néprajztudomány hivatásos művelőit nagymértékben gátolta, hogy a rendszeres és intézményes kutatómunka csak a 19. század utolsó harmadában indult meg. Sokáig nem voltak kellően kiterjedt adatbázisok. A Felsőőről Hétfaluig vagy a Zoboraljától a szlavóniai Kórógyig, Szentlászlóig terjedő nyelvterület méretéhez képest viszonylag kevés szakember folytathatott rendszeres vizsgálatot, s még nem is említettük Bukovina és Moldva sajátos szigeteit. Hunfalvy Páltól Herman Ottón át Jankó Jánosig, Herrmann Antalig, Katona Lajosig kellően felkészült, tárgyilagosan szemlélődő, tudományos módszerességgel elemző személyiségek igyekeztek a magyarországi, különösképpen a magyar nép hagyományos életformáját, tradicionális műveltségét megismerni, európai, eurázsiai helyzetét meghatározni, az európai műveltséget meghatározó magaskultúrákhoz való viszonyát tisztázni. Sokáig nehézséget jelentett, hogy az egyetemi tanrendekben csak alkalmilag, társtudományi képzés részeként hirdettek olyan előadásokat, amelyek a néprajzi stúdiumokra készíthettek volna fel. A hivatásos kutatói pályára lépők az önképzés mellett a nyelvészeti, irodalmi és az emberföldrajzi tanulmányaikra alapozhattak. Nem jelentéktelen ösztönzést adott Kolozsvár Tudományegyeteme a módszeres felkészülésre. Itt, 1898-ban elsőként habilitálták Herrmann Antalt, aki haláláig rendszeresen tartott néprajzi kurzusokat. Később vezető, tudós egyéniségekké vált hallgatói közé tartozott többek között Györffy István, Viski Károly, Banner János professzor. Valamennyien tőle is kapták indíttatásukat. Mindannyian Kolozsvárott nyújtották be doktori disszertációikat, ha azok témája nem is kapcsolódott Herrmann előadásainak témájához. Györffy István és Banner János a geográfus professzorukhoz nyújtottak be etnográfiai témáról készített tanulmányt. Banner professzor időskori visszaemlékezéséből tudjuk, hogy az emberföldrajzi vizsgálatukba Györffy István kezdeményezése nyomán geográfus tanáruk helyeslésével a levéltári forrásokra is alapoztak. A román néprajztudós Romulus Vuia is Herrmann Antal tanítványaként indult magasra ívelő kutatói pályáján. Bár ő a budapesti Pedagogiumban, azaz a tanárképző főiskolában volt a növendéke, ahol a polgári iskolák tanerőit készítették fel. A Meltzl Hugó és Brassai Sámuel szerkesztette *Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok* példája is ösztönözte Herrmann Antalt, hogy megindítsa az első magyarországi néprajzi szakfolyóiratot

Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn (Illustrierte Zeitschrift für die Volkskunde Ungarns) címmel. 1887-től 1907-ig fontos missziót töltött be azzal is, hogy a nemzetközi tudományosság felé nyitott fórumot.

Nem érdektelen megjegyeznünk, hogy a modern néprajzi megismerés kibontakozásában jeles szerepe volt az erdélyi kutatásoknak. Kriza János *Vadrózsák* gyűjteményére, Seprődi János munkásságára hivatkozhatunk a folklórisztika oldaláról. Az anyagi kultúra módszeres feltárására Kőváry László és Orbán Balázs munkái nyomán Jankó János (Pest, 1868 – Borszék, 1902) választott kutatóhelyet alapvető monografikus kutatásai számára. *Kalotaszeg magyar népe* (Budapest, 1891 [Készült hasonmás kiadása is.]), *Torda, Aranyosszék, Torockó magyar (székely) népe* (Budapest, 1892) könyveivel indult a táji monográfiáink sorozata. Neki köszönhetjük *A Balaton melléki lakosság néprajza* (Budapest, 1902) összefoglaló kötetet is, ami a dunántúli térségben követőkre talált. Például Gönczi Ferenc klasszikus göcseji kötete fejlesztette tovább Jankó János táji vizsgálódását.

Jankó Jánosnak köszönhetjük az első nagy nemzetközi összehasonlító vizsgálatot is. Herman Ottó – akinek tudományos életútját Brassai Sámuel egyengette – alapvető halászati monográfiája (megjelent 1887–88-ban) nyomán oroszországi expedíciója során sorra vizsgálta a magyarsággal nyelvi rokonságban élő népek és azok szomszédsága halászati eszközeit, eljárásait. Ebből vont le nyelvtörténeti adalékokat is, felhasználva tárgy történeti következtetéseket. Visszatérően felszikkrazott kettejük között sok más témában is a szaktudományt előrelendítő vita. Az anyagi kultúra jelenségeit vizsgáló kutatók a módszertani felkészülésükben természettudományi iskolázottságukra alapoztak. Az őslénytanból, a geológiából, geográfiából igyekeztek elméleti indíttatást szerezni. A tapasztalati tényeket az evolúciós elvek szerint igyekeztek rendszerbe szedni. Az egyszerűbbet könnyen azonosították az ősivel. Olykor ez visszahatott a megismerés folyamataira, mert a feltételezett vagy kikövetkeztetett archetípust törekedtek a kortársi valóság jelenségei köréből dokumentálni. A bonyolultabb variánsokban a romlás jeleit vélték felfedezni. Alapvető és döntő fordulat akkor indult meg, amikor – minden bizonnyal Márki Sándor és Kelemen Lajos ösztönző példája nyomán is – Györffy István figyelme a történeti források felé fordult. Vállalta, hogy a népélet tanulmányozása során észlelt problémák tisztázásához a helyi történeti források feltárását maga végzi el, s ezzel együtt felelősen a forráskritikában is elmélyed. Ennek a módszernek nevezetes, ismételten újra kiadott műve a *Nagy-kun-sági krónika, melyet részint régi írásokból, részint száj-hagyomány alapján egybe szerkesztett: Szigethi Györffy István* (Karcag, 1922). Mind nyilvánvalóbbá vált, hogy a kortárs népélet jelenségeit a történeti múlt erősen meghatározza. Papp László Kecskemét környéki kutatásai bizonyították, hogy a régészeti, a levéltári kutatást egységbe kell vonni a szóbeli emlékezetben megőrzött hagyománnyal és az eleven gyakorlat megfigyelésének adalékaival. Kecskemét körül a hódoltság korában elpusztult falvak házai, háztartási felszerelése egyfelől többnyire azonosítható volt a húszas évek épületeivel, tárgyi világával, másfelől nyilvánvalóan megmutatkozott, hogy a 16. század alföldi világa a közép-európai tágabb környezet szerves részeként került oszmán-török megszállás alá. A pusztulás másfél százada ellenére a népi kultúra folyamatossága nem szakadt meg.

Tálas István akadémikus az 1930-as évektől induló életművében a magyar néprajzi kutatást a történeti és a jelenkori megismerés együttes kutatására alapozta. Szintézisében nemcsak a történeti fejlődést követte végig, de az egész magyar nyelvterület táji tagoltságával kapcsolatos tényeket is rendszerezte. Felderítette, hogy 16. és a 17. századi nagy pusztulásai ellenére miként térhetett vissza a 18. század előévtizedeiben a hagyományos életrend, nyerte vissza népességét az elpusztult középkori kultúrtáj. Az olykor tudatosan, stratégiai megfontolásokból tönkretett vidékek

szomszédságában kisebb-nagyobb reliktumok, maradványközösségek megőrizhették folyamatosságukat. A hódoltság után a visszatérők vagy a messzi tájakról érkezők számára átörökíthették a táji termelés, életforma, hagyomány ismeretét. Egyben bemutatva, hogy a magyarországi késő középkor örökségének milyen volt az európai helyzete, a Duna és a Tisza völgye mi mindenben adhatott a 19. század végéig követségre ingerlő példát a tágabb környezet számára. Tálasi István rendszerezése minden mozzanatában a történetiség mellett az egyetemes európai kapcsolatok tisztázására is kiterjedt. 1947-től rendszeresen adott elő Budapest Tudományegyetemén. 1951-től személyére szabva megalapították az Eötvös Loránd Tudományegyetem második néprajzi katedrát, amit 1980-ig, visszavonulásáig vezetett. Az anyagi kultúra kutatására képezte növendékeit. Egyetemi előadásait úgy építette fel, hogy a kortárs jelenségeket és a még élő hagyományokat történeti alakulásmenet oldaláról rendszerezte. A népelet mindenkori jelenségeit a történelem szerves mozzanataként ragadta meg. Ismételten bizonyította, hogy a történeti források alapján fölkészülő néprajzi kutató eredményesebben végezheti kortársi terepmunkáját. Szemléletéhez, módszertani álláspontjához közel áll Imreh István, aki oly meggyőzően vallott arról, hogy a jelenünk mindig a múltra alapozódik. (Gondoljunk a *Mennyei kapu* reá vonatkozó klasszikus megfogalmazására!) Az már a diktatúra sajátosságai közé tartozik, hogy az egykori Eötvös-kollégista tudós egyetemi tanár lehetett, de könyveit nem engedték megjelenni, vagy oktanul megcsonkítva tették közzé.

Utóbb a Dunántúlon és a Székelyföldön végzett kutatások ugyancsak gazdag tanulmányokkal zárultak. Benkő Elek legújabban befejezett székelyföldi vizsgálataira, frissen megjelent összefoglaló könyvére kell utalnunk (Benkő Elek: *A középkori Székelyföld*. I-II. Budapest, 2012). Ebben a fontos könyvben szemléletesen bontakozik ki, hogy miként kapcsolódnak Cs. Sebestyén Károlynak a 20. század első felében végzett népi építészeti kutatásai a régészeti leletekből, történeti forrásokból megismerhető emlékeinkhez. Érdemes megjegyeznünk, hogy Benkő Elek összefoglaló kötetét megalapozó bűvárlatok adhattak megnyugtató választ azokra a kérdésekre, amelyeket még a hatvanas-hetvenes években Molnár István székelykeresztúri néprajzi, régészeti tapasztalatai alapján felvetett.

Nem térhetünk ki az elől, hogy sommásan ne utaljunk arra, a folklórkutatás az egyetemes költésztörténet, vallástörténet keretében lelhetette meg a 19. és a 20. század gyűjtéseiből ismert népköltészeti, hiedelem- és rítushagyomány párhuzamait, esetlegesen szerves előzményeit. Nem véletlenül sorra-rendre jelentek meg a népköltészeti műfajok típus- és motívumkatalógusai, amelyekben minden nép legkedvesebb, olykor szimbolikus jelentőségű népköltészeti elemei megtalálják a helyüket. Kőműves Kelemen és Manole mester a Vadrózsapör feszültsége nélkül békésen egymás közeli szomszédai lehetnek. Fel sem merülhet, hogy rossz ízű hamisításra kellene bárkinek gondolnia. Inkább a szerves párhuzamosság a törvényszerű. Ugyan tagadhatatlanul vannak minden kultúrának, minden nép költészetének, művészetének jellegzetes egyedi vonásai, de az egyedi vonások is alapvetően az egyetemesség rendjébe illeszkednek. Olykor tetten is érhetők azok a történeti okok, amelyek egy-egy sajátos vonás kialakulásához, hangsúlyossá válásához vagy éppen a szomszédoktól eltérően a konzerválódáshoz vezettek. Arra is érdemes figyelni, hogy ezek a sajátosságok, megkülönböztető jegyek könnyen el is tűnhetnek a múlt idővel. Az utóbbi évtizedek egyre inkább a népi műveltség egyetemességéhez kínálnak mind több adalékokat. Az európai néphagyomány korántsem maradt független az előázsiai, a kelet-mediterrán és az észak-afrikai kultúrák ókori, középkori örökségétől.

Nem lehet arról sem megfeledkezni, hogy az európai népi kultúrák szellemi öröksége, népköltészete a nyelvi hovatarozástól és a néptörténeti előzményektől függetlenül is gyakran idézi az ókor és a középkor szellemi örökségét. Egyáltalában ne csak

az egyházi vagy az iskolai kultúráközvetítésre gondoljunk! A népek közötti érintkezés közvetlen átadó, továbbsugárzó mechanizmusai szakadatlanul működtek háborúban és békében. A nyelvi akadályokat mindig áthidalták azok a közösségek, amelyek tudatosan elsajátították szomszédaik nyelvét. Megélhetésük biztosítéka volt, hogy az idegen közösségekkel megértethessék magukat. Nyelvileg nyitottá kellett válniuk.

Bizonyosak lehetünk, még ma is széleskörűen működik szóbeli kultúráközvetítés. Nem kell hozzá más, csak az, hogy a szájhagyományban élő költészet, tudás iránt a munkahely, a pihenés közösségeinek érdeklődése fennmaradjon. A folklórkutatók nemzetközi szervezetében még a hetvenes években figyeltek fel arra, hogy korunk népességrobbanása nyomán a szájhagyományozás közösségei folyamatosan növekednek. A harmadik világban a tranzisztoros, telepes rádiók és a televíziók ellenére eleven marad a közösségi kultúra, tovább élnek a közösségi hagyomány tradicionális műfajai.

Nem volna szabad arról sem megfeledkeznünk, hogy az ókori magaskultúrák írott költészete első nagy alkotásai mögé a hajdani közösségek szóbeli költészete adott alapot. A Farkas utcai Református Kollégium tanáraként indult Marót Károly akadémikus, aki a klasszika-filológia nagy hatású szegedi, majd budapesti professzora lett, kutatásai elemezték ezt a kérdést maradandó eredménnyel. Munkássága egyaránt mértékadó a néprajz, folklorisztika és az egyetemes irodalomtudomány számára.

A néprajzi kutatás nem kis erőfeszítéssel kereste az egyes népek elkülönítő jegyeit, az úgynevezett etnikus specifikumokat. Sorra-rendre minden ilyen jellegzetes elemről kiderült, hogy csak adott szűk időben tekinthetők érvényesnek, mert a múltó idő az egykor egyetemesebb jelenséget másutt megszüntette vagy visszaszorította. A nyelvjáráskutatás eredményeinek kartografikus feldolgozása nyomán a néprajzi jelenségek elterjedéstérképeivel is igyekeztek az adott nép, táj sajátos vonásainak nyomára bukkanni. Györffy István egykori hallgatói, doktorandusai még a hatvanas-hetvenes években is mosolyogva emlegették mesterük egyik szkeptikus megjegyzését. Amikor egyik lelkes növendéke hetekig tartó nagy munkával összeállított elterjedéstérképével dicsekedett, a történeti forrásokban szívesen elmélyedő, ám a terepkutatásokban is örömet lelő professzor lakonikusan zárta a demonstrációt: „Jegyezd meg, minden volt mindenütt!” Ezt az első hallásra meghökkentő megállapítást két vonatkozásban mindenképpen megerősíthetjük. A tradicionális életformában működő közösségek szellemi, társadalmi, anyagi kultúrája hatalmas térségeken minden nyelvi tagoltság ellenére nagyon erős azonosságot mutat. Elég, ha a Földközi-tenger és az Adria környezetére gondolunk, vagy magunk elé idézzük Európa atlanti övezetét, Skandináviát vagy a kontinensünk északi, hosszú télű övezetét. De ne feledkezzünk meg kelet-közép-európai régióinkról sem. Nem tudatosult kellően, hogy egyes morvaországi körzetek milyen azonosságokat mutatnak Moson, Győr magyar népének kultúrájával. Ezekben a térségekben a nyelv- és az államhatárok ellenére a hagyományos gazdálkodás, a település, a lakás, táplálkozás vagy a viselet alaptípusai hasonlítanak, olykor csereszabatosnak tűnnek. A délkelet-morvaországi népi építkezés szinte minden ízében hasonlatos a győri, mosoni síkság építőgyakorlatában előforduló formákhoz. (Sajátos, hogy ezt az azonosságot a 20. század első éveiben Bátky Zsigmond, kora egyik vezető kutatója már felfedezte, de nem tette közzé. A dualizmus végén kiéleződött cseh és magyar politikai ellentétek miatt félt közölni.) Mégis bizonyos folyamatokra fel kell figyel-nünk: a Stra-nice környéki népi építészet nemzeti szimbólummá vált. A házak bejárata elé épített architektonikusan gondosan kialakított boltozatokat, a *-udr*ókat féltő gonddal ápolják. Idegenforgalmi nevezetességként nemzeti büszkeségük objektumaiként rendszeresen be is mutatják. „Édestestvéreiket” a kisalföldi magya-

rok évtizedek óta lebontják, mert a parasztság, a falusiasság szegyélleni való jelét látják bennük.

A nagyon éles sajátságok csak ott ütköznek ki igazán, ahol az eltérő adottságú, nagy tömbök érintkeztek egymással. Az osztrák seregbe besorozott magyar katonák olykor rácsodálkoztak, hogy Észak-Itália olaszai az alpokaljai részeken is fenntartották a kályha- vagy kemencefűtés nélküli épületeiket, hálólhelyük hőmérsékletét legfeljebb estente egy-egy vödör izzó parázzsal enyhítették. Ugyanannak a településnek a német részén, akár az utca túlsó oldalán a lakóház elképzelhetetlen volt kívülről fűtött cserépkályha nélkül, ami mindig melegen tartotta a szobát. Német ház jól fűtött hálólhelyiségében felállított ágyból elmaradhatatlannak tartották, hogy derékaljat és hatalmas dunyhát használjanak. Az olasz falusfelek megelégedtek a lószórmatracokkal, és csak gyapjútakarót használtak, noha egyaránt kemény teleket kellett elviselniük. Egy más típusú példát is idézhetünk. Vajon a horvát népet a mediterrán tengerparti lakosság kultúrája jellemzi-e, vagy a Karszt fennsíkján vagy a dolinákban gazdálkodók típusa lenne mérvadó? Ehhez a két sajátos életformához még hozzá kellene illesztenünk a Dráva és a Száva közén, a rendiség története során a magyar jobbágyok életformájához nagyon is közel álló körülmények között élő és sok tekintetben hasonló műveltséget kialakító horvát népet is. Velük az évezredes szomszédságon és sorsközösségen túl összeköt bennünket az is, hogy az északi, szlávóniai horvát nép körében, a Vuka (magyar nevén a Valkó) folyó mentén maradt meg Kórógy, Szentlászló, Haraszi és Rétfalu középkori eredetű református szigetmagyarsága, amely a magyar nyelvterületen belül a dél-baranyai magyarsághoz kapcsolódik, de a helyzete sokban hasonlít Moldva magyar szigeteihez.

A magyar néprajz- és folklórkutatás nagyon régen felfedezte a népi kultúra nyelv- és államhatárokon átívelő egyetemességét. Sajátságos módon a Néprajzi Múzeum és a Magyar Néprajzi Társaság vezetőegyeniségei az 1919 őszén bekövetkezett politikai fordulat után magyaroskodásra kényszerültek a tudományos élettől távol álló, ám befolyásos kurzuslovagok kritikái miatt. A tájékozatlanok hiányolták az egyedülálló nemzeti sajátosságok kiemelt bemutatását. A néprajzkutatást tudósi elhivatottsággal művelő etnográfusaink, folkloristáink jól tudták, a magyar népi kultúra milyen sok ágon kapcsolódik a környező európai népekhez. A magyar néprajz szakfolyóiratai az 1890-es évektől módszeresen figyelték az európai szakirodalmat. Különös gondossággal szervezték meg a szűkebb szomszédság kutatásainak nyomon követését. Figyelték a nemzetiségek szakirodalmát is. A 19. század utolsó harmadától az orosz nyelvű szakirodalommal is rendszeresen foglalkoztak. Ha lehetőség nyílt rá, a cári birodalmi területekre vezetett expedíciókban is részt vettek. A magyar kutatók folyamatosan nyitottak voltak a nemzetközi tudományosság iránt. Györffy István mindig ösztönözte munkatársait, hogy alaposan tájékozódjanak a szomszéd népek világában, ösztökélte őket s növendékeit a szomszédok nyelvének elsajátítására.

Amikor a Harmadik Birodalom és a nemzetiszocialista ideológia veszélyeztette hazánkat és térségünket, a magyar néprajz vezetőegyeniségei a fiatal tehetséges kutatókkal együtt tervszerűen tudományos munkára alapozott ellenállást szerveztek. Többek között Györffy István művelődéspolitikai emlékiratot szerkesztett. Viski Károly, Szekfű Gyula, Keresztury Dezso, Kodály Zoltán és mások társaságában a magyar népi kultúra nemzeti jellegét elemezve a német, nemzetiszocialista ideológusoknak a klasszikus német filozófusokra való hivatkozásait is kritikai vizsgálat alá vonta. Határozottan rámutatott, hogy a nácik által előszeretettel idézett szerzőktől bőven tud a propaganda állításainak ellentmondó toposzokat találni. Tanulmánya a szakszerűen, objektíven érvelő szaktudós csendes, de annál keményebb leleplezése. Példát adott, miként köteles a felelős szellem munkája során szaktudománya eszközeivel az igazságért, a meggyőződéséért kiállni, és a publicisztika eszközeivel az olva-

sőközönseget helyes magatartásra ösztönözni, eszméltetni. Mindezt azért is külön ki kell emelni, mert a tudományban járatlan, műveletlen zszurnaliszták megalapozatlan állításokkal traktálták a közönseget. Nem kevesen voltak hitvány bértollnokok is, akik politikai megrendelésre folyamatosan megtévesztő, félrevezető módon nyilatkoztak a magyarság és a szomszédtság népi kultúrájáról, népművészetéről. A diktatúrák felületes vezetői, ideológiai vezérei olykor ezekért a tudományon kívüli dilettáns írásokért is a „céhbéli” szaktudományt és intézményeit és az általában kiszolgáltott helyzetben lévő szakemberek gárdáját kívánták méltánytalanul felelőssé tenni.

A néprajzkutatás sajátosan nehéz helyzetbe kerül. Nyilvánvaló módon a vizsgálatokat egyes jól megragadható jelenségek beható és alapos felderítésére, elemzésére kell alapoznia. Az analízis hatalmas mennyiségű részeredménnyel ajándékozza meg az etnográfiaát, a folklorisztikaát és a kapcsolódó társdiszciplínaát. Ám a részek alapos ismerete alapján aligha jeleníthető meg az eleven valóság. Azonban egy-egy nép, népcsoport a maga totális eleven valóságában aligha jellemezhető a részjelenségek aprólékosan preparált elemeivel. A részelemek analízise mégis támpontot ad a történelmi alakulásmenet megragadására. Rajtuk keresztül eljuthatunk azokhoz a gazdasági, társadalmi struktúrákhoz, amelyeket a sajátos identitás, magatartás eleveníti meg, működtet. A nép nem ragadható meg pusztán csak tárgyai, költészeti elemei, motívumai, rítuselemei, ünnepei, családi szokásai összegzésével. Ám ezek az adott nép által bejárt sajátosan egyedi történelmi fejlődés megismerésének meg nem kerülhető elemei. A nép sajátos alkatát nem másban kereshetjük, mint az adott közösség egyedi történelmi útjának nyomon követésében. De a szokványos történelmi források – akár az elbeszélő kútfőkhöz, akár az okmánytárakhoz fordulnánk – a népélet megragadásához nem adhatnak kellő támpontot. Az életforma és a kultúra különféle részterületeinek történelmi szemléletű elemzése kellő tudományközi együttműködéssel segíthet hozzá bennünket ahhoz, hogy az etnogenezistől nyomon követhessük a tegnapi vagy a jelenig vezető egyéni utat, ami nemzedékről nemzedékre a legkülönbözőbb kihívásokat állította az adott közösség, a nép elé. Csak azok a csoportok, közösségek maradhattak fenn, amelyek a kihívásokra alkalomról alkalomra a legmegfelelőbb választ adták. A legcélszerűbben alkalmazkodtak az adott konkrét térség újonnan kialakuló kihívásaihoz, újszerű körülményeihez.

Ha ebből indulunk ki, kellő óvatossággal és szigorú objektivitással a „mi a magyar” kérdésre is megkísérlehetjük, hogy válaszolhassunk. Több évtizede már annak, hogy az egyik nyugat-európai kutatói kör az egyetemes történet jeles teljesítményeit igyekezett számba venni. A kísérlet egyik jeles tudós személyisége nem feledkezett meg a magyarságról sem. Egyedülálló teljesítményként emelte ki, hogy a világtörténelem egyetlen sztyeppepe hagyományokkal rendelkező népe vagyunk, amelyik sajátos nyelvét, identitását megőrizve integrálta magát Európába, szilárd államot, sajátos egyedi sajátosságokban egészében európai jellegű gazdag kultúrát teremtett. Ehhez érdemes hozzátennünk, hogy a nép életformája, sajátos kultúrája már a középkor korai századaitól a szomszédos kelet-közép-európai térség szerves részévé vált. A 14. és 15. század folyamán az Anjouk, Zsigmond, Mátyás idején jeles késő középkori, a kora újkorban is még jelentős hatású kultúrát alakított ki. Ettől a korszaktól kezdve a családi üzemekre alapozott népi gazdálkodás európai rangú áruteremelő tényezővé vált. Ugyan a hódoltság veszteségei, pusztítása hatalmas károkkal járt, de a népi gazdálkodás hagyománya még a hódoltság területén is megőrizte a folyamatosságát, és a békésebb korszak beköszöntével mintát kínált a pusztult táj újjélesztéséhez, ami nagymértékben segítette a távolról érkező telepések meggyökerezését. A késő középkori hagyományaink még a 19. században is sajátos többletet adtak a magyar népi kultúrának. Rá kell mutatnunk, hogy a késő középkortól népünk következetesen a polgárjobb életformára törekedett. A szabadabb társadalmi kereteket

kereste. Ha csak tehetette, városi környezetet teremtett magának. Nemzedékről nemzedékre sikeres vállalkozásokkal törekedett a maga és a közösség javát szolgálni. Ennek során a tőzsérek, borral, hallal kereskedő emberek távoli földekre eljuttatták megtermelt, keresett javait. Az mindannyiunk közös tragédiája, hogy a császári abszolutizmus ezeknek az ismétlődő törekvéseknek szárnyát szegte, útját állta. Ezt a szabadságra, boldogulásra törekvő társadalomtörténeti típust ismerhetjük fel Kolozsvár földészeiben. Hasonlóan a szabad királyi városok adottságaival élő gazdálkodó polgárok voltak a komáromi és a győri majorok szekeres gazdái. Aligha véletlen, hogy a magyar nyelvterület jelentős részén a földművesek önelnevezése, másoktól megkövetelt titulusa a polgár. Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy a sokszor kedvezőtlen birodalmi viszonyok ellenére a 18. és a 19. század folyamán sem szakadt le népünk kultúrája a sokszor kedvezőbb körülményeknek örvendő közép-európai környezettől. Ez segítette az ország nemzetiségei népi műveltségének gazdagodását is.

A 19. század első felének etnográfiai úttörője a Felsőpribélen, Hont megyében született Csaplovics János, azaz mai szlovák helyesírással Ján Ćaplovič megfogalmazását idézzük, bár tőle kissé eltérő értelmezésben: amint írta – *Magyarország Európa kicsinyben*. A jeles úttörő a sokféle nyelvű közösségre utalt, de mi arra tennénk a hangsúlyt, hogy a magyar nép népi kultúrája úgy vált sajátosan egyedivé, hogy nyelvét megőrizve minden ízében évezredek kötődéssel Európa szerves részévé vált. Mondhatnánk úgy is, népünk magyarsága Európa kicsinyben. A II világháború és a diktatúrák alatti erőszakos átalakítások és az azt követő spontán folyamatok rombolását helyre kell állítani, és a társadalom sebeit haladéktalanul be kell gyógyítani! Fel kell figyelni arra, hogy a hagyományos életforma és a tradicionális kultúra a kollektivizálás évtizedei után befejezett múlttá vált. A diktatúrák válsága és gyors összeomlása óta negyedszázad telt el. Népünk gazdasági, társadalmi, szellemi kultúrája hagyományait felhasználva, közmegegyezéssel, serényen az újjáépítéshez kell látunk! Ebben gondjaink nem különböznek szomszédaink égető teendőitől. A diktatúrák korszaka és az azt követő bénultság, tanácstalanság szinte mindent veszélybe sodort, amit térségünk országai a 18. század után nem kevés munkával, sokszor igen nagy áldozatokkal az európai polgárosulás reményében felépítettek. Ezen változtatnunk kell, hogy ne váljunk méltatlan utódokká!

„Ez a mi munkánk, és nem is kevés!”

Demokrácia és nemzeti hegemónia a 20. század eleji Magyarországon

„De ne higgyük, hogy a történelemben csak a siker igazol, s egy eredménytelen, de komoly erőfeszítés nem lehet tőkéje a nemzeti léleknek, amely vállalta.”

(Németh Lászlót átértelmezve¹)

■ A dualizmus kori Magyarország mint magyar nemzeti állam – Horvátország nélkül, vagyis csak a történelmi magyar anyaországot tekintve – 1900 és 1910 között fordulóponthoz érkezett. A magyar anyanyelvűek aránya (a magyar statisztika a nemzetiség megállapításánál az anyanyelvet tekintette meghatározó kritériumnak) 1900-ban elérte az 51,48, 1910-ben pedig az 54,56 százalékot. A Monarchiában megtartott utolsó – 1910-es – népszámlálás idején ez néhány tízezer híján 10 millió lakost jelentett a 18 millió 215 ezerből.²

Ezzel a magyar nemzet mint modern politikai közösség előtt megnyílt annak a perspektívája, hogy Magyarországon belüli domináns vagy hegemón pozícióját – amellyel a belpolitikai, így nemzetiségi kérdésekben teljes szuverén modern magyar állam 1867-es létrejöttének pillanatától rendelkezett – demokratikus körülmények között is fenntarthassa. Végső soron tehát megnyílt annak a reális perspektívája, hogy a magyar nemzeti hegemónia a történelmi Magyarország területén az általános választójog bevezetésével nemcsak hogy fennmaradhasson, hanem elmélyülhessen és kiteljesedhessen.

Arra a tényre, hogy a többségi helyzet demokratikus körülmények között is biztosíthatja a nemzeti dominanciát, illetve (a nemzeti kisebbségek, pontosabban a számbeli kisebbségben lévő nemzeti közösségek szemszögéből tekintve a dolgot) nem képes feloldani a permanens nemzeti alávetettséget, először Bíró Béla figyelmeztetett a Limes-kör 1986. augusztus 30-i illyefalvi vitáján. Miközben a kör tagjainak többsége – velem az élen – meg volt győződve arról, hogy a román kommunista – immár egyértelműen etnokratikussá is váló – totalitarizmus³ várható bukása utáni liberális demokrácia garantálni fogja a kisebbségek kulturális autonómiáját, stb., Bíró Béla a következő – akkor valamennyiünket mehökkentő – okfejtéssel állt elő: „A liberális vagy pluralista demokrácia többségi demokrácia. Mint ilyen természeténél fogva, alapvetően és szükségszerűen képtelen a nemzetiségi konfliktusok demokratikus kezelésére, amit eléggé jól példáz a baszkok helyzete. Ha ez a kérdés felmerül, a liberalizmus és pluralizmus rögtön antidemokratikussá válik. Itt tulajdonképpen arról van szó, hogy a többségi demokrácia eleve önellentmondás. Éppen ezért én nem látom annak a garanciáját, hogy a pluralizmus a mi ügyünket megoldja.”

Amikor pedig azt látta, hogy egyszerűen nem értjük, mit is akar mondani, még hozzátette a következőket: „...a mi kelet-európai helyzetünkben, ahol egymással erősen szemben álló nemzeti érdekekről van szó, a demokratizáció, a többségi demokrácia mint eszköz elvileg nem elégséges ahhoz, hogy ezek a konfliktusok megoldódjanak. Képzelj[etek] el egy olyan Kolozsvárt, amely autonóm közületként, de a többségi demokrácia elve alapján működik.

– *Fábián Ernő*: Miért ne lehetne ezt elképzelni?

– *Bíró Béla*: A többségi demokrácia elve alapján tökéletesen folytatható az, ami van.²⁴

Bíró Bélának ezek a látnoki szavai később sokszor eszembe jutottak, de igazi értelmüket csak akkor fogtam fel, amikor pár évvel ezelőtt elolvastam Vladimir Jabotinsky *Binacionális Palesztina* című, 1930-ban keletkezett írását.⁵ Ebben az ún. revizionista cionizmus⁶ megalapítója felidézi az oroszországi cionisták 1906. decemberi kongresszusát, amelyet a finn fővárosban tartottak. Az ott elfogadott *Helsingforsi program* kimondottan csak Oroszországgal foglalkozott, de valójában az volt az álláspontjuk, hogy a világ valamennyi országát binacionális, pontosabban multinacionális alapokon kellene újjászervezni.

„Mindenekelőtt Magyarország lebegett a szemünk előtt – írta Jabotinsky – a maga öt, továbbá Ausztria a maga kilenc és Szent Oroszország a maga 104 nemzetiségével. Leszögeztük, hogy valamennyi ilyen birodalomban, legyen az nagy vagy kicsi, a szóban forgó nemzetiségeket a többiekkel teljesen egyenrangú »állam-nemzeteknek« kell tekinteni, belső autonómiájuk garantálásával. A multinacionális egyenrangúság elvének az államon belüli valamennyi faj esetében a lehető legszigorúbban érvényesülnie kell, attól függetlenül, hogy a lakosság kilencven százalékát teszi ki, vagy csak néhány százalékot.

A helsingforsi utópia természetesen sohasem valósult meg, sem Oroszországban, sem máshol. De én bízom benne, hogy az első ország, ahol teljes mértékben meg fog valósulni, a mi saját Palesztinánk lesz – azaz amikor majd mi zsidók leszünk az urai. De attól tartok, ez vajmi kevésbé fogja megbékíteni azokat az arabokat, akik egyáltalán nem akarják, hogy mi zsidók valaha is Palesztina uraivá váljunk; ők ugyanis nyilvánvalóan azt gondolják, hogy a *legfőbb „nemzeti” tény bármely országgal kapcsolatban nem a jogokkal, hanem a számokkal függ össze: azzal, hogy ki van többségben, és hogy mekkora a többsége.*

Mivel bízom a haladásban, meg vagyok győződve arról, hogy egy évszázadon belül valamennyi ország a Helsingforsi programnak megfelelően fog berendezkedni. *De mindez nem akadályozhat meg egyetlen olyan országot sem, amelyben a fajok egyike jelentős többséget alkot, abban, hogy de facto ennek az egyetlen fajnak a nemzeti állama legyen, és az egyenlő jogok bármilyen sokasága, bármilyen őszintén érvényesüljenek is, soha nem lesz képes arra, hogy akár a legcsekélyebb mértékben is befolyásolja a többség vastörvényét, amely hosszú távon meghatározza – különösen egy rendes liberális alkotmány esetén – az állam nemzeti jellegét. Az etnikai többség túlsúlya végül is érvényesülni fog, és ennek a többségnek a nemzeti jellemvonásai elkerülhetetlenül áthatják az államélet minden vonatkozását, a Törvénykönyv összes bi-, vagy tri- vagy heptanacionális paragrafusai ellenére.*

A mi esetünkben ez azt jelenti – zárul Jabotinsky okfejtése –, hogy amennyiben mi zsidók arra lennénk kárhóztatva, hogy örökre kisebbségben maradjunk Palesztinában, éljünk bár az elképzelhető legjobb binacionális alkotmány sáncai között, ha Palesztina esetleg a maga egészében arab nemzeti állammá válik, fokozatosan, ám elkerülhetetlenül el fogja törölni a mi zsidó sajátosságaink minden lényegi kifejeződését. Ha viszont a zsidók kerülnek többségbe Palesztinában (mely esetben természetesen gondunk lesz rá, hogy országunkat a legtökéletesebb binacionális alkotmánnyal lássuk el), a folyamat épp ellenkezőleg, a mind hangsúlyozottabb és teljesebb zsidó nemzeti állam irányába mutat. [*Kiemelések tőlem: M. G.*]

A fentiek értelmében elmondhatjuk, hogy ha az első világháború által drasztikusan megszakított és lényegében a napóleoni háborúk befejezése óta tartó lineáris történelem húsz vagy harminc évvel tovább tart, a Horvátország nélküli Magyarország 55 százalékos magyar többsége minden további nélkül 60 vagy 65 százalékosra emel-

kedhetett volna. Ezzel az „egységes magyar nemzeti állam”-nak, „a többség vastórvé-nye” alapján, minden esélye meglett volna arra, hogy egy „rendes liberális alkotmány” mellett is fennmaradjon és prosperáljon (különösen, ha tekintetbe vesszük, hogy a magyar többség nem egyetlen, hanem öt kisebbségi nemzeti közösséggel állott szemben, amelyek közül kettő – a német és a szlovák – mind abszolút számokban, mind százalékarányában csökkenő tendenciát mutatott, a román, a szerb és a rutén pedig stagnált⁷⁾).

Ezzel a világeért sem szeretném a kiegyezés korabeli magyar politikát és különösen nem Tisza István politikáját (aki 1910-ben azt fejtegette az akkor még az ő hatása alatt álló Károlyi Mihálynak, hogy „előbb a húszmillió magyar állampolgár nem magyar felét is meg kell magyarosítani, és csak akkor, ha ez megtörtént, lehet és szabad beszélni demokráciáról Magyarországon”⁸⁾) visszamenőleg mindenestül igazolni. Az akkori magyar nemzeti állam tényét és az immár többségbe került magyarságnak a többi magyarországi nemzeti közösséggel szembeni hegemon pozícióját mint az állam nemzeti jellegéből adódó természetes, azaz elkerülhetetlen adottságot azonban elfogadom. A fentiekből adódik annak a belátása is, hogy 1910-ben a helyzet még alapvetően nyitott volt, és a dolgok alakulhattak volna másképp is, mint ahogy alakultak. Vagyis az összeomlás és az országvesztés nem volt előre megírva, és így a nyitottan értelmezett történelem szemszögéből visszatekintve a száz év előtti magyar helyzetre, azt nem apologetikusan vagy polemikusan, hanem megértéssel kell szemlélnünk. A geopolitikai bukás lehetőségét – de nem elkerülhetetlenségét! – is folyamatosan szem előtt tartva persze, mind a világháború kitörése előtt, mind pedig azután.

Ha így közelítjük meg a történelmi Magyarország mint „multinacionális” magyar nemzeti állam problematikáját, akkor azt is jobban megérthetjük, hogy volt egy komoly történelmi esélyünk, és igyekeztünk is azt megragadni, de – geopolitikai sors-társunkkal, Németországgal⁹⁾ együtt – végül is rajtavesztettünk. Ezért azonban sem önmagunkat, sem szövetségeseinket, sem pedig a velünk elbánó ellenfeleinket nem szabad hibáztatnunk. Tragikus helyzetek mindig is voltak és valószínűleg mindig is lesznek a történelemben.

A szemlélet- és paradigmaváltás, amit javaslok, mindenekelőtt a saját történelmünkhöz való felszabadultabb viszonyulást teszi lehetővé. Ez a felszabadultság, a történelmi determinizmus és a történelmi voluntarizmus téveszméivel való szakítás (amelyek vagy azt sugallják, hogy a magyar nemzeti állam megsemmisülése elkerülhetetlen, vagy azt, hogy a gonosz belső és külső ellenség műve volt) egyben a magyar nemzet jelen állapotát jellemző tragikus kiúttalanság mélyebb, nem csupán ilyen-olyan kormányzati zásutkákat ostorozó megértéséhez is elvezethet.

A paradigmaváltás ugyanakkor rávilágít arra is, milyen módszertani veszélyekkel jár mind a történettudomány, mind a politikai elmélet és általában a politikai gondolkodás számára az az eljárás mód, amely a magyar nemzeti közösségek Trianon utáni nehéz és felháborító helyzetéből kiindulva, amely viszont az utódállamok nemzeti hegemoniára törekvő politikájának a természetes következménye, a magyar nemzeti hegemonia politikáját visszamenőleg elítélendőnek tarjta, mégpedig nemcsak konkrét megnyilvánulásaiban, hanem elvileg – *mint nemzeti hegemoniát*.

Mindenekelőtt lássuk, miben is állt a korábban említett döntő nemzetpolitikai fordulat. Katus László a következőket írja erről: „A természetes szaporodás – a kívándorlási veszteség levonásával – 1850–1910 között több mint hárommillióval növelte a magyarság számát. A tényleges növekedés azonban meghaladta az ötmilliót, s ez azt jelenti, hogy legalább kétmilliót a magyarság asszimilációs nyereségének kell tekintenünk. Ebből mintegy 700 ezer volt zsidó, félmillió német, 400 ezer szlovák, 150-150 ezer román, illetve délszláv s 100 ezer egyéb eredetű. Az első világháború

kitörésekor a magukat magyarnak vallók közül minden ötödik vagy maga lett magyarrá, vagy olyan családból származott, amely a közvetlen megelőző két nemzedék során vált magyarrá. Vajda János joggal írta 1896-ban: „ami a rohamos megmagyarosodást illeti, ...ilyenre nincs példa semmiféle nemzet történetében.”¹⁰

Katus László szerint „az asszimiláció alapján és egészében véve természetes és spontán folyamat volt”.¹¹ Nem óhajtok ezzel a tézissel vitába szállni, csupán megálapítom, hogy az 1850 és 1910 közötti hatvan évet az asszimiláció mértéke és üteme szempontjából nem lehet egységes folyamatnak tekinteni. Ez a szerző által közölt egyik táblázatból is kiderül, amely azt mutatja, hogy míg 1850 és 1880 között a magyar nemzetiségűek, illetve magyar anyanyelvűek aránya csupán 34 százalékkal nőtt, 1880 és 1910 között ez a növekedés már 55 százalékot tett ki.¹²

A különbség azonban valószínűleg jóval nagyobb volt. Kövér György joggal nevezzi meglepőnek, hogy „a történetírásban az 1851-es adatok néha természetes módon kerülnek az 1880-tól rendelkezésre álló anyanyelvi statisztikák mellé”, miközben jól ismert tény, hogy az 1850–51-es, katonai úton végrehajtott osztrák összeírás, amely csak Magyarországon tudakolta a lakosok „nemzetiségét” is, jócskán alábecsülte a magyarság arányát.¹³

Kövér György szerint a magyar anyanyelvűek számának 1890 és 1900 közötti „feltűnő megugrása” azzal is összefügghet, hogy a népszámlálási adatfelvétel anyanyelvre vonatkozó kérdőpontja megváltozott. Míg 1880-ban és 1890-ben így hangzott a kérdés: „Mi az anyanyelve? (azonkívül mely hazai nyelvet beszél még?)”, 1900-tól a kérdés első fele „lényegi átalakuláson ment keresztül”: „Mi az anyanyelve, vagyis az a nyelv, amelyet magáénak vall s legjobban és legszívesebben beszél?” Ez közelített a Monarchia nyugati felében használatos formulához, amely az ún. hétköznapi beszélt nyelvet (*Umgangssprache*) tudakolta.

Az „abszolút többséget jelentő bűvös 50% fölé” történő „előrenyomulás” több tényezőnek volt köszönhető. Mindenekelőtt annak, hogy „a századfordulón az anyanyelvi csoportok természetes szaporodása csak a szlovákok és a ruténok esetében múlta felül a magyar anyanyelvűekét”, e két népcsoport kivándorlási aránya ugyanakkor „messze a legmagasabb volt a magyarországi nemzetiségek között, miközben a nemzetiségek mindegyikének kivándorlása saját létszámához viszonyítva felülmúlta a magyarokét”.

A másik fontos tényező a magyar nyelvhasználat terjedése volt, amelynek értelmezése során Kövér György – nagyon helyesen – különbséget tesz a kulturális hasonulás, vagyis az akkulturáció és a strukturális beolvadás, vagyis az asszimiláció között, jelezve, hogy az előbbi szükséges, de nem elégséges feltétele az utóbbinak. Mindenesetre – és én ezt tartom különösen fontosnak – mindkét, egymással szorosan összefüggő folyamatban kimutathatók az „uralmi vagy alávetettségi mozzanatok”, „valamint egyfajta többségi-kisebbségi dimenzió is, bár az asszimiláció kényszerét távolról sem nyílt erőszak hozhatja okvetlenül működésbe”.¹⁴

Ha a zsidók és a magyar nemzeti állam viszonylatában Karády Viktor joggal beszélhet „implicit asszimilációs társadalmi szerződés”-ről,¹⁵ a németek és a szlovákok esetében inkább az *asszimilációs kényszerpálya* megjelölés tűnik célravezetőnek (mely értelemszerűen a kisebb – 2 százalék alatti – anyanyelvi csoportokra is vonatkozik). E két népcsoport létszáma – abszolút értékben – 1900-ban tetőzött, bár százalékos arányuk már 1890 és 1900 között is 1,25, illetve 0,65%-kal csökkent. 1900 és 1910 között ehhez további 1,45, valamint 1,24%-os csökkenés társult (a dualizmus idején megtartott utolsó népszámláláskor a németek létszáma 1 900 000, a szlovákoké 1 946 000 volt). Az akkulturációs-asszimilációs folyamatban betöltött jelentős szerepük az elsősorban beszélt második nyelvre vonatkozó adatok fényében is kitűnik. Eszerint a magyar anyanyelvűek között az „elsősorban németül is beszélők”

aránya 1880 és 1900 között 9,9%-ról 12,1%-ra, az „elsősorban szlovákul is beszélő-ké” pedig 3,4%-ról 3,8%-ra növekedett, és 1900 és 1918 között nyilván még ennél is magasabb értékeket ért el.

Ez a nyelvi magyarosodás „a politikai és gazdasági érintkezés és integráció csatornáin túl, amelyek Kövér György szerint „a nyelvi magyarosodás fő hordozói” voltak, főként két specifikus tényezőnek volt köszönhető: egyrészt annak, hogy a németek és a szlovákok multietnikus vallásfelekezetekhez tartoztak, másrészt annak, hogy felekezeti iskoláik (a jelentős egyházi vagyonnal rendelkező erdélyi szászokat leszámítva) nagyrészt magyar tannyelvű állami iskolákká alakultak, hogy hozzájussanak az állami támogatáshoz. „Már az Apponyi-féle törvény bevezetésének tanévében [vagyis 1907-ben] – írja Kövér – a németeknek és a szlovákoknak mindössze bő egyötöde járt saját tannyelvű intézetbe; a románoknál és a szerbeknél ez az arány a pravoszláv egyházi iskoláztatás jóvoltából 80% felett volt.”¹⁶ Az 1900-as években bekövetkezett nagyarányú csökkenés oda vezetett, hogy – mint Szarka László kimutatta – az 1876-ban szlovák nyelvterületen működő 2016 szlovák népiskolából 1913-ban már csak 354 maradt.¹⁷ Bár Kövérnek abban kétségtelenül igaza van, hogy „a népiszkolai adatok alapján [...] csak az akkulturáció jelenségei tárulnak a szemünk elé”, és „az iskoláztatási asszimiláció a felsőbb tanintézetekbe eljutó kevesek osztályrésze volt”,¹⁸ nyilvánvaló, hogy – hosszabb távon – a kisebb nyelvi közösségek mellett a németek és a szlovákok egy része jelenthette volna a további elmagyarosodás legfőbb bázisát. Természetesen anélkül, hogy teljes asszimilációjukra valaha is sor kerülhetett volna.

Ez a jelenség Temesvár és környéke példáján illusztrálható talán a legegyszerűbben. 1880-ban Temesvár lakossága 34 ezer főt tett ki. Ebből 55% volt német, 22% magyar, 10% román és 5% szerb. 1910-ben a lakosság 73 ezerre (tehát több mint a duplájára) nőtt. Ekkor német anyanyelvű volt 44%, magyar 39%, román 10% és szerb 5%.¹⁹ Nem kétséges, hogy a magyarok épp akkor kerülhettek relatív többségbe a városban, amikor a dualizmus kori magyar állam megszűnt létezni.

Hogy ez a demográfiai fordulat (magyar–német relációban) nemcsak hogy ténylegesen bekövetkezett, de viszonylag tartósnak is bizonyult, azt jól mutatják az 1930-as román népszámlálás idevágó adatai. Az ekkor összeszámolt 91 580 lakosból 27 807 vallotta magát német, 27 652 magyar, 24 217 román, 7 118 zsidó és 2156 szerb, horvát vagy szlovén nemzetiségűnek. Az izraelita vallásúakat az akkori román politika automatikusan zsidó nemzetiségűeknek tekintette, miközben döntő többségük magyarnak tartotta magát. Ez világosan kiderül az 1910-es adatokkal való összevetést inkább lehetővé tevő anyanyelvi megoszlásból is, amely a következő volt: 32 513 magyar, 30 670 német, 24 088 román, 1820 szerb, horvát vagy szlovén és 442 jiddis. Végül az összlakosságból 48 136 volt római katolikus, 24 307 ortodox, 9368 izraelita, 4690 református (ezek nagyrészt a környék néhány telepese magyar falvából költöztek a városba), 2279 evangélikus és 2056 görög katolikus vallású.²⁰ Mivel a 4690 református nagy valószínűséggel nem volt asszimiláns, megállapíthatjuk, hogy a 32 513 magyar anyanyelvű lakos túlnyomó többsége elmagyarosodott római katolikus németekből (pontosabban svábokból) és zsidókból állt. Ezzel egyidejűleg – továbbra is az itt most elsősorban szem előtt tartott magyar–német relációnál maradva – a Temes és Torontál megye Romániához került részeiből kialakított két háború közötti Temes-Torontál megye vidéki sváb lakossága egyáltalán nem magyarosodott el. (Ez eltért a jelentős vidéki magyar lakossággal is rendelkező Szatmár megye helyzetétől, ahol a vidéki sváb falvaknak a dualizmus idején megindult elmagyarosodása²¹ – a román hatóságok nem kis megrökönyödésére – a román érában is folytatódott.)

Temesvár esetét azért tartom különösen figyelemre méltónak, mert jól mutatja mind az elmagyarosodás folyamatának szinte ellenállhatatlan erejét egy olyan jelen-

tős vidéki városban is, amelynek egyáltalán nem volt magyar vidéki hinterlandja, mind pedig annak elkerülhetetlen korlátait ott, ahol a városok olvasztótégely-jellege nem játszott szerepet.

Összegésképpen tehát – Katus Lászlónak, Kövér Györgynek, Karády Viktornak, Szarka Lászlónak, Baumgartner Bernadette-nek és Victor Neumann-nak, a történelemtudomány és történeti demográfia, a történeti szociológia és a nemzetiségtörténet kiváló szakértőinek az adatai és elemzései alapján – megállapíthatjuk, hogy a liberális magyar nemzeti állam ideológusa, Beksics Gusztáv által kategorikus imperatívusz-nak tekintett „egységes, oszdatlan állam, egységes, oszdatlan nemzet” magyar politikája,²² amely nemcsak többé-kevésbé hatékony törvényekben „öltött testet”, hanem az egész magyarországi közéletet áthatotta és meghatározta, *nélkülözhetetlen volt ahhoz, hogy az előadásom elején jelzett nemzetpolitikai fordulat bekövetkezhesék.*

A liberális Jókai Mór 1874-ben úgy vélte, hogy elvben ugyan helyes az általános választójog, de Magyarországon a gyakorlatban a következőképpen vetődik fel a kérdés: „Legyen-e egyáltalán egy magyar állam Európában, felelet rá: kilencmillió nem magyar hatmillió magyar ellen, általános választójoggal.” Ez „elveti még a lehetőségét is, hogy Magyarország mint egységes állam alkotmányos képviselőlet alapján létezzen valaha... Elveti államalkotásunk alapját... s utat nyit a szétbomlasztó szenvedélynek.”²³

Egy emberöltővel később Aurel C. Popovici, akit általában a Nagy-Ausztria föderalizálását javasoló, 1906-ban megjelent könyve²⁴ kapcsán szoktak emlegetni, 1910-ben Bukarestben megjelent *Naționalism sau democrație. O critică a civilizațiunii moderne* (Nacionalizmus vagy demokrácia. A modern civilizáció kritikája) című kötetében a következőket írta az általános választójog esetleges magyarországi bevezetéséről: „Egy demokratikus magyar képviselőház – talán – le fog mondani a nemzeti nyelvek üldözéséről. De soha nem fog lemondani egy sor egyéb állami beavatkozásról, amelyek arra hivatottak, hogy a nemzetiségek jellemvonásait megrendítsék, kiegyenlítsék és eltöröljék.

Az általános választójog a románok számára nagy nemzeti fellendülést fog hozni. De csak egyik napról a másikra. Mert amint a nép nagy tömegei tudatára ébrednek a szavazatok erejének, csak anyagi érdekeik, csak »társadalmi« érdekeik fogják érdekelni őket. [...] A tömegek nem tudják értékelni a szabadságot mint kulturális tényezőt. Számukra az egyenlőség az eszmény. [...] És akkor a népek nacionalista képviselőinek befellegzett.”²⁵

Gondolatmenetem szempontjából nem releváns kérdés az, hogy be kellett volna vezetni az általános – férfi – választójogot a század eleji Magyarországon, vagy nem. Lehet, hogy ez stabilizálta volna a magyar nemzeti államot, lehet, hogy nem. „A nem magyar választók többsége – írja Katus László – akkor sem szavazott a nemzetiségi jelöltekre, amikor semmiféle hatósági nyomás nem érvényesült velük szemben.”²⁶ Ha a nemzetiségi pártok képtelenek voltak arra, hogy saját közösségeiknek a rendkívül szűkkeblű magyar választójogi törvény kritériumainak eleget tevő műveltebb és vagyonosabb rétegét kellőképpen mozgósítsák, nem valószínű, hogy ezt az általános férfi választójog bevezetése esetén nagyobb eséllyel tudták volna megtenni.

De az is lehet, hogy ez a helyzet nagyon hamar megváltozott volna, és akkor a választójog nagyfokú és főként gyors kiszélesítése a hatvanhetes platformot felvállaló pártok marginalizálódását és a Szociáldemokrata Párt és a nemzetiségi pártok meg erősödését maga után vonva teljesen megbénította volna a magyar politikai életet, és a Lajtán túlhoz hasonlóan a belső dezintegrálódást segítette volna elő.

A tényeknél és azok racionális extrapolációinál maradván²⁷ megállapíthatjuk, hogy a Lajtán túli nemzetiségi-nyelvi egyenjogúság, valamint az 1907-ben bevezetett általános – férfi – választójog tulajdonképpen azért segíthette elő a Reichsrath megbéní-

tásához vezető nemzeti ellentétek elmérgesedését,²⁸ az osztrák-németeken belül pedig a pángermán irányzat fokozatos megerősödését, mert a dualizmus kori Ausztria nem volt – nem lehetett – nemzeti állam (nemcsak azért, mert az osztrák-németek messze jártak az abszolút többségtől, hanem azért is, mert már volt egy német nemzeti állam). (Egyébként pontosan ezért válhatott „csonka-Ausztria” hosszabb távon önmagával megbékélő osztrák nemzetállammá.)

Az a döntő körülmény, hogy a dualizmus kori Magyarország viszont nemzeti állam volt, vajon gátolta vagy elősegítette az ország demokratizálódását és belső-külső konfliktusainak kezelését?

Pulszky Ágost a Társadalomtudományi Társaság első felolvasóülésén, 1901. február 8-án megtartott előadásában rámutatott, hogy „a távol jövőben az emberiség öntudatra jutásának arányában mindig valószínűbb is, lehetőbb is, szükségesebb is a demokratikus szervezet mint megfelelő társadalmi és állami alkat és gépezet”, de „kétségtelennek” nevezte azt is, hogy „a változatos viszontagságokban, amelyekben keresztül ezen céljig eljuthatunk, a demokrácia nem az egyedüli és nem az egyedül lehető és alkalmas kormányforma”.

Magyarországról Pulszky a következőket mondotta: „Minekünk talán többfelé és több irányban kell küzdenünk, mint bármely más nemzeti és bármely más európai társadalomnak, és éppen azért az a természetes és kitörölhetetlen és minden törekvés dacára is állandó jellege van történelmünknek, hogy egyenes vonalban, egyszerű, ellenkezés nélküli demokratikus fejlődés hazánkban sohasem következhetik be akadálytalanul, hosszú időre.”²⁹

A realista Pulszkyval szemben a magyar politikai gondolkodás másik – idealista – végletét tanítványa, Jászi Oszkár képviselte. Ő meg volt győződve arról, hogy a demokráciát nemcsak általános politikai értelemben kell érvényesíteni, hanem nyelvi és kulturális értelemben is, mégpedig a nemzetiségek nyelvi és kulturális identitásának az elismerésével és intézményi garatálásával. Jászi felfogásában az így értelmezett demokrácia képes lehet arra, hogy megoldja a nemzetiségi kérdést és egyáltalán a magyar nemzeti állam alapvető dilemmáját. A magyar állam „fennmaradását” és a „konszolidált állami életet” addig nem lehet biztosítani, ameddig „az ország egyik része hadban áll a másik részével”. Ha viszont az elnyomó politika helyett „a kultúra legalacsonyabb szintjén álló” nemzetiségi néptömegeknek „megadjuk... a *kulturális anyanyelvű létminimumot*”, akkor közelebb hozhatjuk őket a magyarsághoz, „mivel a nemzetiségi törekvés végeredményben nem a szétválás tendenciája, hanem a kultúregységnek tendenciája”. A demokráciának ezt a misztifikálását (amiben – természetesen ellenkező előjellel – az önmagát öntudatosan „reakciós”-nak nevező Aurel C. Popovici is osztozott³⁰) a „kicsit a jövőbe” tekintő Jászi még tovább fokozza: az akkori formájában szerinte bukásra ítélt kapitalizmus helyébe lépő „munkásdemokrácia ki fogja alakítani az Európai Egyesült Államokat”, amelyben „népszavazás fog dönteni az államok hovatarozása fölött”. A kirekesztő politika folytatódása esetén nem kétséges, hogyan fog végződni egy ilyen népszavazás, de az sem – sugallja Jászi –, hogy ellenkező esetben számítani lehet a nemzetiségeknek a magyar állam iránti lojalitására. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy Jászi ezt egy-két generációs távlatban képzelte el, és a történelem nem adott ennyi időt Magyarországnak. De a lényegen ez nem változtat: azon, hogy Jászi szerint az egységes és oszthatatlan magyar államon belül igazságot lehet szolgáltatni „nemcsak Kossuthnak, hanem Jancunak és Stúrának is”.³¹

Az idő próbáját kétségtelenül Pulszky Ágost realista koncepciója³² állta ki mind a „demokrácia”, mind a „nemzetiség” kérdésében. Az előadása megtartása után néhány hónappal elhunyt Pulszky testamentumának is tekinthető jóslatot, hogy ti. demokratikus fejlődés Magyarországon „sohasem következhet be akadálytalanul,

hosszú időre”, tökéletesen igazolja Huntingtonnak a demokrácia három hullámáról és eddigi két ellenhullámáról kifejtett elmélete.³³ A felfogását összegző táblázatból³⁴ kiderül, hogy Magyarország – a Romanov, Habsburg és Hohenzollern Birodalmak utódállamaival (egészen pontosan Csehszlovákiával, Lengyelországgal, valamint Észtországgal, Lettországgal és Litvániával) együtt az első világháborút követően még be tudott kapcsolódni a demokrácia első, történelmi hullámába, majd ezt követte – valamennyi említett országban – a húszas-harmincas években kibontakozó antidemokratikus ellenhullám (mely Magyarországot, mint tudjuk, nem sokkal az 1920 elején megtartott első, immár demokratikusnak tekinthető választások után³⁵ – elsodorta). A demokrácia második, 1945-ben elkezdődött hullámába Kelet-Európából már csak Csehszlovákia és Magyarország tudott – rövid időre – bekapcsolódni, hogy aztán a harmadik hullám kommunista világot is elérő periódusában Magyarország immár az élre kerüljön.³⁶

A fentiek alapján tehát elmondhatjuk, hogy az alapvetően még a magyar nemzet 19. századi demográfiai kereteit szem előtt tartó Pulszkynek ugyan felróható, hogy a demokrácia magyarországi esélyeit és tartósságát mérlegelve nem gondolt arra, hogy a többségi helyzet elérésével a választási demokrácia – legalábbis nemzetiségi összefüggésben – immár Magyarországon is bevezethető lett volna, de abban feltétlenül igaza volt, hogy a nemzetiségi és az ezekkel szorosan összefüggő nemzeti konfliktusok (a „területi arisztokrácia” meglétéből adódó társadalmi konfliktusokat most mellőzve) „természetes és kitörölhetetlen” módon és „minden törekvés dacára is állandó jelleggel” meghatározzák a magyar társadalmat és a magyar államot.

Mit jelent ez? Azt, hogy az alapkonzfliktus meglétéhez viszonyítva a demokrácia kérdése ugyan fontos, de csupán járulékos probléma. Vagyis a többségi demokrácia természetesen legitimizálja a többségi nemzet uralmát (ameddig a nemzeti állam és egyáltalán az állam mint modern kori politikai közösség fennáll), de attól az még továbbra sem lesz elfogadható az örökös kisebbségi létre kárhozott közösségek számára.

Az „egy politikai nemzet” a történelmi Magyarországon természetesen „fikció”³⁷ volt, az „egységes magyar nemzeti állam” pedig „ábránd”.³⁸ Legalábbis abban a fontos, de nem döntő fontosságú értelemben, hogy a román, szerb és szlovák nemzeti tudatú elitiek és azok aktív és passzív támogatói nem tekintették magukat a magyar nemzethez tartozónak, az egységes magyar nemzeti államot pedig éppen nemzeti szempontból nem tartották sem valóságosnak, sem legitimnek. Ez a „vétó” azonban pontosan azért nem lehetett perdöntő, mert együttesen is, külön-külön pedig még egyértelműbb módon egyszerűen kevesebben voltak, mint a magyarok. Így az „egy politikai nemzet” és az „egységes magyar nemzeti állam” mint normatív jogi és politikai alapelv mégiscsak érvényesült – *de jure* mint kizárólagos magyar politikai nemzet és mint nemzeti szempontból maradéktalanul egységes magyar állam, *de facto* pedig mint magyar nemzeti hegemonia.

A hegemonia nem jelent feltétlenül szupremáciát is. Az utóbbi eset akkor áll elő, amikor – mint erre Pulszky is utalt finoman, a magyarországi és a svájci helyzetet implicit módon összehasonlítva³⁹ – az egy országon belül létező nemzetiségek kulturális szempontból nem egyenrangúak. Nem tudhatjuk, hogy a demokrácia bevezetése (amire az első világháborút követően – egy más, német regionális hegemoniájú geopolitikai kontextusban – Magyarország egyben maradása esetén is minden bizonnyal sor került volna) maga után vonja-e a magyar kultúrfőlényről, vagyis a szupremáciáról való lemondást is, hiszen az még annak a Jászynak az egész felfogását is áthatotta,⁴⁰ aki az állampolgári egyenlőségen túl a nem magyar nemzetiségek nyelvi és kulturális egyenjogúságának a biztosítását is elengedhetetlennek tartotta. Az igazán fontos itt azonban az, hogy amennyiben elment volna idáig – mint ahogy előbb-

utóbb elment volna –, az semmit sem változtat a magyar hegemonia tényén és azon az alapvető adottságon, amely a nemzeti öntudatukhoz ragaszzkodó közösségeket a mégoly demokratikus berendezkedésű magyar nemzeti állammal változatlanul szembeállította volna.

A fentiekből következően nem lehet a 20. század eleji Magyarországot azért hibáztatni, hogy „antidemokratikus” berendezkedése és politikája volt a „hibás” azért, hogy a nemzetiségi és az ezekkel szervesen összefüggő nemzeti konfliktusokat nem lehetett megoldani és kiiktatni, és így azok „elkerülhetetlenül” az ország összeomlásához és szétdarabolódásához vezettek. Ezeket a konfliktusokat akkor éppen úgy nem lehetett feloldani, mint ahogy ma sem lehet. A lényeg az, hogy ameddig a nemzeti állam mint olyan létezik, és a nemzeti államokon belül léteznek az uralkodó nemzetétől eltérő nemzeti tudattal bíró közösségek, ezek a konfliktusok nem oldhatók fel, mert ez utóbbiak sohasem térhetnek napirendre afölött, hogy a többségi nemzet hegemoniája alatt élnek.

Kende Péter a kilencvenes évek elején előbb két francia nyelvű publikációban,⁴¹ majd 1991 és 2002 között magyarul több alkalommal is visszatérve a témára, mintegy Jászi Oszkár század eleji koncepcióját korszerűsítve azt ajánlotta a kelet-európai régebbi és újabb nemzetállamok figyelmébe, hogy fontolják meg a többnyelvű politikai közösség, azaz politikai nemzet bevezetését. Egy ilyen „nemzetközösség” vagy „államközösség” „két hallgatolagos konvenciót feltételez”: az egyik a kisebbségeket kötelezné „a területi közösséggel való politikai azonosulásra”, a másik a többségi nemzeteket „az államnemzeti dominanciáról való lemondásra”. Mivel a térség „etnikailag és nyelvileg olyan erősen megosztott, hogy kultúrnemzeti alapon nem hozható politikai nyugvópontra”, a politikai nemzet olyan formáját kell kitalálni, amelyben például a székely ember mint a magyar népközösség része „egyszermind a romániai »nemzetközösség« tagja”. Nem alkothat nemzetiséget, mert ez a fogalom „a nemzeti különállás tartalmával töltődött meg, márpedig – a harmonikus együttélés érdekében – el kell ismerni minden meglévő kelet-európai állam jogát arra, hogy egységes politikai közösség kialakítására törekedjék”, amely azonban nyelvi és kulturális, vagyis végső soron „népi” értelemben plurális, nem pedig homogén. A „nemzetközösség” mint „a nemzetnek nevezett politikai közösség” sajátos formája mesterseges konstrukció, és ha az ilyen megegyezéses alapon kialakított formák létrejöhetnek a federalizált Belgiumban vagy a regionalizált Spanyolországban, akkor létrejöhetnek Kelet-Európában is. „Vagyis – hangzott Kende Péter optimista konklúziója az 1991 januárjában megrendezett dunaszerdahelyi konferencián, amelyen én is részt vettem⁴² – *kedvező feltételek mellett a vegyes népiségű nemzet létezhet, megélhető*”.⁴³

Újabb tapasztalatok című írásában Kende kénytelen volt megállapítani, hogy „Kelet-Közép-Európa s különösen a Balkán politikai fejlődése a kilencvenes évek folyamán olyan irányt vett, amely a »nemzetközösségi állam« gondolatát [...] illuzórikussá teszi. [...] a nemzeti többség se Romániában, se Szlovákiában, se Bulgáriában, se Horvátországban, se Szerbiában nem hajlandó [a kisebbségeket] »államalkotó«, vagyis a most épülő új államiséget *egyenrangúan konstituáló* társnemzetnek, népelemnek elfogadni. [...] Valamennyi itt élő nép nemzetállami létre pályázik [...]. Az állam ezé a nemzeté, senki másé.”

Kende Péter – 2000-ben – mindebből azt a következtetést vont le, hogy „nemcsak a nemzet, hanem a politikai nemzet fogalma is másképp vetődik fel Európa keleti felén, mint tőle nyugatabbra”.⁴⁴ Nos, a legutóbbi évek katalóniai, flandriai és skóciai szecessziós törekvései⁴⁵ arról győzhetek meg bennünket, hogy a társulásos (konszociációs) vagy megegyezéses (konszenzusos) demokrácia különböző formái sem képesek az eltérő nemzeti közösségek egy államon belüli együttlétéből adódó alapkonfliktust fel- és megoldani. Spanyolországban ott van az ún. alkotmányos régiók

kialakítását is lehetővé tevő regionalizmus, Nagy-Britanniában a teljes politikai önkormányzatot biztosító devolúció, Belgiumban pedig a nyelvi és területi közösségek egyenrangúságán alapuló föderalizmus, amelyek Kelet-Közép- és Délkelet-Európában elképzelhetetlen jogok és intézményi biztosítékok tömegével igyekeznek garantálni az államon belüli különböző identitású közösségek harmonikus együttélését, de az érintett nemzeti közösségeknek ez természetesen még mindig nem elég. A katalánok nemzetnek tekintik magukat,⁴⁶ de a spanyol alkotmányra hivatkozó Madrid erről hallani sem akar, a skótok és a flamandok pedig – egyelőre – egyfajta konföderációt szeretnének. London ehelyett felajánlotta Edinburghnak a függetlenséget, (némi joggal) remélve, hogy a skótok többsége ezt most még nem fogja támogatni, Brüsszel és Vallónia pedig bénultan nézi, hogy Flandriában hogyan alakulnak az erőviszonyok.

A konszociációs demokráciának, amelyet annak idején a *Provinciában*⁴⁷ én magam is „a plurális társadalmak (Arend Lijphart) sajátos körülményei között a maximális stabilitást biztosító politikai berendezkedésnek” neveztem,⁴⁸ kétségtelenül jóval nagyobb a „potenciálja többség és kisebbség viszonyának harmonizálására”, mint az individuális jogokat maximalizáló és a közösségi jogokat minimalizáló klasszikus liberális demokráciának⁴⁹ – ám a jelek szerint mégsem tudja az eltérő nemzeti közösségek egy államon belüli együttlétéből adódó alapkonfliktust fel- és megoldani. A tartományi autonómiákat megengedő, de az „egy nemzet fikciójához” ragaszkodó nemzeti állam, mint például Spanyolország, nyilván még kevésbé.

Ez a modern nemzeti államnak mint politikai közösségnek a felépítéséből vagy ha úgy tetszik, hegemonisztikus szerkezetéből adódó alaptény⁵⁰ a nemzeti államok számtalan variációjának megfelelően nagyon sokféle konkrét formát ölthet, de ettől még maga az alaphelyzet – a nemzeti (vagy a deklaráltan multinacionális államok esetében: az állami) hegemonia – ugyanaz marad.

Így a „nemzeti vagy etnikai demokrácia”, amely a liberális demokráciákhoz hasonlóan mindenki számára biztosítja az általános állampolgári jogokat és a politikai hatalomért folytatott versengés egyenlő feltételeit, miközben az államot „a társadalmat alkotó domináns csoport nemzeti törekvéseinek hordozójaként” a többségi nemzet homogenizációs politikájának szolgálatába állítja, és amely – mint Romsics Ignác Kende Péter látelével egybehangzóan megállapítja – „belátható ideig” még „Kelet-Közép-Európa tipikus politikai rendszere lesz”,⁵¹ minőségi értelemben nem különbözik sem a demokratikus nemzeti államok más, mai formáitól, sem a nemzeti állam antidemokratikus vagy még-nem-eléggé-demokratikus korábbi változataitól. Bár az utóbbiakkal szemben (elsősorban azokra gondolok itt, amelyekben a domináns nemzet már többségben volt): éppen azért, mert demokratikus, tehát legitim, a nemzeti hegemonia, illetve alávetettség tekintetében véglegesebb és kérlelhetetlenebb,⁵² vagy legalábbis ma annak tűnik.⁵³

A kérdés mondhatni teljes politológiai szakirodalmát feldolgozó izraeli Ilan Peleg érdekes álláspontra helyezkedik. „A demokratikus rendszer bevezetését a megosztott társadalmakba – írja – a belső konfliktus⁵⁴ megoldásának szokták tekinteni, holott a valóságban ez nagyon ritkán van így. Az alapvető társadalmi különbségek gyakran meghatározóak maradnak a demokrácia ellenére. A többnemzetiségű demokráciákra általában inkább jellemző az egység és a homogenitás követelménye és a különbségek realitása közötti őrlődés, mint a többnemzetiségű nem demokráciákra [*non-democracies*].”⁵⁵ Azt is helyesen látja, hogy számos – akár az individuális jogokat, akár a csoportjogokat előnyben részesítő – demokratikus berendezkedés „szabályozni” és „lehetőleg csökkenteni” képes az etnikai konfliktusokat. Alaptétele azonban – hogy ti. a hegemonisztikus állam *per definitionem* nem demokratikus [*undemocratic*], és hogy az állam etnikai semlegességén és az állampolgári egyenlőségen alapu-

ló „liberális demokrácia inherens logikája alapvetően összeegyeztethetetlen a hegemónizmuséval” – enyhén szólva problematikus.⁵⁶ Nem hinném, hogy „a demokráciának a hegemónisztikus állammal szembeni ereje” olyan „óriási” volna, mint Peleg állítja, különösen, hogy az utóbbi két évtized ilyen értelemben vett fegyvertényei között emlegeti Észtország, Lettország és Szlovákia „liberalizálódását” is. És arról sem vagyok meggyőződve, hogy „a polgári állammodell” [*civic state model*], amely „valamennyi állampolgárnak egyenlő és széles körű állampolgári jogokat biztosít, függetlenül azok etnikai származásától”, annyira szemben állna a „hegemónisztikus állammodellel”.⁵⁷

Peleg álláspontjának igazi gyenge pontja akkor tűnik elő, amikor az izraeli helyzetet elemzi. Az „illiberális” izraeli rendszer – szerinte – nem tekinthető a szó szoros értelmében vett nyugati liberális demokráciának „sem az egyénnel szembeni egyenlő elbánás, sem az állam valamennyi társadalmi csoporttal szembeni semlegesége tekintetében”. Ez eddig rendben is volna. A bajok ott kezdődnek, amikor az izraeli szerző végig „arab kisebbségről” beszél, amelynek a jogait nem tartják tiszteletben, megfélemlítve arról, hogy az izraeli arabok jelentős része nem egyszerűen „arab”, hanem immár „palesztin” identitású, és – ezzel szoros összefüggésben – nem „kisebbségnek” vagy „etnikai csoportnak”, hanem a palesztin nemzet részének tekintti magát.⁵⁸ És ott végződnek, amikor az izraeli „etnonacionalisták” és az arab kisebbség jogait felkaroló és az ún. kétállami megoldást támogató „liberális demokraták” ellentétét tárgyalva kiemeli, hogy végeredményben az utóbbiak is nacionalisták, illetve cionisták, csak éppenséggel annak liberális vagy polgári [*civic*] változatát képviselik. Tehát a „jó”, a nemzeti célrendszer [*national agenda*] mint olyat elutasító oldalon gyakorlatilag nem áll senki.⁵⁹

Ebből a liberáldemokrata légüres térből nagyon árnyaltan le lehet írni és be lehet valamilyen skatulyába sorolni egy sor „etnikai konfliktust” Sri Lankától Moldován keresztül Quebecig, de semmi esetre sem lehet megfelelően értelmezni azokat a latens vagy akut konfliktushelyzeteket, amelyekben két egymást kizáró nemzeti tudat és nemzeti ambíció ütközik egymással.⁶⁰

Mindezek után – és alapján – feltehető a kérdés: mi értelme van annak, hogy a 20. század eleji⁶¹ Magyarországhoz még mindig polemikusan viszonyulunk,⁶² mint ha – nyilván a mai magyar (kisebbségi helyzetben lévő) nemzeti közösségek vélt érdekeit is szem előtt tartva – jobban rá lennének hangolódva a korabeli román, szerb és szlovák – és az azokat támogató nyugati (brit, francia stb.) – narratívákra, mint a magyarra. Amelyet persze nincs sok okunk abszolút értelemben „szépnek” vagy pláne „jónak” nevezni, de hogy a „mi” számunkra jó volt, az kétségtelen. Mint ahogy az is, hogy ami az első világháborús vereségből – és egyáltalán nem a magyar nemzeti-ségi politika „igazságtalanságaiból” – eredő geopolitikai földcsuszamlás után bekövetkezett és máig tart, az számunkra egyértelműen rossz.

Minerva baglya – mint Hegel figyelmeztet rá – alkonyatkor kezdi el röptét. A nemzeti állam a végét járja, de más dolog úgy eljutni ide, hogy maximálisan kiteljesítettük, vagy – a demokrácia felkarolásával – kiteljesíthetjük a saját – *per definitionem* hegemónisztikus – nemzeti államunkat, mint Európa legtöbb nemzete, így Trianon és különösen a demokrácia 1989-es nagy kelet-európai győzelme óta szomszédaink is tették és teszik, vagy úgy, hogy belátjuk: mi ezt az esélyt elvesztettük. Abban a kérdésben én most nem szeretnék állást foglalni, hogy vajon kik fognak tudni könnyebben felkészülni a most körvonalazódó poszt-nacionális és posztstatikus [*post-state-ic*] korszakra.⁶³ azok, akik a nemzetállamok korát sikerként, vagy azok, akik azt (nagyobbrészt, de nem kizárólag) kudarcként élték meg. A magyar nemzeti állam 1918–19-es összeomlásának történelmi frusztrációjával együtt kell élnünk, de

az akkori bukásból és a nemzetállamok későbbi útirányából végre le kellene vonni a megfelelő konzekvenciákat. *Volt egy a maihoz – és talán valamelyest a környékbeli maiakhoz – képest egészen más lélegzetű, de a többiekénél semmivel sem jobb vagy rosszabb nemzeti államunk, amelyet megpróbáltunk megcsinálni. Nem sikerült, és elbuktunk. De legalább volt, és erről soha ne feledkezzünk meg.*

■ JEGYZETEK

1. Az idézet kontextusához lásd Németh László a *kiegyezésről* [1939]. In: Cieger András szerk.: *A kiegyezés*. Osiris Kiadó, Bp., 2004. 313. A tágabb kontextushoz vö. Németh László: *Kisebbségben* [1939]. In: Németh László munkái. *Sorskérdések*. A szöveget gondozta Grezsa Ferenc. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1989. 408–482. Az idézet a 440. oldalon.
2. Vö. Katus László: *Nemzetiségi adatsorok a dualizmus korában*. In: *Magyarok a Kárpát-medencében*. Szerk. Glatz Ferenc. 2. kiadás. Pallas, Bp., 1989. História könyvek. 195.
3. Vö. Molnár Gusztáv: *Limes. Vitaindító előadás*. Buk., 1985. szeptember 20. In: Molnár Gusztáv szerk.: *Transzcendens remény. A Limes-kör dokumentumai*. 1985–1989. Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 2004. 9–35.
4. *A Limes-kör dokumentumai*. 200–202.
5. http://www.jabotinsky.org/multimedia/upl_doc/doc_191207_6398.pdf
6. A „revizionizmus” kifejezés jelentésváltozásairól egy Jabotinskyról szóló, nemrég megjelent esszé szerzője a következőket írta: „Ezt a csodálatosan proteuszi kifejezést alkalmazták már a 19. század végi német marxizmus egyik formájára, valamint a 20. század végi írók történetészek egy csoportjára. De az 1920-as években azokra a nacionalistákra vonatkozott, akik érvényteleníteni vagy revidálni akarták országuk felosztását: a magyar revizionisták az 1920-as trianoni szerződést akarták megsemmisíteni, amelyről – nem ok nélkül – úgy vélték, hogy rendkívül igazságtalan és brutális módon feldarabolta a történelmi Magyarországot.” Jabotinsky és hívei ebben az utóbbi értelemben voltak revizionisták: ők az ellen tiltakoztak, hogy Churchill 1921-ben – akkor mint a Colonial Office főnöke – felosztotta a Földközi-tengertől az iraki határig terjedő „Palesztinát”, és a nagyob-bik, Jordániaon túli részből létrehozta a mai Jordániát. A cionistákat elkésértette ez a döntés, de Chaim Weizmann, a Cionista Világszervezet vezetője tudomásul vette. Jabotinsky ezzel szemben nyíltan fellépett el-lene, a következő jelszó jegyében: „Zsidó többségű zsidó államot a Jordán mindkét oldalán!” (Geoffrey Wheatcroft: *Zionism's Colonial Roots*. The National Interest, May-June 2013. <http://nationalinterest.org/print/article/zionisms-colonial-roots-8377>)
7. Lásd a 2. jegyzetet.
8. Idézi Jászi Oszkár, in *A Habsburg-monarchia felbomlása*. Gondolat, Bp., 1982. 431.
9. Magyarországnak a tárgyalt időszakban geopolitikai szempontból – a nagyságrendi különbségektől függet-tlenül – nem Ausztria, hanem Németország volt a sorstársa. Míg – német győzelem esetén – a sem nemzeti, sem politikai szempontból nem egységes Ausztria osztrák-német és cseh tartományai gyakorlatilag beintegrá-lódtak volna a Német Birodalomba, Magyarország mint egységes nemzetállam minden további nélkül fenn-maradhatott volna. Mind kül-, mind pedig gazdaságpolitikai értelemben – természetesen – a német érdekszfé-rán belül elhelyezkedve.
10. Katus László: *Nemzetek és népszaporulat*. In: *Magyarok a Kárpát-medencében*. 1989. 172, 174. Később a szerző ezeket a számsorokat és arányokat pontosította és némileg árnyalta: „1910-ben a 932 ezer izraelita val-lású lakos közül 705 ezer magyar anyanyelvűnek vallotta magát. A második legnagyobb csoportot a németek alkották: mintegy 600 ezerre tehető a 60 év alatt elmagyarosodott németek száma. A harmadik helyen a szlo-vákok állnak körülbelül 400 ezer főnyi veszteséggel. A maradék 300 ezer főleg katolikus délszlávokból (hor-vátok, szlovének, bunyevácok, sokácok), ruszinokból és egyéb kisebb bevándorló népcsoportokból (lengyelek, csehlek, olaszok stb.) került ki. Minimális volt a magyarosodás a szerbek és a románok körében.” (Katus László: *Magyarország a Habsburg Monarchiában. 1711–1918*. In: *Magyarország története*. Fősz. Romsics Ignác. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2007. 702.)
11. Katus L. in *Magyarország története*. 2007. 702.
12. László Katus: *Multinational Hungary in the Light of Statistics*. In: *Ethnicity and Society in Hungary*. Ed. by Ferenc Glatz. Bp., 1990. 122.
13. Kövér György: *Kultúra és etnicitás*. In: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világ-háborúig*. 2. javított kiadás. Osiris, Bp., 2003. 151.
14. Vö. Kövér Gy.: i.m. 145, 152–153.
15. Vö. *Zsidóság és modernizáció a történelmi Magyarországon*. In: Karády Viktor: *Zsidóság és társadalmi egyenlőtlenségek (1867-1945). Történeti-szociológiai tanulmányok*. Replika Kör, Bp., 2000. 16.
16. Vö. Kövér Gy. i.m. 152–156.
17. Vö. Szarka László: *Szlovák nemzeti fejlődés – magyar nemzetiségi politika, 1867-1918*. Pozsony, 1995.
18. Kövér Gy.: i.m. 157.
19. Vö. Ernő Deák: *Das Stadtwesen der Länder der ungarischer Krone (1780-1918)*. Ausgewählte Materialien zum Stadtwesen. A. Königliche freistadte – Munizipalstadte. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1989. II/1. 313.
20. Vö. Victor Neumann: *The majority-minorities relationship in interwar Timisoara: between „fictive ethnici-ty” and „ideal nation”*. East & East-Central Europe Seminar, 9 October 2012, University of Oxford. “East and East-Central European Cities in Comparative Perspective: Minority and ‘Sub-cultural’ Identities”. –http://www.cantemir.ox.ac.uk/fileadmin/ohf/documents/Cantemir/Victor_Neumann_-_Interwar_Timisoara_-_Slides.pdf
21. Vö. Baumgartner Bernadette: *A szatmári svábok a XIX században*. – http://nemettortenelem.tti.btk.pte.hu/files/tiny_mce/File/19_szazad_E-publ/Baumgartner_Bernadette.pdf

22. Idézi Katus László (Nemzetiségi kérdés és nemzetiségi politika a kiegészítés után) in *Magyarország története. 1848–1890.* 2. kötet [6/2]. Akadémiai Kiadó, Bp., 1987. 1351.
23. Idézi M. Kondor Viktória: *Az 1875-ös pártfúzió.* Bp., 1959. 130–131.
24. Aurel C. Popovici: *Die vereinigten Staaten von Gross-Österreich.* Leipzig, 1906. A könyvet magyarra nem fordították le. Román fordítása 1939-ben jelent meg, amelyet 1997-ben újra kiadtak: *Stat și națiune. Statele Unite ale Austriei-Mari.* Studii politice în vederea rezolvării problemei naționale și a crizei lor constituționale din Austro-Ungaria. Editura Albatros, Buc., 1997.
25. Aurel C. Popovici: *Naționalism sau democrație. O critică a civilizațiunii moderne.* Studiu introductiv, îngrijire de ediție, note de Constantin Schifirneț. Editura Albatros, Buc., 1997. 24.
26. Katus L.: *A nemzetiségi kérdés és Horvátország története a 20. század elején.* In: *Magyarország története. 1890–1980.* 2. kötet. (7/2) Akadémiai Kiadó, Bp., 1983. 1016.
27. Érdekes gondolat kísérlet (vagy talán annál valamivel több is) volna megírni akár az általános férfi választójog 1907-es – az ausztriai választójogi reformmal párhuzamos – „bevezetése” utáni Magyarországé, akár az első világháborús német „győzelem” utáni magyar állam virtuális vagy kontrafaktuális történetét. Az általam javasolt paradigmaváltás szempontjából elegendő annak pusztán elvi fenntartása, hogy maga a valós történelem (amely szerint létezik) nem volt predeterminált, mint ahogy ma sem az. A virtuális történelemírás módszertanát és egy – témánk szempontjából figyelme méltó – példázatát lásd Niall Ferguson: *Virtual History: Towards a 'chaotic' theory of the past,* valamint uő. *The Kaiser's European Union: What if Britain had 'stood aside' in August 1914?* In: Niall Ferguson ed.: *Virtual History: Alternatives and Counterfactuals.* Basic Books, 1999. 1–91, 228–281
28. Vö. Paul A. Hanebrink: *A birodalom betegségei. A nemzetiségi kérdés.* In: Gáspár Zsuzsa szerk.: *Egy közép-európai birodalom. Az Osztrák–Magyar Monarchia, 1867–1918.* Officina Kiadó, Bp., 2008. 177–192.
29. Pulszky Ágost: *Demokrácia és nemzetiség.* In: *A szociológia első magyar műhelye. A Huszadik Század köre.* I. Gondolat, Bp., 1973. 494.
30. Vö. Aurel C. Popovici: i.m. 4.
31. Jászi Oszkár: *A nemzetiségi kérdés újabb fejleményei.* 1914. In: Litván György és Varga F. János szerk.: *Jászi Oszkár publicisztikája.* Válogatás. Magvető Könyvkiadó, Bp., 1982. 196–204.
32. A realizmust a magam részéről mind a politikai filozófiában, mind a nemzetközi kapcsolatok elméletében irányadónak tekintem. Vö. John J. Mearsheimer: *The Tragedy of Great Power Politics.* W. W. Norton & Company, 2001, valamint Robert D. Kaplan: *Warrior Politics: Why Leadership Demands a Pagan Ethos.* Vintage, 2001.
33. *The Waves of Democratization.* In: Samuel Huntington: *The Third Wave. Democratization in the Late Twentieth Century.* University of Oklahoma Press: Norman and London, 1991. 13–26.
34. I.m. 14–15.
35. Vö. *Választójog és parlamentarizmus a 20. századi magyar történelemben.* In: Romsics Ignác: *Múltról a mának. Tanulmányok és esszék a magyar történelemlről.* Osiris Könyvkiadó, Bp., 2004. 226.
36. Nem értek egyet azokkal, akik szerint a harmadik ellenhullám is elkezdődött (ennek, pontosabban a demokrácia válságának globális és európai szinten számos jele van, de a korábbiakhoz hasonló valódi ellenhullámról – egyelőre – nem beszélhetünk), és Magyarország ebben is élen jár. A jelenlegi magyarországi helyzetet, ha nem is minden vonatkozásban elfogadható módon, de legalábbis a demokrácia kérdésében helyesen írja le a Méltányosság Politikaelemző Központ elemzése (A magyar jobboldal hatalomgyakorlását primer önkényuralomként értelmezni”, mert amögött „nem az önkényuralomra törekvés, hanem egy nemzetállam-központú demokráciaelfogás áll, mikor is a kormányzatnak a nemzetállami szuverenitás csorbításán fenntartásán kell örködnié”. Ezt a demokráciaelfogást a szerzők – Csizmadia Ervin, Cséry Péter, Jenei András, Lakatos Júlia, Nagy Attila Tibor, Novák Zoltán, Paár Ádám – szerint leginkább az „illiberális demokrácia” Fareed Zakaria által 1997-ben bevezetett fogalmával lehet leírni. Ennek megfelelően a 20. század eleji Magyarország politikai rendszerét antidemokratikus, pontosabban „nagyon kevésbé demokratikus liberalizmus”-ként lehetne körülírni, amely Bethlen István 1921-es kormányalakítása és az 1944. márciusi német megszállás között, a korabeli antidemokratikus „ellenhullámmal” összhangban, nem a demokratikus liberalizmus, hanem az antidemokratikus illiberális irányába fejlődött tovább. Anélkül azonban, hogy – az európai országok többségével ellentétben – ez magának a parlamentáris rendszernek a felszámolásához vezetett volna. Ami természetesen nem jelenti azt, hogy ennek a politikai rendszernek „semmi köze” az 1944 márciusa után történetekhez. (Az „illiberális” fogalmát Fritz Stern vezette be *The Failure of Illiberalism. Essays on the Political Culture of Modern Germany* című könyvében. – Alfred A. Knopf, New York, 1972.)
37. Vö. *A dualista kísérlet.* In: Romsics Ignác: i.m. 66.
38. Vö. *A románok és a magyar nemzeti állam kérdése.* Románul [Arad] I. 1911. 131. sz. (jún. 16/29.) In: Vasile Goldiș: *Válogatott írások.* Válogatta és az előszót írta Gáll Ernő. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1978. 92.
39. Vö. Pulszky Ágost: i.m. 487.
40. Jászi Oszkár a német hegemoniájú új államrendről – amely immár a Monarchiánál nagyobb léptékű integrációs formát is jelentett volna – és a nemzeti-nemzetiségi kérdés ezen belüli megoldásáról a következőket mondta a Társadalomtudományi Társaság 1916 tavaszán megtartott Közép-Európa-vitáján: „Közép-Európa [vagyis Friedrich Naumann Közép-Európa-koncepciójának a megvalósulása – M.G.] a nemzetiségi kérdés megnyitását jelentené, mert Közép-Európa belül a németiség és Magyarországon belül a magyarság természetes – mert reális gazdasági és kulturális fölényen alapuló – hegemoniájának végleges biztosítása mellett lehetővé tenné valóban méltányos nemzetiségi politika alkalmazását. [Nagyjából Jabotinsky szellemében – M.G.] A pánszlávizmus és dákrománizmus veszélyétől megszabadult Közép-Európa megtámadhatatlansága tudatában nemcsak megengedheti magának a nemzetiségi liberalizmus luxusát, hanem az új világ gazdaságnak egyenesen létfeltételévé válnék, hogy a területén lévő összes népek nyelvi, kulturális és gazdasági előnyeit kielégítse. Közép-Európa biztos rendje elképzelhetetlen a délszláv kérdés és a lengyel kérdés megoldása nélkül, viszont az európai fejlődés e két égető problémája a legkisebb áldozattal és az egész európai fejlődésre legkedvezőbb-

- ben csak közép-európai alapon intézhető el.” (*Középeurópa. A Társadalomtudományi Társaság által rendezett vita.* A Huszadik Század Könyvtára, 60. Politzer, Bp., 1916. 45.) Ebben az okfejtésben – kimondatlanul – az is benne van, hogy az új, német hegemoniájú európai integrációban a dualizmus kori Ausztriának mint állami entitásnak a fennmaradása legalábbis kétséges, Magyarországé viszont egyáltalán nem az.
41. Vö. *Plaidoyer pour la nation politique.* La Nouvelle Alternative 1990. 20. sz. *Quelle alternative a l'État-Nation.* Esprit 1991. 10. sz.
42. Vö. Molnár Gusztáv: *Az új Frontier.* Előadás a Liberalizmus és kollektív jogok c. nemzetközi konferencián. Dunaszerdahely, 1991. január 13. Rövidített változata megjelent a Bihari Napló 1991. jan. 29-i számában.
43. Vö. A nemzetállam Kelet-Európában. In: Kende Péter: *Még egyszer a párizsi toronyból.* Kortörténeti és politikaelméleti esszék, 1973–2003. Új Mandátum Könyvkiadó, Bp., 2003. 91–98. Kiemelések a szerzőtől.
44. Vö. Kende Péter: i.m. 98–99; 103.
45. Vö. Molnár Gusztáv: <http://vilagnaplo.hvg.hu/2013/02/11/szecesszio-vagy-dezintegralodas/>
46. Vö. Molnár Gusztáv: <http://vilagnaplo.hvg.hu/2010/07/11/barcelonai-pillanatkép/>
47. Vö. www.provincia.ro
48. Vö. Molnár Gusztáv: *A konszociációs demokrácia esélyei Erdélyben.* A Magyar Műveltség Erdélyben című konferencián megtartott előadás. Sepsiszentgyörgy, 2000. okt. 6. In: Molnár Gusztáv szerk.: *Provincia 2000. Válogatás a folyóirat cikkeiből.* Pro Europa Kiadó, Marosvásárhely, 2001. 199. Vagy itt: http://www.provincia.ro/pdf_magyar/m000120.pdf
49. Vö. *A nemzetállamiság történelmi dilemmái Kelet-Közép- és Délkelet-Európában.* In: Romsics Ignác: i.m. 24–26.
50. A fenti tézis természetesen összefügg az államnak mint politikai közösségnek egyfajta politikafilozófiai fel-fogásával, amelynek értelmében az állam mint olyan hierarchikus, vagyis hatalmi vagy uralmi viszony, amit a legteljesebb demokrácia sem tudhat nem létezővé oldani. Vagy ha igen, akkor megszűnik, vagy legalábbis megszűnőfélben lesz maga az állam.
51. Vö. Romsics Ignác: i.m. 26–28.
52. Ez alátámasztani látszik a francia Jean Baechler Kende Péter szerint nem mindenki által osztott álláspont-ját, mely szerint „a demokrácia az emberiség természetes állapota”. (Vö. Kende Péter: i.m. 87.) Én annyiban árnyalnám a francia társadalomtudós tézisét, hogy a demokrácia a modern kori nemzetállam vagy nemzeti ál-lam (a kettő között nincs különbség, csak előbbi a modern állam nemzetközi jogi, utóbbi „nemzet-jogi” vonatkozását emeli ki) természetes állapota. De nem volt az a premodern birodalmakban és feltehetően nem lesz az a most még csak formálódó posztmodern vagy posztacionális birodalmakban, vagy az azok csödjé (*failed em-pires*) esetén várható globális anarchiában sem. (Vö. Robert D. Kaplan: *The Coming Anarchy: Shattering the Dreams of the Post Cold War.* Vintage, 2000.)
53. Ez a – Kárpát-medencei magyarság szempontjából – kétségtelenül tragikus látélet nem jelenti azt, hogy ne lehetne – ebben a helyzetben is – egy pozitív stratégiát kidolgozni. A kérdés részletesebb tárgyalása azonban meghaladja ennek az előadásnak a kereteit.
54. Peleg a *strife* kifejezést használja. Ez tulajdonképpen „küzdelmet” jelent, amiről annak idején Pulszky Ágost is beszélt.
55. Ilan Peleg: *Democratizing the Hegemonic State. Political Transformation in the Age of Identity.* Cambridge University Press, New York, 2007. 1.
56. Kiderül ez abból is, ahogy „a demokratikusan elfogadható és a hegemonisztikusan elfogadhatatlan közöt-ti nem mindig világos, mindamellett fontos különbséget” az alábbi történelmi példával illusztrálja: „Miközben számos megfigyelő a francia állam ama törekvését, hogy a parasztkból franciákat csináljon (Eugene Weber), általában legitimnek tekinti, talán azért, mert azt egy demokratikus köztársaság hajtotta végre, és a »cél«-pop-ulációk már valamilyen francia nyelvjárást beszéltek, a magyaroknak azt a törekvését, hogy 1867 után »elmag-yarosítsák« a saját területüket általában nem demokratikusnak [nondemocratic], keménykezűnek és – ennek a kötetnek a nyelvzetét használva – »hegemonisztikusnak« ítélték.” (Ilan Peleg: i.m. 35–36.)
57. Ilan Peleg: i.m. 46–48; 53; 73.
58. Dr. Ahmad Tibi izraeli arab politikus erre vonatkozó nyilatkozatát lásd itt: http://mideast.foreignpolicy.com/posts/2010/09/01/the_likud_partys_one_state_solution. Lásd még: <http://www.haaretz.com/opinion/israel-s-palestinians-are-not-a-minority.premium-1.494166>
59. Vö. Ilan Peleg: i.m. 177–178.
60. A mai izraeli és a száz évvel ezelőtti magyarországi helyzet analógiájáról lásd Molnár Gusztáv: <http://vilagnaplo.hvg.hu/2013/01/29/magyar-izraeli-parhuzamok/>
61. Azért beszélek 20. század eleji és nem általában kiegyezés korabeli magyar államról, mert a nem etnikai, de nem is csupán jogi értelemben vett „magyar nemzet” csak ekkor került többségbe a „saját” államában.
62. Csupán a példa kedvéért említem Romsics Ignácot, aki megállapítja ugyan, hogy az 1910-ben elért 54 szá-zalékos magyar többség „újabb 30-40 év alatt... nyilván még tovább növekedett volna”, a magyar nemzeti he-gemonia „progresszív” szemlélete helyett mégis a „30 milliós magyarság” és az „etnikailag homogén magyar nemzetállam” Rákosi Jenő és mások által hangoztatott nyilvánvaló képtelenségét hozza elő, amivel szemben – 2001-ben! – természetesen sokkal vonzóbb alternatívát képviseltek a „nem magyar nyelvi-kulturális közös-ségek”, amelyek „társnemzeti státust igényeltek, és kantonizálni akarták Magyarországot”, valamint „az 1860-as évek [...] politikusai” (Eötvös József, Kemény Zsigmond, Mocsáry Lajos), akik egyáltalán nem számoltak az-zal, hogy a magyarság többségi helyzetbe kerülhet, és így – következetesen liberálisokként – arra az álláspont-ra helyezkedtek, hogy „a magyar állam nem magyar nemzeti állam, hanem az országban élő népek és nemze-tek fölött álló semleges intézmény”. (Vö. Romsics Ignác: i.m. 101–104.) Romsics interpretációjára – a kiegye-zésre és ezen belül a magyar nemzeti államra vonatkozó régebbi és újabb releváns álláspontok kritikai bemu-tatásának a keretében – később visszatérek.
63. Vö. *Felkészülni azutánra* (1980, Bibó-emlékkönyv). Molnár Gusztáv: *Alternatívák könyve.* II Pro Philosophia, Kvár, 2007. 167–172.

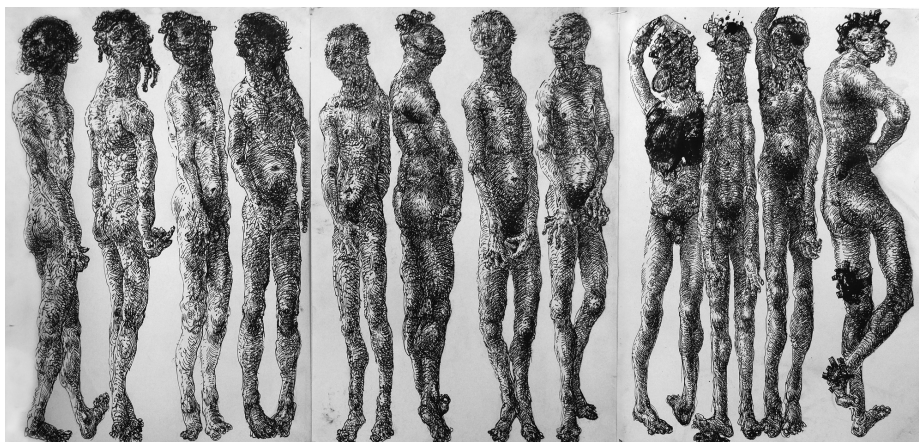
Láthatatlan koprodukción

■ Ma a filmipar Európában nemzetközi koprodukción korát éli. Amióta megjelent az európai filmkoprodukción egyezmény, és a tagországok egymással is aláírtak különböző filmes egyezményeket, ez a legkönnyebb módja az EU-s támogatások és a különféle adókedvezmények igénybevételének. Három, négy, sőt néha több európai ország stúdiói fognak össze, egyikük hozza a történetet, másik a technikát, harmadik az utómunka-kapacitást. Szereplőket és helyszíneket lehetőség szerint mindenki ad bele, hogy aztán otthon, saját terepen is eladható legyen a film. Így nem csoda, hogy gyakoriak a történelmi produkcion, a bevándorlós filmek és a road-moviek. Ha pedig az eredeti irodalmi anyagban vagy forgatókönyvben nem eléggé hangsúlyos a nemzetközi jelleg, arra való a script-doctorok, hogy beletegyék, ami hiányzik.

A nemzetközi stáb rengeteget utazik, és noha három-négy különböző európai nép tagjaiból áll, mégis azt, hogy a spanyol rendező miatt a német operatőrnek megint teljesen át kell világíttatni a díszletet, azt a lengyel világosító az olasz sminkesnek egy ötödik nyelven, angolul fogja elpanaszolni a büfében.

A koprodukción persze jó, és nem új dolog. (Az első kolozsvári film, a *Sárga csikó* is koprodukción volt, francia–magyar.) Így legalább ma is készülnek többmillió eurós költségvetéssel filmek ott, ahol az államok ezt már külön-külön aligha tudnák megfinanszírozni. Ahol ez még lehetséges (Egyesült Királyság, Franciaország, Németország), még ott is fontos szemponttá vált, szinte a komolyság mércéjévé, hogy lehet-e nemzetközi koprodukción csinálni belőle.

De az emlékezet és a köznyelv nemigen akar tudomást venni a koprodukciónról. Német expresszionizmusról, olasz neorealizmusról és francia új hullámról értekeznek a szakkönyvek. Lecsengő dán dogmáról s felívelő román új hullámról írnak a mai szaklapok. A mozikba járok pedig kedvelik az új román filmet, és unják az amerikai (vagy fordítva), és nem értik a magyar filmet, de imádják a franciát (vagy fordítva). A legkézenfekvőbb címke továbbra is a nemzeti marad, és a film nyelve, s ha az nem, akkor a történet, a vezető színész vagy a rendező nemzetisége el fogja dönteni, hogy melyik címke kerüljön rá.

ROMSICS IGNÁC

SZENT ISTVÁN EMLÉKEZETE

■ A magyar történelmi emlékezet Szent Istvánt nemzeti múltunk legnagyobb alakjaként tartja számon. Első királyunk jelentőségének értelmezései és értékelései ugyanakkor korszakonként, sőt az egyes korszakokon belül is érdemben különböznek. A mindenkor jelen eltérő ideológiai szempontjai által motivált diskurzus és az ehhez kapcsolódó kultuszépítés lényegében már István halála után, 1083-as szentté avatási eljárásával elkezdődött, s azóta is tart.

István életét három legenda meséli el: az úgynevezett nagy vagy nagyobb, a kis vagy kisebb és a Hartvik, győri püspök által Kálmán király (1095–1116) megbízásából összeállított. Ezek közül a nagy legenda keletkezett 1083 előtt. A névtelen szerző minden kétséget kizáróan a szentté avatás ügyét kívánta szolgálni. Ennek megfelelően kifogyhatatlan volt a király hitbéli buzgalmának és egyéb vallásos erényeinek – jámborságának, kegyességének és irgalmasságának – a magasztalásában. Ugyancsak bőkezűen sorjázta azokat a csodás eseteket, amelyekkel Isten már földi életében kitüntette a királyt: születéséről apja már fogantatása előtt értesült; betegeket gyógyított csodás módon; „titkos sugallat” figyelmeztette a besenyők támadására; s amikor II. Konrád császár 1030-ban Magyarországra támadt, Isten István imáját meghallgatva fordította vissza hamis hírnökök révén a német hadakat. „Mindig úgy mutatkozott, mintha Krisztus ítélszéke előtt állna, lelki szemeivel az ő tisztelendő külsejű jelenségét látta, s kimutatta, hogy Krisztus a száján, Krisztus a szíven, Krisztust hordozza minden tettén. Szíve-lelke minden vágyával a végső napot képzelte maga elé, s már a mennyország lakója, angyali társalkodás társa óhajtott lenni.”¹ A szerző tehát nem István életének tárgyszerű leírására, hanem a keresztény élet-eszmény stilizált bemutatására törekedett. Ebből következett, hogy az ország jogi-politikai szervezetének létrehozására, valamint az államalapító társadalmi reformjaira és törvényhozására egyetlen szót sem vesztegetett.

A László király halála (1095) után keletkezett kisebb legenda szerzője ezzel szemben tudatosan törekedett a csodás elemek kiiktatására, valamint a nagyobb fokú adatszűrűsítésre és tárgyilagosságra. Ennek megfelelően István szigorát és keménykezűségét sem hallgatta el, s érintette törvényeit is. A nagyobb legenda szent életű uralkodójával szemben ezzel az interpretációval a keménykezű államalapító király archetípusa született meg. Hartvik püspök a két szöveget olvasztotta egyggyé a 12. század elején, s egészítette ki olyan részletekkel, amelyek részben más forrásokból származtak, részben a szerző gazdag fantáziájára vallottak. Ezek egy részének az volt a funkciója, hogy a pápaság igényeivel szemben Kálmán király jogát igazolja a püspökök kinevezésére és általában a magyar egyház fölötti befolyására.

A legendák mellett jó bizonyíték a korabeli politikai propagandára az a későbbi összeállításokból rekonstruálható magyar ősgeszta is, amely I. András környezetében és uralkodása idején, vagyis 1046 és 1060 között készült. A pogánysággal szembe fordult s azt tüzzel-vassal irtó király számára kellemetlen lett volna megírni és az utókorra hagyományozni, hogy apját, Vazult István fosztotta meg látásától és hallásától, s az államalapító számlájára írandó az is, hogy őt magát testvéreivel együtt száműzte az országból. András történétírója ezért azt a megoldást választotta, hogy a véres büntetés terhéért István válláról Gizelláéra, az idegenből jött gonosz asszony vállára helyezte át, akit ráadásul még a német hűbérességet vállaló Péterrel is rokonságba hozott. Gizella – ebben a megközelítésben – a magyar történelem első bűnbakja.

Bár VII. Gergely pápa jóindulattal viszonyult István szentté avatásának tervéhez, az eljárások alapjául szolgáló csodákat kevesnek tartotta. Kanonizációs levelében ezért nem konkrétan, hanem csak általánosságban utalt rá, hogy „emeljék fel azok testét, akik Pannoniában a hit magvát elvetették, és az országot prédikálással vagy intézkedéssel Istenhez térítették”.² László ceremóniamesterei ezért úgy intézték, hogy az államalapí-

tó testének felemelése alkalmat adjon ilyenekre. Györffyvel szemben Zsoldos Attila viszont úgy véli, hogy a pápa egyáltalán nem támogatta a világi uralkodók, így István szentté avatását sem. Az eljárás szerinte kizárólag László akaratából indult meg.³ Augusztus 15-ére, István halálának 45. évfordulójára mindenestre országos gyűlést hívtak össze Székesfehérvárra, kérve, hogy a csodás gyógyulásban reménykedő betegek is jöjjenek el. Az augusztus 19-ei vecsernyére, amelyen a király is megjelent, így aztán nemcsak a templom, hanem annak környéke is megtelt emberekkel, akik – mint Hartvik legendája beszámol róla – izgatottan várták „az isteni irgalom jótéteményeit a boldog férfi érdemeiért”. És ezek nem is vártak sokáig magukra. Tovább idézve az eseményről készült egyetlen részletes beszámolót, Hartvik legendáját: „Krisztus nyomban meglátogatta népét, és mennyei csodajelek árasztották el a szentegyház térségét.” A csodák egy béna, „inaszakadt” 12 éves ifjúval kezdődtek, aki addig sem kezét, sem lábát nem tudta használni, most azonban egyik percről a másikra „visszanyerte egész teste épségét”, és „fürgén odaszaladt az oltárhoz”. Utána egy idegsugorodásban szenvedő hétéves kisfiú csúszott négykézláb a sírhoz, akinek hirtelen ugyancsak „megszilárdult térde-lába”. Ez a királyt is annyira meghatotta, hogy az örömtől sírva karjaiba kapta a gyermeket, s az oltárhoz szaladt vele, ahol hálaadó imát mondott. A tömeg, amely egész éjjel a templomban maradt, ujjongott, és újabb csodákra várt.⁴

Másnap, amikor István testének a felemelése megtörtént, tovább folytatódtek a csodás események. Egy özvegyasszony fia a sír mellé helyezve feltámadt halottaiból, egy haldokló pedig teljesen visszanyerte korábbi testi erejét. De csodálkozásra adott alkalmat a sír kibontása is, amelyből „az édes illet oly hévsége árasztott el minden jelenlevőt, hogy azt hitték, az Úr paradicsomi gyönyöreinek közepébe ragadtattak. Maga a koporsó színültig volt kissé vöröslő, szinte olajjal kevert vízzel”, amelyet hiába mertek ki, „annál több áradt a helyébe, s töltötte meg a koporsót”. A király földi maradványait ebből a balsamillatú folyadékból szedgették össze, majd fehér gyolcsba burkolva egy ezüstládában helyezték el. Keresték a király gyűrűjét is, ám azt a már érintett okok következtében nem találhatták. Arról, hogy ennek hiánya összefüggésben volt a kincstár őrével, Hartvik legendája is megemlékezik. Eszerint azonban Mercurius nem tolvaj, ha-

nem éppen ellenkezőleg, annyira szent életű szerzetes volt, hogy maga László bízta rá megőrzésre István jobb kezét, „rajta a csodás mívű gyűrűvel”.⁵

A gondos előkészítés ellenére István kanonizálása korántsem ment olyan olajozottan, mint gondolhatnánk. Bár VII. Gergely hajlott László kezdeményezésének a felkarolására, IV. Henrik 1084-es támadása az Angyalvár ellen, a pápa menekülése Salernóba, majd 1085-ben bekövetkezett halála megakadályozta, hogy gyors zsinati döntést erősítse meg a fehérvári aktust. Tudjuk, hogy II. Orbán pápa még 1096-ban sem ismerte el a természetes halált halt s más szentté avatott uralkodóktól eltérően mártíromságot nem szenvedett magyar államalapító szentek közé emelését. A László által összehívott 1092-es szabolcsi zsinat ennek ellenére a kötelező 32 fő ünnep közé sorolta augusztus 20-át, István ünnepét is, amikor az addigi augusztus 15-én tartott székesfehérvári „törvénynap” is áthelyeződött. Györffy György feltételezése szerint a végső pecsét István szentek közé fogadására csak az 1106-os guastallai zsinaton került annak fejében, hogy Kálmán király lemondott a magyarországi püspökök kinevezési jogáról.⁶

Az egyház, amely a kialakuló új rendnek legfőbb támasza és egyben hasonlóelvezője volt, folyamatosan törekedett István kultuszának az ápolására és terjesztésére. Míg Magyarország többi szentjének csak két-két ünnepe volt, az államalapítóról évente négyszer is megemlékeztek. Augusztus 20-a mellett, amely legfőbb ünnepének számított, augusztus 15-én, halálának évfordulóján, október 11-én, teste áthelyezésének feltételezett napján s végül május 20-án, amelyet a Szent Jobb tiszteletére szenteltek. Ez utóbbit sokáig a róla elnevezett bihari falu (Szentjobb, Siniob) apátságában őrizték, majd a 15. századtól Székesfehérvárott. A templomokban énekelt himnuszok és a papok ajkáról elhangzott prédikációk ugyancsak sokakat itattak át a szent király tiszteletével és csodálatával. A Szent István-hagyomány népszerűségére jellemző, hogy egy Zsigmond király korából fennmaradt szentbeszéd-gyűjteményben Istvánról öt, az utóbb ugyancsak szentté avatott Imre hercegről és I. Lászlóról viszont csak két-két prédikáció szólt. A szent király ereklyéit őrző helyekre évről évre zarándoklatok indultak. A búcsújárárhelyek közül legjelentősebb a király székesfehérvári sírja volt, amelynek látogatói többnyire egyévi és negyven napi bűnbocsánatot nyertek. Az augusztus 20-ai

fehérvári ünnepségek jelentőségét növelte, hogy azok egyben királyi törvénynapok is voltak. Erről először az 1222-es Aranybulla intézkedett, amit a 14–15. századi vegyes házi uralkodók is többször megerősítettek. Sokan keresték fel a szentjobbí apátságot is, különösen addig, amíg a Szent Jobb vissza nem került Fehérvárra. A zárandokok többsége magyarországi volt, de külföldi előkelelők is szívesen kerekedtek fel, hogy részt vegyenek a szent király augusztus 20-ai fehérvári ünnepén.

Terjedő kultusza ellenére Szent István még sokáig nem állt azon a magas piedesztálon, ahová a 19–20. században került. A 12. század végén élt P. Mester (Anonymus), aki az első fennmaradt gesztánkat írta, műve legvégén – tévesen – Istvánról még csak annyit jegyzett meg, hogy a „hitben gyenge” Tonuzóbbát feleségével együtt az abádi révénél élve eltemettette. A magyar történelmi tudat alakulására oly nagy hatással lévő Kézai-féle krónika, amely az 1280-as években keletkezett, már jóval részletesebben írt róla, ám korántsem olyan elismerően, mint Attiláról, „aki a maga idejében a többi királynál dicsőbb volt ezen a földön”, valamint a 9. századi „második” honfoglalásról és az azt követő kalandozó hadjáratokról. Kézai interpretációjában István kegyes és művelt szent királyként jelent meg az olvasók előtt, aki miután „sok nemzet népét az uralma alá vetette, úgy döntött, hogy a királyi koronát letéve, szakít ennek a világnak a hívságaival, és a világi gondoktól megszabadulva, egyedül az Isten szolgálatának szenteli magát”. Az ősgeszta interpretációs sémáját követve Kézai Gizella számlájára írta Vazul és párttűtő társainak megbüntetését is, miközben István „keservesen zokogott a megtörtént szerencsétlenség miatt”.⁷

A 12–16. században Szent István kultusza az egész Kárpát-medencében elterjedt. Az egyház- és államalapító király népi tisztelete az ország központi részein s kivált a Dunántúlon volt a legintenzívebb. Konstantinápoly felé tartva ezeken a részeken tűnt fel egy olasz katonatisztnak 1567-ben, hogy a környékbeli nép „sok csodát regél” Istvánról.⁸ István mellett nagy tisztelet övezte fiát, Imre herceget és Lászlót is. A bibliai háromkirályok mintájára formálódó magyar szentek hármasságján belül István testesítette meg a higgadt és bölcs öreg uralkodót, Imre a szüzességi fogadalmával és állandó imádkozásával a magát Istennek ajánló hithű ifjút s László a daliás középkori vitézt, aki a 14. századtól terjedő lovagi kultú-

ra eszményképének megfelelően fegyverrel védte hazáját és egyben az egész keresztény világot a keletről támadó pogányokkal szemben. Ezt tükrözik a 14–15. század tábla- és faliképei, szobrai és pecsétjei is, amelyekben István rendszerint ősz hajjal, nagy szakállal és bajusszal jelenik meg, míg Imre ifjan és borotváltan, László pedig páncélban és fegyverrel a kezében.⁹

Bár nem kizárólag, a 15. századig István kultusza elsősorban egyházi keretek között érvényesült. A humanista történétírók – Thuróczy, Bonfini, Ranzanus, Istvánffy – viszont a hagyományos szent-ábrázolásról a hadvezérre és az államszervezőre helyezték át a hangsúlyokat. Emberi tulajdonságai – okossága, előkelősége és emberisége –, valamint addigi tettei alapján „minden bölcs” számára nyilvánvaló volt – emlékezett meg róla például Ranzanus –, hogy „egyedül ő született királyságra”.¹⁰ Ugyanerre az időre, a 15–16. századra tehető az elnyomottakkal rokonszenvező, tisztakezü és igazságos István képének körvonalazódása is. Ennek első jelei az 1437-es kolozsmonostori egyezségben lelhetők fel. A földesuraik és Lépes György erdélyi püspök ellen fordult magyar és vlach (román) jobbágyságok Szent István király „leveleibe” és „rendeleteibe” foglalt szabadságjogokra hivatkozva követeltek maguknak jobb életfeltételeket és igazságosabb bánásmódot. A Karthauzi Névtelen Érdykódex néven ismert, 1526 körül összeállított prédikáció- és legendagyűjteményéből kirajzolódó István-kép egyik vonása ugyancsak az igazságosság, szembeállítva a szerző saját korának nemeseire és papjaira jellemző önzéssel és harácsolással. Hasonló hangot ütött meg 1575-ben megjelent krónikájában a kolozsvári Heltai (Helth) Gáspár is, aki Koppányt és társait a falvakat és városokat erőszakkal feldúló nagyurakként, Istvánt pedig a béke és a rend őrzőjeként mutatta be. Ugyanebben a szellemben ismertette István törvényeit, melyekkel a bölcs és jó király „gondot visele az országnak csendességére és békességére”, és „Igen kedvelé az özvegyeket és az árvákat”.¹¹

A reformáció 16. század eleji megjelenése, majd gyors elterjedése átmenetileg visszavetette a Szent István-hagyomány kanonizálódását. Luther, Kálvin és követőik elvetették a szentek „imádatát”, mert az szerintük csak Isten illeti meg. A protestánsok ezért nemcsak a „bálványimádásnak” tekintett ereklyekultuszt építették le, hanem gyakorlatilag a szentek tiszteletét is. István ol-tárképei és szobrai legnagyobbbrészt ele-

nyészték, kultuszhelyei pedig elszürkültek vagy a feledés homályába merültek. Első királyunk irodalmi reprezentációja ugyancsak háttérbe szorult. A kifejezetten protestáns jellegű irodalomban alig találkozni vele is foglalkozó alkotással. Az egyetlen jelentős kivétel Farkas András 1538-as verses krónikája (*Az zsidó és magyar nemzetről*), amelyben Imrével és Lászlóval együtt azonban István sem katolikus hitvallóként, hanem a magyar történelem jeles alakjaként, illetve evangéliumi, tehát a protestánsok számára is elfogadható keresztényként jelenik meg.

István mint szent király kultuszát a 17. században kibontakozó ellenreformáció, illetve katolikus megújulás élesztette fel és tüzte zászlajára. Az új István-képet plasztikusan fejezte ki gróf Erdődy György, a későbbi tárnokmester magyar szentekről írott 1633-as könyvecskéjének egyik illusztrációja (*Szent István diadalkocsin*), amelyen a zsinóros ruhába öltöztetett, szakállas király négylovas szekéren vágatva és kezében vilámokat szuhogatva tapossa el a haza ellenégeit: a pogány istenek imádóit.¹² Az ország romlásán kesergő katolikus egyházi énekek egy része ugyancsak az „eretnekséget”, az „igaz kereszténységtől” eltért hitet tette meg minden baj végső okává. A 150 éves szétszakítottság és a vallási villongások, a törökidulás és a németjárás perspektívájából nézve az állam- és az egyházszervezés kora Nagy Lajos és Mátyás uralkodásával együtt olyan aranykornak tűnt, amelyet egyre gyakrabban állítottak szembe a sivár jelennel. Erről szól az a 17. században keletkezett egyházi ének, amely a *Boldogasszony Anyánk* mellett rövidesen a katolikusok legkedveltebb templomi éneke lett, s amelynek első sorai így hangzanak:

*Ah, hol vagy, magyarok tündöklő csillaga,
Ki voltál valaha országunk istájpja?
Hol vagy, István király? Téged magyar kíván.
Gyászos öltözetben teelődte sírván.*

Az éneknek gyönyörű népi változatai is ismertek, például a moldvai Klézséről.¹³

A humanista történetírók tollán elhalványodott csodás elemek a katolikus megújulás vezéralakjainak, így például Pázmány Péternek az írásaiban, valamint a különböző himnuszokban, prédikációkban és iskoladramákban ismét felerősödtek. A legelső Istvánnal foglalkozó jezsuita iskoladramát (*Historia Sancti Stephani Hungarorum regis*) a kolozsvári kollégiumban adták elő 1587-ben. Ezek a 17. s különösen a 18. szá-

zadban már szelvében-hosszában játszott tanmesék nem esztétikai hatáskeltésre, hanem István példáját felmutatva a vallásosság elmélyítésére és az erkölcsök nemesítésére törekedtek. A 17. századi katolikus restauráció szellemi hozadéka az a Szilveszterbulla néven ismert hamisítvány is, amely szerint István „az élő és jövődő magyar népet s nemzetet a római szentegyház oltalma alá” helyezte, vagyis egyszer és mindenkorra elismerte a pápaság Magyarország, illetve a magyar egyház feletti főhatalmát. Ebből származik az a széles körökben elterjedt legenda is, mely szerint a koronát hozó főpap Asztrik kalocsai püspök lett volna.¹⁴

Az István-hagyomány következő metamorfózisa Mária Terézia uralkodásának idejére (1740–1780) esett. A 17. század második és a 18. század első felében többször felázadt magyar rendek megbékítésére törekvő uralkodónő a SzentIstván-kultuszt is céljai szolgálatába állította. Az „apostoli király” címet felvéve ő alapította 1764-ben a Szent István-rendet, amely a birodalom legmagasabb polgári kitüntetése volt. A raguzai köztársasággal folytatott hosszas tárgyalásai eredményeként 1771-ben ugyancsak ő szerezte vissza és hozta haza a Szent Jobbot is az egyik raguzai kolostorból, ahová valószínűleg a török háborúk elől menekítették. Az erekleje elhelyezése a budai várkapornában a Habsburgok magyar uralkodói jogait, illetve a *natio Hungarica*, azaz a magyar rendek birodalmi integrációját kívánta jelképezni. Mária Terézia elrendelte azt is, hogy augusztus 20-a ne csak egyházi, hanem állami ünnep is legyen. Elhatározását feltehetően az a körülmény érlette meg, hogy XIV. Kelemen pápa 1771-ben redukálta a katolikus ünnepek számát, s ezek közé Szent István napját nem vette fel. Erre válaszul Mária Terézia minden megyés püspököt Szent István napjának méltó megünneplésére szólított fel, s arról is intézkedett, hogy a naptárakban augusztus 20-át feltétlenül ünnepnapként jelöljék. Augusztus 20-ától kezdve Bécsben és Budán egyaránt megülették. A 19. század elejére az addigi István-képek mellé ily módon egy újabb is körvonalazódott: a Habsburgok patrónusáé.

Az évente ismétlődő ünnepnapokon elhangzott barokkosan kenetteljes és patetikus szónoklatok és templomi prédikációk a középkori legendák idealizált István-képén is túltettek. Ezek szerint István nemcsak hitbuzgó apostol volt, aki a pogány magyarok vad erkölcsseit megnemesítve és törvényes rendet teremtve biztosította országának

fennmaradását, és kijelölte népének a boldogság felé vezető utat, hanem olyan könyörületes és irtalmas ember is, aki még a szegényeket is asztalához engedte, s palotájában tömegével ápolt betegeket. Az augusztus 20-ai ünnepségek hagyományos magyarországi formájává idővel a SzentJobbkörmenet vált, amelyet 1818-ban rendeztek meg először a budai várban. A következő évben József nádor főherceg lefektette a körmenet ceremonális szabályait, és kötelezte az állami főméltóságok viselőit az ünnepen való részvételre. István nemzeti emlékezetben elfoglalt központi helyét jól mutatta, hogy a német nyelvű pesti városi színház 1812-es megnyitását ugyancsak egy Szent Istvánról szóló darabban ünnepelték. A mű, melynek zenéjét Beethoven szerezte, dicsősége teljében, az erdélyi gyula legyőzése után, a pápától kapott korona megérkezésének pillanatában mutatta be a királyt.

A felvilágosodás szekuláris eszméinek és a történetírás forráskritikai módszereinek hatására a 18–19. század fordulóján megkezdődött az addigi István-hagyomány dekonstruálása. Az 1790-es évektől kezdtek felismerni, a Szent Korona formája és ábrázolásai kizárják, hogy azt István viselhette volna. Az pedig, hogy II. Szilveszter pápa Istvánnak küldött kiváltáslevele 1630 körül keletkezett „cudar koholmány”, már 1740-ben felvetődött. Mintegy 150 éves vita után ez utóbbit Karácsonyi János bizonyította be minden kétséget kizáróan 1891-ben.¹⁵ A felvilágosult gondolkodás kedvelt célpontja az ereklye-kultusz, ezen belül a Szent Jobb tisztelete és csodatévő erejébe vetett hit volt. A republikánus elveiért és a jakobinus mozgalomban való részvételéért 1795-ben kivégzett Óz Pál Voltaire kritikus szellemét és gúnyos stílusát követve bírálta a budai körmenet ünnepi szónokát, aki egy „senyvett tsontnak” tulajdonította a magyar haza boldogságát és békességét. Pedig hát – tette hozzá – ha e kézben csodatévő erő rejtett volna, akkor annak mindenekelőtt Imre herceget kellett volna megmentenie. „Denevérek rejtekibe kellene bújni az ilyen tévelygő vélekedéssel” – konkludált a szerző *Szent Istvánnak Első Keresztyén Magyar Királynak levele* című munkájában.¹⁶

István kultuszának a nemzeti ébredés kora sem tett jót. A romantikával összekapcsolódott nacionalizmusnak jobban megfelelt az ősi magyar erények hordozóiként felmutatható pogány vezérek ellenállásának eszményítése, de legalábbis megértő ábrázolása, mint az idegenekre támaszkodó és új-

tó szellemű király kritikátlan dicsérete. Az első szerző, aki Istvánnal kapcsolatban kiélezte az idegenkérdést, s a lázadó magyarokat már nem olyan emberbőrből kivetkőzött vadállatoknak mutatta, mint a német nyelvű drámák, Katona József volt. Bár István nála is a nyíltszívű, erőskezű, keresztény és vitéz uralkodó mintaképe, Kupa, vagyis Koppány véres tetemét látván könny csillan meg a szemében, s fájjalja, hogy hagyománytisztelő és vitéz, ám az idők szavára süket emberével végeznie kellett. Ugyanezt a dilemmát állította befejezetlen drámájának (*Kupa támadása*) középpontjába Berzsenyi Dániel is. Az 1815 és 1816 fordulóján készült munka Koppányra az igaz magyarok bajnoka és vezére, a nemzeti ellenállás hőse, aki a szent szabadság nevében ragad fegyvert:

...*hogy megrettenjenek
És kiirtassanak a rút idegenek,
Kik Attila és Árpád vitéz unokáit
Üldözik s lerontják őseink bálványit.*

A nemzet, hangsúlyozta híres ódájához, a *Magyarokhoz* hasonlóan ebben is, elpusztul, ha feladja ősi hagyományait, s nemzeti sajátosságait idegen cicomákra cseréli. Mert a nemzet – adja Koppány szájába ítéletét –, „csak a maga szokásaiban él”.¹⁷ Ebbe a sorba tartozik Szigligeti Ede *Vazul* című drámája is, amelyet 1838-ban mutattak be a pesti magyar színházban. A mű az Imre halála utáni éveket ábrázolja, középpontban az ingatag és befolyásolható, ám az igazságról, törvényességről és a nemzet boldogításáról szónokló Vazult. A vele szembeállított István olyan tisztességben megőszült, ám megtört és beteges ember, akinek a testi tehetetlenségéhez lelki erőtlenség társul. Sokatmondó az is, hogy a kor két költőóriása, Vörösmarty és Arany, noha a honfoglalás és középkor különböző alakjairól sokat írtak, István életművének egyetlen alkotást sem szenteltek.

A mindenkori ünneplőkben természetesen sem a felvilágosult gondolkodók, sem a forráskritikai módszerek alkalmazó történetészek, sem a hagyományok megőrző erejét túlhangsúlyozó nemzeti romantikusok érvei és interpretációi nem ébresztettek kételyeket. Többségük valószínűleg nem is tudott róluik. Mint eddig, az augusztus 20-ai ünnepi beszédek és templomi prédikációk ezután is időtlenített morális és aktuális politikai üzenetek elmondására szolgáltak ürügyül, s nem a múlttól, hanem a jelenről és a

jövőről szóltak. Az ünnep rugalmasságát jól mutatták 1848 és 1860 közötti jelentésváltozásai. Kossuth, Széchenyi és Szemere 1848-ban arra törekedtek, hogy nemzeti-liberális tartalommal töltsék meg. Három évvel később, amikor a forradalmi kormány tagjai és hívei helyett az osztrák garnizon katonái vettek részt a körmeneten, Scitovszky János prímás viszont már arról beszélt, hogy Szent István élete az „Isten iránti kötelességek teljesítésére” példa.¹⁸ 1860-ban, az osztrák abszolutizmus meggyengülésének időszakában ismét fordult a kocka. Ebben az évben augusztus 20-a március 15-éhez hasonlóan valóságos szabadságünnepé vált. A szokásos körmenet pest-budai és nagyszámban érkezett környékbeli résztvevői nemzeti zászlókat lengettek, és a *Szózatot* énekelték. A hercegprímás, aki maga is részt vett a körmeneten, budai palotája elől ezúttal arról biztosította az ünneplőket, hogy ne csüggedjenek, mert „István király nyocszázados országát ideiglen meg lehet ugyan ingatni, de nem megsemmisíteni, kiállott már a haza sok nagy förgögetek s főnnáll most is, az ellene kelt viharok mind csak átmenők voltak, a mostani is az”.¹⁹

Az 1867-es kiegyezés után az augusztus 20-ai körmenetek egyre több fővárosi és főváros környéki hívőt vonzottak. Mivel 1868-ban eltörölték a minden felekezet számára kötelező részvételt, 1884-ben néhány képviselő javasolta, hogy a napot nyilvánítsák a nemzet egységét kifejező állami ünnepé. A nem katolikus felekezetek képviselői, akik az ország összlakosságának kicsit több mint 50%-át tették ki, azonban tiltakoztak ez ellen. Az országgyűlés 1891-ben ennek ellenére törvénybe iktatta a kezdeményezést, az uralkodó pedig munkaszüneti nappá nyilvánította augusztus 20-át. Belügyminiszteri rendeletre 1895-ben először lobogózták fel a középületeket az ünnep alkalmából, amelynek fő eseményén, a körmeneten a miniszterek és más notabilitások mellett ekkor már több ezren vettek részt. Augusztus 20. tehát kezdett valóban össznemzeti ünnepé válni. Ugyanakkor nem feledkezhettünk meg arról sem, hogy a századforduló magyarjai számára a honfoglalás milleniuma, amit 1896-ban ünnepeltek, még mindig jóval nagyobb ünnep volt, mint az államalapítás, amelyről 1900-ban alig esett szó. Az 1894-től készülő millenniumi emlékmű 14 szoboralakja közül az első Szent Istváné. A kompozíció középpontjába azonban nem Senyei Károly 1911-ben leleplezett nagy szakállú, koronás és bal kezében apos-

toli kettős keresztet tartó István-szobra került, hanem a kétszeres nagyságú Árpád és a honfoglaló vezérek lovas szobrai.

A Horthy-korszakban minden korábbinál intenzívebb kultuszépítés és augusztus 20-ai ünneplés folyt. Ez részben azzal függött össze, hogy a területelcsatlakozások következtében a katolikusok össznépességen belüli aránya 49%-ról 64%-ra emelkedett. Részben pedig azzal, hogy az 1919-es Tanácsköztársaság internacionalizmusára és antiklerikalizmusára a rendszer egy olyan konzervatív ideológiával válaszolt, amelynek két centrális eleme a nemzeti eszme és a kereszténység volt. Ez utóbbi demonstrálására Szent István és augusztus 20. minden más történelmi alaknál, illetve emléknaphnál alkalmasabbnak látszott. Az ünneplések csúcspontjává az 1938-as István-év vált, amikor egész évben zajlottak a megemlékezések, és amikor az augusztus 20-ai Szent Jobb-körmeneten mintegy 800 ezren vettek részt. Az ugyanebben az évben megrendezett Eucharisztikus Kongresszus növelte az ünneplés fényét, és nemzetközi szintre emelte az István-kultuszt. Ennek aktualizált jelentését az István „dicső emlékével” foglalkozó törvény így foglalta össze: „A krisztusi hit elterjesztésével, a keresztény erkölcsök meghonosításával megnyitotta a keletre jött magyarság előtt a nyugati művelődés kapuit, s államépítő munkájával megvetette a magyar nemzet életének és fejlődésének szilárd alapjait. Új szellemi és társadalmi formát adott a magyarság életének, de ugyanakkor tisztelte és óvta az ősi értékeket.”²⁰ Ünnepi beszédében Horthy Miklós ugyanezt hangsúlyozta, hozzátéve: a nagy király örökségéhez akkor vagyunk hűek, „ha minden képességünkkel és erőnkkel azon leszünk, hogy visszaszerezzük Szent István országának hajdani fényét”.²¹ Az ünneplés maradandó emléke Sidló Ferenc remek István-szobra Székesfehérvárott és a kor magyar történészeinek háromkötetes munkája Szent Istvánról, a 11. századi Magyarországról és a nagy király emlékezetéről (*Emlékönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*).

Szent István áthallásokkal övezett heroizálásához és életművének dicsőítéséhez számos két világháború között született szépirodalmi alkotás is csatlakozott. Közéjük tartozott Tormay Cécile *A sorsfolyó* című novellája, amely István és Gizella házasságát középpontba állítva a német és a magyar nép egymásrataltságát hangsúlyozta, és Harsányi Lajos 1934-es mesészerű ifjúsági

regénye (*A nem porladó kezű király*), amely István legfőbb érdemét a pogányok kiirtásában látta. Ezeknél maradandóbb értéket képvisel Sík Sándor 1933-ban bemutatott *István király* című háromfelvonásos drámája, amelynek főhősei, István és Gizella, illetve Vazul és felesége, Gyöngy dramaturgiai szempontból egyenrangú ellenfelei egymásnak. Sík Sándor korának szóló politikai üzenete a Szent István-i gondolat érvényességének felmutatása a Vazul szájába adott idegenellenes, fajvédő gondolatokkal szemben. A legegényibb Szent István-ábrázolás mindazonáltal nem egy magyarországi szépirodalom, hanem az elsősorban építészként ismert erdélyi Kós Károly tolla alól került ki (*Az országépítő*, 1934). A kalotaszegi polihisztor Istvánja olyan hús-vér ember, akitől az alázatos jámborság éppoly távol áll, mint az ájtatos buzgóság, s akit a népe iránt érzett kötelességtudat tesz rendíthetetlen, megalkuvást nem ismerő államférfivá. A kereszténység elfogadása és irgalmat nem ismerő terjesztése éppúgy ezzel magyarázható, mint nagybátyja, az erdélyi vajda fiatal felesége iránt érzett – és viszonzott – szerelmének elfojtása, valamint a német szövetséget jelentő házassága Gizellával. Kós regényének másik érdekessége az erdélyi regionalizmus gyökereinek anakronisztikus jellegű visszavetítése az államalapítás korába.

Disszonáns hangok természetesen a két világháború között is vegyültek az ünnepelésbe. A kálvinisták (21%) 1938-ban például kifogásolták, hogy a katolikusok a saját egyházuk ünnepévé kívánják tenni az István-évet, s az Eucharisztikus Világkongresszus alkalmából ellenrendezvényt tartottak. Szabó Dezső, a népi mozgalom egyik fő ideológusa pedig már korábban kifejtette, hogy Istvánt fölösleges és félrevezető ünnepelni, mert amit alkotott, az „megfojtotta termőcsírában a magyar lelket, s germánoknak és szlávoknak adott hatalmat a magyar lélek fölött”. Ezért mi „gyűlöljük és megtagadjuk ezt az ezer évet”.²² Regényesített formában ugyanezt a gondolatot írta meg Szabó a *Bors vezér megtérése* című elbeszélésében. István győzelme: az idegenek győzelme. „Idegen jöttment kapar a magyar zsebben, idegen isten feszeng a magyar szívben.” – ez István újításainak lényege Szabó Dezső látatásában.²³

Az illegális kényszerített kommunista mozgalom, amelynek jóval több oka lett volna a kultusszal szembe fordulni, viszont megpróbálta átértelmezni és saját hagyományvilágába illeszteni István örökségét. Ezt a feladatot a párt egyik főideológu-

sa, Révai József végezte el. Az ekkor még Moszkvában élő 1919-es emigráns István jelentőségét abban látta, hogy a „feudális gazdasági rendre való áttéréssel”, amelyhez képest a kereszténység felvétele csak „másodlagos” jelentőséggel bírt, István megmentette a „félnomád”, „törzsi szervezetben” élő magyarságot az egyébként biztosra vehető pusztulástól. Vagyis Istvánban a kor parancsát megértő és azt követő modernizátort mutatta fel, aki „leszámolt a múlttal s annak hordozóival, és a történelmi haladás irányába hajította a magyar népet”. Ezzel egészen napjainkig követendő példával szolgált, mert hiszen – tette nyilvánvalóvá Révai – „Akkor a feudalizmus éppen annyira forradalmi, új és korszerű volt, mint korszakunkban a szocializmus”.²⁴

Az 1945 utáni egy-két éves átmeneti időszakban a Szent István-napi ünnepelés az új hatalom és a vele szemben álló erők küzdelmének szimbolikus csataterévé vált. E harc fő szereplője Mindszenty József hercegprímás volt, aki beszédeiben a háború utáni ország anyagi és erkölcsi nyomorúságával ismételt István alkotásainak nagyszerűségét állította szembe. Az 1947. augusztus 20-ai körmeneten újból több százezren – a sajtótudósítások szerint mintegy félmillióan – vettek részt. A kormányzat számára ez olyan fenyegetőnek tűnt, hogy a következő évben nemcsak Mindszentyt tartóztatták le és ítélték el koholt vádak alapján, hanem megkezdték augusztus 20. deszakralizálását is. A szokásos körmenetet a rendőrség 1948-ban már nem engedélyezte. Az 1947-es útvonalon – a Bazilikától az Andrássy úton át a Hősök teréig – a Magyar Dolgozók Pártja ehelyett az „új kenyér ünnepét” rendezte meg. Bár ilyeneket már 1945 előtt is tartottak, azok nem álltak szemben István vallásos kultuszával. Rákosi célja viszont éppen ennek a lerombolása volt. Az ennek szolgálatába állított új történetpolitikai doktrínában, amelynek kidolgozását Molnár Erik vállalta magára, Szent István állama olyan „osztályállammá” minősült, amely „az ország meghódított őslakosságának s a behurcolt rabszolgáknak a fészek tartására jött létre”, s amely „a magyar dolgozók osztályalávetésének az eszköze” volt.²⁵ Szerepe – olvasható a magyar történelem első marxista szintézisében – ennek ellenére pozitív volt, mert az általa alkalmazott „erőszak” nélkül „a magyarság elpusztult volna. István felismerte a haladás irányát és azt cselekedte, amit az adott helyzetben népünk fennmaradásának érdeke követelt”.²⁶

Az új kenyér ünnepe 1949-től kiegészült a szovjet mintájú új alkotmány ünnepével, amelyet tudatos időzítéssel éppen augusztus 20-án iktattak törvénybe. Majd 1950-ben a népköztársaság ünnepévé is nyilvánították. A következő mintegy 30 évben az augusztus 20-ák a kommunista vezetők éppen aktuális ideológiai preferenciáiról szóltak. István korszakos, „forradalmi” jelentőségét mindazonáltal sem a szónokok, sem a történelemkönyvek nem vonták kétségbe. 1970-ben még István vélt születésének 1000. évfordulójáról is megemlékeztek. Losonczy Pál, az Elnöki Tanács elnöke ugyan nem mulasztotta el kihangsúlyozni, hogy „Az évszázadok folyamán sokan és sokféleképpen éltek vissza István király nevével, másították meg történelmi hagyatékát. A »Szent István-i állameszme« jegyében gyűlölködést szítottak a közép-európai népek között, a »szent korona« nevében üldözték a társadalmi haladás harcosait, az igaz magyar hazafiakat.” Ugyanakkor hozzátette: „A Magyar Népköztársaság hálával adózik az államalapító István államférfiúi nagyságának. Érvényes örökségét tiszteletben tartjuk, érdemeit megőrizzük.”²⁷

Kádár János 1977-es látogatása a Vatikánban, majd a korona 1978-as hazahozatala az Egyesült Államokból, ahová hadizsákmányként 1945-ben került, nyitást jelentett az ünnep vallásos tartalmának és István egyházszervezői jelentőségének újbóli elismerése felé. A történetírók részéről egyértelműen ebbe az irányba mutatott Györffy György monumentális monográfiája (*István király és műve*), amelynek első kiadása 1977-ben jelent meg. Már ezt megelőzően, 1974-ben elkészült, de csak 1976-ban mutatták be Szabó Magda *Az a szép fényes nap* című drámáját, amelynek tetőpontja a realpolitikai okokból kereszténnyé vált, de a kereszténységét gúnyos szavakkal illető Géza és fia, az őszintén hívő kereszténnyé vált István közötti konfliktus. A dráma tévéváltozatát 1981-ben láthatták a nézők. Ezt az első magyar rockopera, az 1983-as *István, a király* követte, amely a nemzeti romantikus hagyományhoz kapcsolódva István és Koppány, illetve a darabon végighúzódo realista-megalkuvó és kurucos-lázadó hagyomány szembeállításával egyszerre reflektált a magyar történelem különböző interpretációs lehetőségeire, és kérdezett rá a kádári konzolidáció teljesítménye mögött meghúzódó mély morális problémára. A darab páratlan sikere részben a kitűnő zenével, részben a történelmi mezbe öltöztetett aktuálpolitikai

dilemma exponálásával magyarázható. A hagyományos, 1947 előtti ünneplés lehetőségére mindazonáltal 1988-ig kellett várni, amikor a Paskai László esztergomi érsek által celebrált szentmisét már több ezren hallgatták végig a Bazilika előtti téren, és István halálának 950. évfordulójáról is nagy pompával emlékezett meg az ország.

1989-től augusztus 20. ismét Szent István ünnepe, 1990-től pedig első számú állami ünnepünk. Az ünnep értelmezési tartománya azonban továbbra is többretegű, névadójának történelmi nagysága pedig többféle képpel megindokolható. Az 1990-ben kormányt alakító Magyar Demokrata Fórum egyik akkori vezetője, Csurka István a rendszerváltás időszakában úgy látta, hogy a magyarság ugyanolyan helyzetben van, mint ezer évvel korábban volt. Vagyis a „pogány rablógazdalkodást” fel kell váltani a „modern, szabad és a nemzet érdekeit mindegyik szemmel tartó társadalmiszerkezetre”. „A feladat, csodák csodája, alig különbözik a Szent István-itól. A rendszerváltás célszerű és eredményes lebonyolításához most is három dolgot kell megvalósítani. A keleti típusú, monolitikus társadalomszerkezetet nyitott, demokratikus, nyugati szerkezetűre kell átalakítani, meg kell találni mindennek a sajátos magyar útját, magyar viszonyokból következő arányait, fel kell találnunk egy olyan új belső rendet, amilyen a törzsi-nemzetségi elhelyezkedésre épülő, mégis korszerű központi hatalmat erősítő megerendszer volt ezer évvel ezelőtt, és végül be kell vezetnünk, illetve uralkodóvá kell tennünk a magántulajdont.”²⁸ A kormányfő, az ugyancsak MDF-es Antall József 1992-ben viszont azt hangsúlyozta, hogy Szent István mának szóló legfontosabb üzenete „a mindennek alapjául szolgáló nemzeti függetlenség”.²⁹ Az ország 1998-ban megválasztott honatyái, akik az ezeréves évforduló alkalmából 2000-ben külön törvénnyel tisztelegtek az államalapítás és az államalapító emléke előtt, pedig abban látták Szent István nagyságát, hogy „megkoronázásával a magyar nép a keresztény hitben egyesült Európa népeivel. Azóta Magyarország a keresztény Európa szerves része. Ez biztosította a magyarság fennmaradását és évszázadokon át betöltött meghatározó szerepét. Magyarország ma is Szent István államalapító művén nyugszik.”³⁰ Az elmúlt néhány évben ugyanez az értelmezés határozta meg az augusztus 20-ai ünneplések alaptónusát. Ugyanakkor jól érzékelhető az is, hogy a baloldal számára István elsősorban ma is in-

kább modernizátor, semmint hittérítő, miközben a jobboldalhoz kötődő szubkultúrákban erősödni látszanak Szabó Dezső és

mások István-ellenes, „pogány” nézetei. Szent István mindenkié, de nem mindenkinek jelenti ugyanazt.

■ JEGYZETEK

1. *Árpád-kori legendák és intelmek. Szentek a magyar középkorból.* I. Szerk. Érszegi Géza. Osiris Kiadó, Bp., 1999. 27.
2. Györfly György: *István király és műve.* Gondolat Könyvkiadó, Bp., 1983.² 389.
3. Zsoldos Attila: *A szent és az ós: Szent István kultuszának kezdete.* Kézirat, 1–2.
4. *Árpád-kori legendák és intelmek,* i.m. 43–44.
5. Uo. 44–46.
6. Györfly György: i.m. (1983) 393.
7. Kézai Simon: *A magyarok cselekedetei.* Szerk. Veszprémy László. Osiris Kiadó, Bp., 1999. 95–96, 108.
8. Karsai Géza: *Szent István király tisztelete.* In: *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján.* III. Szerk. Serédi Jusztinián. Magyar Tudományos Akadémia, Bp., 1938.189.
9. Wehli Tünde: *Szent István király ábrázolása a középkori magyarországi művészetben.* In: *Szent István és az államalapítás.* Szerk. Veszprémy László. Osiris Kiadó, Bp., 2002.162–172.
10. Petrus Ransanus: *A magyarok történetének rövid foglalata.* Osiris Kiadó, Bp., 1999.73.
11. Heltai Gáspár: *Krónika az magyaroknak dolgairól.* In: *Heltai Gáspár és Bornemissza Péter művei.* Szerk. Nemeskürty István. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1980. 427, 432.
12. A képet közli Galavics Géza: *Későrenezansz és korabarokk.* In: *Művészettörténet, tudománytörténet.* Szerk. Aradi Nóra. Akadémiai Kiadó, Bp., 1973. 80–81.
13. Magyar Zoltán: *Szent István a magyar kultúrtörténetben.* Helikon Kiadó, Bp., 1996.169–171.
14. Közli: *Szent István és az államalapítás,* i.m. 91–92.
15. Tóth Endre: *A magyar Szent Koronáról és a koronázási jelvényegyüttesről,* valamint Karácsonyi János: *A Szilveszter-bulla.* In: *Szent István és az államalapítás,* i. m. 209–226, 263–270.
16. Idézi Eckhardt Sándor: *A francia forradalom eszméi Magyarországon.* Franklin Társulat, Bp., 1924.77.
17. Idézi Glockler Imre: *Szent István király a magyar irodalomban.* Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda Rt., Pécs, 1936. 47–48.
18. Árpád von Klimó: *A nemzet Szent Jobbja. A nemzeti-vallási kultuszok funkciójáról.* Replica 1999. szeptember. 45–56.
19. Dr. Gábor Gyula: *A Szent István-napi ünnep története.* Franklin Társulat, Bp., [1927] 35.
20. Az 1938. évi XXXIII. törvénycikket közli: *Szent István és az államalapítás,* i. m. 538–539.
21. Uo. 542.
22. Uo. 529–533.
23. Szabó Dezső: *Bors vezér megtérése.* In: *Uő: Jaj. Elbeszélések.* Stádium Sajtóvállalat Rt., Bp., 1924. 42.
24. *Szent István és az államalapítás,* i.m. 544–547.
25. Molnár Erik: *A magyar társadalom története az őskortól az Árpádkorig.* Szikra Kiadó, Bp., 1949.²5.
26. Heckenast Gusztáv – Karácsonyi Béla – Lukács Lajos – Spira György: *A magyar nép története. Rövid áttekintés.* Művelt Nép Könyvkiadó. Bp., 1951. 23.
27. Koltay Gábor: *István, a király.* Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó, Bp., 1984. 19.
28. *Szent István és az államalapítás,* i. m. 563–564.
29. Uo. 565.
30. Uo. 566–568.

ALAIN DUHAMEL

EMLÉKPORTRÉK

A portréíró rövid portréja

Alain Duhamel a legelismertebb, legnépszerűbb politikai elemzők és esszéisták egyike Franciaországban. Legutóbbi kötetében* közvetett módon több utalást is találunk politikusok és írók árnyékában eltöltött életére. A szerző 1940-ben született Caen városában, azokban a napokban, amikor a németek lerohanták szülőföldjét. 1963-tól a Le Monde, 1992-től a Liberation napilap rovatvezetője volt. Az évek során más folyóiratokban is rendszeresen publikált, miközben egyre-másra indította televíziós politikai műsorait, olyanokat, mint Egyenlő fegyverekkel (1970), Tiszta lapokkal (1978), Az igazság órája (1982), Száz perc a meggyőzésre (2002). 1974-ben ő vezette le az első tévévitát a francia elnökjelöltek – Valéry Giscard d'Estaing és François Mitterrand – között, amelyet számos más politikai vita levezetése követett. Azon ritka személyek közé tartozik, akiknek a vaslady, Margaret Thatcher tévéinterjút adott.

A francia és a világ politikai történéseinek Duhamel általi elemzése tévében és rádióban egyaránt élményszámba megy. Vulkanikus természetű férfi, úgy vitázik, mintha láthatatlan ellenféllel – az előítéletekkel – küzdené nyílt lovagi tornán. Szókimondásáért több ízben átmenetileg letiltották a képernyőről.

Véleményére a politikusok módfelett kíváncsiak, többen közülük beavatták magánéletük rejtelméibe, gondoljaiba, terveikbe, és tanácsát kérték. A kiváló miniszterelnök Raymond Barre – akinek a felesége magyar volt, és Márai-regényeket fordított franciára – halálát érezvén a kéziratát bízta rá. Duhamel azonban nem került senkinek az uszályába, képes volt megtartani a két lépés távolságot és megőrizni a függetlenségét. Még mindig jelen van mindenhol, médiacsatornák várják véleményét, ha valami jelentősebb dolog történik a politika univerzumában. Hiperaktivitásáért hideget-meleget kap némely fiatalabb céhtársától. Serge Halimi, a Le Monde diplomatique vezető újságírója például „információkereskedőnek” titulálta őt.

Meggyőződésem, hogy a közel- és a félmúlt francia politikatörténetét Duhamel könyvei nélkül nem lehet megírni. Jelentősebb kötetei (a címek magyar fordításban): Giscard köztársasága. Franciaország politikai anatómiája (1980), Mitterrand úr köztársasága (1982), A trónkövetelők (1983), Asterix-komplexus. Esszé a franciák politikai karakteréről (1985), Az ötödik elnök (1987), Új politikai szokások (1989), De Gaulle – Mitterrand. Jellem és nyom (1991), Francia félelmek (1993), A képzelet politikája. Francia politikai mítoszok (1995), A Francia Akadémia esszé-díjja, François Mitterrand: egy művész portréja (1997), Egy francia ambíció (1999, Politikai könyv-díj), A tükör mögött. Politikusok a tévéstúdióban (2000), Trónkövetelők – 2007 (2006), A konzuli menetirány (2009), Étlapok az asztalon (2010) és Emlékportrék. Ötven év a politikai életben (2012).

Alain Duhamel nemcsak ír, hanem tanít is: hosszú évtizedek óta magántanár a párizsi Politikai Tudományok Egyetemén. 2012 decemberében az a megtiszteltetés érte, hogy beválasztották a Politikai Tudományok Akadémiája tagjai közé.

Legutóbbi könyvében ötvenkét politikus, államférfi és író személyes emléképortréját rajzolta meg. A könyv megjelenése óta riporterek, interjúkészítők faggatják azokról a közismert személyekről, akikről nem írt, és akik száma több mint kétszerese a kötetben szereplőknek. Válaszainak visszatérő eleme, hogy a személyes kapcsolat intenzitása volt a döntő az alanyok kiválasztásában, és az a szempont, hogy az adott portré megrajzolásával képes-e többletet nyújtani. Ötven éve tapossa szakmája ösvényét, országútját, és ezáltal egy olvasmányos könyvet kívánt írni. Benne olyan politikusokat, politikai érdeklődésű írókat akart bemutatni, akik meghatározottak az elmúlt ötven év politikáját Franciaországban.

A könyvből válogatott két portréval először szóval meg magyarul a szerző. Reméljük, a jövőben több könyvét is olvashatjuk magyarul.

S. Király Béla

*Alain Duhamel: Portraits-souvenirs. 50 ans de vie politique. Plon, 2012.

André Malraux

■ André Malraux-val a gaullista korszak végén volt szerencsém először találkozni, de előbb az életársával, Louise de Vilmorinnel ismerkedtem meg a Science Po-n, egy délutáni könyvdedikáláson. Szellemes, nagyvilági, csillogó és még mindig nagyon szép nő volt, aki néha melankolikus eleganciával színezett, lázas hangvételű, de tömör stílusú könyveket írt. Ez az elragadó és nyitott teremtés több alkalommal is meghívott birtokára, Verrières-le-Buisson-ba, ahol nagy társaságot fogadott, ám olyan műgonddal és kifogástalan modorral, mintha a húszas évek ronggyá olvasott regényeinek egyikéből topant volna elő. Csodálónak és hódolónak sokasága ilyenkor összemosódott Malraux holdudvarával, de könnyen meg lehetett különböztetni az egyiket a másiktól. Bor, rövidital volt bőven – Malraux rendszerint száraz bort ivott, és hangosan beszélt –, a teríték kifinomult és régimódi, a társalgás mindig élénk, néha mulatságos, de többnyire zűrzavaros volt. A divatos témákat érintő véleménycseréket időnként De Gaulle tábornok kultuszminiszterének váratlan és rögtönzött kiselőadói tűzijátéka szakította félbe. Megnyilvánulásai legalább annyira hatásosak voltak, mint amilyen homályosak, és szörfüzérkeretbe vonták Párizs kulturális életének legújabb eseményeit. Az estélyek légköre sodró erejű, barokkosan csábító volt, és védett szigetnek számított a hatvanas évek végének francia társadalmában. Különös élménynek számított például a nagy íróval biliárdozni és közben hallgatni a nehezen megfejtethető monológjait, amelyek sávja a párizsi Operaház épületének mennyezetét sűrűlő francia politikától egy londoni képkiállításon át a legújabb japán regényig terjedt. Közben udvarolgattunk a ház asszonyának is, aki királynői méltósággal alakította szerepét.

Azokban az időkben könyvszerkesztőm, Charles Orengo, a Fayard igazgatója, fejébe vette, hogy könyvet írhat André Malraux-val. De Gaulle éppen jupiteri módon távozott a hatalomból, és nekem kellett győzködnöm Malraux-t, írjon róla politikai életrajzot. A volt miniszter meg is írta emésztő lázban foganat, zseniális, víziókkal tele könyvét a *Le döntött tölgyek* címmel. Értékes freskó e mű a korszakról és hű gesztus a Tábornok felé. Malraux nem zárta ki, hogy egyszer a saját politikai pályáivét is megírja, benne harcait, háborús viszontagságait, miniszteri mun-

kásságát és mindenekelőtt a Tábornok kivételezett társaként megharcolt évek gazdag tapasztalatait. A könyv a gaullizmus tüzeinek felélesztését szolgálta volna Georges Pompidou prózai elnökségének idején. Ő ez utóbbi kormányában azonban nem kívánt szerepet vállalni.

A Valois utcai kultuszminisztériumban Edmond Michelet lett az író utódja. (Malraux egy percig sem kívánt De Gaulle-on kívül más elnök minisztere lenni). Michelet úr a legtisztelietreméltóbb és a legcsodálatraméltóbb emberek egyike volt, akikkel valaha találkozhattam. „Történelmi gaulle-ista” volt, aki az első – a németekkel szembeni ellenállásra buzdító – röpcéduláját 1940. június 17-én szerkesztette, egy nappal De Gaulle tábornok Londonban elhangzott felhívása előtt. A vérbeli ellenálló szinte misztikus katolikusnak számított, aki a deportálása alatt szörnyű körülmények között sýnylódott. Erről *A szabadság útja* című megindító emlékiratában számolt be. Szerény, önzetlen, minden próbát kiálló hűségű és példamutató híve volt a Tábornoknak. Kereszténydemokrata lévén ebben a tarkabarka politikai családban az erényt, az állandóságot és az egyenességet példázta jellemével. E tulajdonságai akadályozták politikai karrierjét, de egyébként sem volt törtető típus. Meglepte őt ugyan, hogy Georges Pompidou elnök a Palais-Royal székébe ültette, de tudta azt is, hogy most nem hibázhat. Noha a párizsi kultúra világa teljesen idegen volt Edmond Michelet számára, jó szándékát, bátorságát senki sem vonhatta kétségbe. Még a baloldaliak is számon tartották, hogy a kegyetlen algériai háború idején az első között volt a gaulle-ista méltóságok közül, aki felemelte szavát a kínvallatások ellen. Erdemeit minden oldal kénytelen volt elismerni.

Michelet visszafogottsága természetének része volt, noha befutott pályája kivétellessé tette a politika világában. Amint elfoglalta a kultuszminiszteri széket, nyomban André Malraux tanácsait kérte, akit módfelett csodált. Hetente egyszer ebédeltek együtt, és eközben hallgatta elődje tanácsait, útmutatásait. Partnere szívesen vállalta a patrónusszerepet. Az ebédet természetesen a nagy hírv Lasserre vendégloben költötték el. E helyiség volt Malraux felségterülete, ahol fejedelmi módon fogadta vendégeit, de – miként azt mondják – sosem rendezte a

számláját. Az illusztris író és épületes miniszter szokásává vált, hogy időnként meghívott engem is az asztaltársaságukba, engem, aki többnyire hallgatag – és érthető okokból – csodáló tanúja voltam. Miután az autoritása árnyékában sikerült a menüt és a bort kiválasztani, rögvest belevetette magát egy végelláthatatlan rögtönzésbe a politika és a kultúra különféle témáiban, aszerint, ami éppen átsuhant a szellemén.

Különös, nagystílusú és elbűvölő előadó volt. A szomszédos asztalok vendégei csak úgy itták a szavait, miközben a bor hatása alatt *A remény* szerzőjének mennydörgött a hangja. Bizarr, bolondos, bogaras, váratlan megvilágosodásokkal és tajtékozó haraggal tűzdelt ceremóniafélelben volt részünk, amelyből nem hiányoztak a könyörtelen profécia és kubista politikai teóriák. Edmond Michelet udvariasan kontrázott, és én gondosan csendben maradvá igyekeztem az élményből mindent elkapni, amit csak lehetett, csodálkozva és letaglózva a barokk eszmefuttatásokon, amelyek minden átmenet nélkül váltottak Lautréamont-ról De Gaulle-ra, az ellenállásról az aztékokra, a tábornok „báróiról” az informatikára, majd az antik Kínáról Braque művészetére. Anélkül, hogy tudtam volna, részesévé váltam annak a főpróbának, amely az 1974. évi elnökválasztások televíziós kampányában került bemutatásra a gyanútlan nézők előtt. E beszédében Jacques Chaban-Delmas elnökjelöltet akarta támogatni, kezeskedett érte, de olyan már-már biblikus víziót festett a jövőről a megdöbbenet és zavarodott tévészó jótét lelkeknek, amely napjainkra részben valóra is vált.

Papos, ihletett, rajongásra hajlamos mivolta, arcrángásokkal és remegésekkel tűzdelt gesztikulációi hol a döbbenetig megbabonáztak, hol szörnyen zavartak. Amikor felálltunk az ebédnél – miközben a szomszédos asztaloknál meghajoltak, és néha diszkrétén tapsoltak is –, egyszerre kavargott bennünk az élmények és a zavaros gondolatok. Előtte, még a kávénál tartva, Michelet elismerését és csodálatát fejezte ki Malrauxnak, de a kocsisban hazafelé bevallotta nekem, hogy fogalma sincs, mit kellene megjegyeznie ezekből a hegyi beszédekből.

Ami engem illet, én úgy éreztem, hogy felejtethetlen perceket élek át, de később már képtelen voltam szétszálalni a zseniali-

tását a mókától. Végül Malraux saját politikai életrajzát nem írta meg, mert az egészségét aláasta önvészélyes életvitele, hiszen mindkét végén égette a gyertyát. Szerettem volna meghívni egy televíziós beszélgetésre, de lemondtam róla, mert a kamerák előtti interjú fölött ott lógott a felsülés Damoklész-kardja. Noha egyértelmű, hogy nagy író volt, és bizonyos vonásaiban nagy egyéniség – ez utóbbi véleményemet egyébként François Mitterrand élénken vitatta –, De Gaulle tábornok fennkölt stílusú miniszterének rosszat tett volna egy tévés szereplés. E veszélynek tudatában volt, de sajnálta is, hogy nem élhet a lehetőséggel. Mégis azt hiszem, ha tíz évvel tapasztaltabb lettem volna annak idején, meghívtam volna a stúdióba. Ezeknek a kivételes, pótolhatatlan élményeknek, a kiváltságos találkozásoknak – amelyekre, úgy tűnik, akkor még nem szolgáltam rá – az emléke még ma is megrészeget. Ha eszembe jut, most is szédülök a termékeny ismereteitől, a jövőre vonatkozó látomásaitól, rendkívüli törekénységének emlékeitől és intellektuális részegséggel kevert rossz lelkiismeretétől.

Az emléképortréban szereplő személyek, helységek és épületek: André Malraux (1901–1976): francia író és politikus; Lousie de Vilmorin (1902–1969): francia író, költő, filmforgatókönyv-író; Edmond Michelet (1899–1970): francia ellenálló, politikus, miniszter; Charles de Gaulle (1890–1970): francia tábornok, államférfi. Ő alapította meg 1958-ban a francia V. Köztársaságot. A második világháborúban személyisége a szabad Franciaországot szimbolizálta; Jacques Chaban-Delmas (1915–2000): francia ellenálló, miniszterelnök. Nagyon hosszú ideig a Nemzetgyűlés elnöke és Bordeaux polgármestere volt; François Mitterrand (1916–1996): az V. Köztársaság negyedik és első baloldali elnöke 1981 és 1995 között; Georges Pompidou (1911–1974): az V. Köztársaság második elnöke 1969-től haláláig; Verrières-le Buisson: hangulatos község Párizstól tizennégy kilométerre, délkeletre; Palais-Royal: monumentális építészeti együttes (palota, kert, galéria, színház) a Louvre múzeumtól északra, a francia történelem és kultúra egyik régi helyszíne. Napjainkban többek közt itt található a francia kulturális minisztérium. – S. K. B.

François Hollande

■ François Hollande-nak két szembetűnő jellemzője van: nyomban szimpátiát ébreszt mindenkiben, ami ritka és értékes tulajdonság, ugyanakkor párttársai és ellenfelei folyamatosan alábecsülik kiváló politikusi képességeit. Abszolút, sőt abszurd ellentmondás, hiszen az alábecsülés oka a szimpátia-vonzásban rejlik. Olyan személy, aki természetes, nyugodt, vidám, nyájas és nyitott – mintha nélkülözne a karizmát, az autoritást, a rátermettséget. Fel nem fogható, hogy intelligens, tapasztalt férfiak és hölgyek – Dominique Strauss-Kahnnal, Laurent Fabiusszal és Martine Aubryval az élen, akik folyamatosan lenézték – mennyire foglyaivá lehettek sommás előítéleteiknek. Lényegében azért bírálják őt, mert „normális”. Mintha a hatalom és annak feszítvolsága szent szörnyek számára volna fenntartva, olyan fenevadaknak, amilyenek a konkvisztorok és condottierék voltak.

Ha jobban elmélyedünk eme hatalom-felfogásban, akkor kiderül, hogy az autoritás és legitimitás nem demokratikus felfogásával van dolgunk. Mintha a politikusi modor az erőre és a hadseregre támaszkodó középkori hatalom visszhangja volna. Rádadásul ez a felfogás a szocialista politikai családban terjedt el, amely arra hivatkozik, hogy ő a jog, a szabadság és a demokrácia megtestesítője. Lenézni Hollande-ot, mert nem boszszúszomjas, megszállott, gőgös és brutális, tulajdonképpen azt jelenti, hogy állandósítjuk a politikai küzdelemnek egy olyan megközelítést, amely archaikus és katonai jellegű. François Hollande sokkal modernebb, mint azok, akik lenézik őt. Ő talán éppen egy újabb szakaszát indítja el az V. Köztársaságnak, amely toleránsabb, kevésbé manicheista, egyszóval: polgárabb, amely végre maga mögött hagyta a drámákkal és zajos csődülettel járó kivételesség szakaszát.

Hollande politikai attitűdjének hibás értelmezése természetesen nem véletlen. Szellemes ember, van humorérzéke – ami nagyon ritka napjaink francia politikájában –, képes viccelődni, és szórja az „aranymondásokat”. E vonásai tették népszerűvé, különösen az újságírók között, hiszen bőkezűen tudja csillapítani információéhségüket, ám a párt ideológusai és bárói körében mindezt fanyalgó leereszkedéssel fogadták. Mintha a politikában a vidámság halálos bűn lenne és az irónia összeegyeztethetetlen a komolysággal.

Talán 1988-ban találkoztam vele először, mert akkor választották képviselővé Corrèze-ben, a hírhedten nehéz választókerületben. (Egyébként ugyanitt 1993-ban, a szocialisták földcsuszamlásszerű veresége idején átmenetileg ő is elvesztette mandátumát.) Igen meglepődtem élénkségén, jókedvén, de mindenekelőtt szellemének nyitottságán, amely nem volt jellemző vonás elvtársainál. Faggattam Mitterrand elnököt, mi a véleménye róla. A kérdésemnek örül, válaszolta, és annak is, hogy felfigyeltem a fiatal, 34 éves parlamenti képviselőre. Kiváló politikai intelligenciával rendelkezik, foglalta össze véleményét, majd csipkelődve hozzátette: „Ne hallja meg, amit most mondok, de kétkem, hogy hasonlóan jól kijönne az élettársával, Ségolène Royallal. Majd meglátja, milyen erős személyiség ő is.” Mennyire igaza volt!

François Hollande-ot azzal szokás vádolni, hogy hosszú főtítkársága idején – 1997-től 2008-ig volt a Szocialista Párt élén – makacsul ragaszkodott a párt különböző szárnyai közti egyetértéshez és a programok szintéziséhez. Valójában, ameddig Lionel Jospin volt a miniszterelnök – ő jelölte a főtítkári posztra Hollande-ot –, mindenki helyeselte az összetartás szellemiségét, a csapatmunkát, amelyet főtítkáruk szorgalmazott.

A 2002. évi súlyos szocialista vereség után kérdőjelezték meg alkalmasságát, mivel a elnökjelöltjüket a radikális jobboldal vezére, Jean-Marie Le Pen megelőzte a választás első fordulójában. A kritika esőcseppjei a 2005. évi európai témájú népszavazás alkalmával már záporba fordultak. Akkor Hollande és csapata egyértelműen az „igen” mellett foglalt állást. A párt alapszabályának értelmében szavazásra bocsátotta javaslatát, és győzött Laurent Fabius, illetve a balszárnya ellen. Nem tudott viszont szigorú fegyelmet tartani. Az ellenkezők nem maradtak lojálisak, és tovább folytatták kampányukat a „nem” mellett, mintha nem lett volna belső szavazás a követendő irányról. Kétségtelenül erőszakosabbnak kellett volna lennie velük szemben, és meg kellett volna fenyegetnie őket a pártban betöltött pozíciójuk gyakorlásának felfüggesztésével. Végül a népszavazáson a „nem” szavazatok kerekedtek felül a szocialista szimpatizánusok körében is, ami meggyengítette Hollande helyzetét. Az eredmény elriasztotta attól,

hogy kakaskodjon a párt Le Mans-ben tartott kongresszusán, hiszen oda-vissza gyógyíthatatlan sebeket osztogattak volna egymásnak a párton belül. A kialakult helyzet miatt nem indult a francia elnökválasztásokat megelőző szocialista jelöltek megmérettetésén, viszont végig nagyon hitt abban – én vagyok rá a tanú –, hogy az elnökválasztásra egybekövacsolja majd a széthúzó pártot.

2006–2007-ben már agonizált a kapcsolata élettársával, Ségolène Royallal: ez is hozzájárult háttérben maradásához. Magánélete és politikai ambíciói szörnyen összekuszálódtak. Ségolène-nek viszont plusz motivációt adott a jelölti poszt megszerzése, hiszen ezzel elzárta az utat az előtt a lehetséges vetélytárs előtt, aki elhagyta őt. Hollande nem akart olyan nyílt ütközetet, de még rivalizálást sem, amelyet intim tényezők táplálnak: ez becsületbeli kérdés volt számára. Háttérbe húzódásával azt is elősegítette, hogy a volt élettárs akarata érvényesülhessen a párt „elefántjaival”, azaz Laurent Fabiusszal és Dominique Strauss-Kahnnal szemben. Azon a különös szocialista elnökjelölő választáson az exélettárs barokkos karizmája elhalványította a két esélyesebbnek tartott férfit, miután a volt miniszterelnök, Lionel Jospin nem indult a belső megmérettetésen. Hollande-nak kemény próbákat kellett kiállnia, hiszen egyszerre bomlott fel a családja és került halálos veszélybe a politikai karrierje. (A pártfőtitkár nagyon ragaszkodott Ségolène Royallal közös négy gyermekükhöz.) Igyekezett jó képet vágni, megpróbált váltani, de ezekben az években a magával ragadó jó kedve fátyolossá vált a titkolt fájdalomtól. Meg kell adni, vitézül küzdött a melankóliával, de aki közelebről ismerte őt, azt nem tudta becsapni.

A történetek végül megérlelték benne az elhatározást, hogy lemondjon az első titkári beosztásából, noha alapszervezeteinek katonái előtt továbbra is ő volt a legnépszerűbb. Csak François Mitterrand-nak sikerült annyiszor keresztül-kasul „felszántania” a vidéki, mély Franciaországot, mint neki. Hollande is mindig rendelkezésre állt, jó szándékú volt, és meghallgatta a hozzá fordulókat. Ezeket az érintettek nem felejtették el. E tőkéjét nem szórta el, és ma is ez a leg-erősebb aduja. A szocialista vezetők közül ő állt mindig a legközelebb a pártaktivistákhoz. Az őt ért csapások után – könnyű azt mondani, hogy természetesen, de – úgy tűnik, jót tett neki, hogy nem törekedett 2007-ben az első helyre. Így elkerülte a kótélhú-

zást Nicolas Sarkozyvel. Hátránnyal indult volna a kétszemélyes politikai bunyóba, annyira legyengítette őt az utolsó öt év belső pártküzdelleme. Így lehetővé vált, hogy újraépítse tekintélyét, hogy kimaradjon abból az iszapbirkózásból, amely a szocialisták reimsi kongresszusán történt. Ő, aki az egyetemeken által állított akadályokat zavarba ejtő könnyedséggel vette (Politikai Tudományok, Jogi Egyetem, Kereskedelmi Főiskola, Nemzeti Közigazgatási Főiskola, Számvevőszék), aki toronyiránt vágatott át a politikai pálya kötelező szakaszain, és megjárt minden keresztutat, kálváriát, amely – Mitterrand szerint – kötelező beavatássorozat a hatalom csúcsának előszobájában – nos, ő egyre csak szenvedett.

Hollande – sebekkel tele, de megedződve – éretten, duzzadó energiával és megújult harci kedvvel hagyta maga mögött ezt a küzdelemmel teli periódust. Évekig kitartóan hajtott, hogy sátrat tudjon felverni Corrèze-ben, Jacques Chirac felségterületén, hogy törvényhatósági elnök legyen ugyanott, hogy jobbkeze legyen barátjának, Lionel Jospinnek, a „realista baloldal” miniszterelnökének öt éves kormányzása alatt. Nem költött legenda, hogy minden fontos miniszteri döntésbe beavatták, és jobban, mint a minisztereket. Számára lassan lejártak a politikai inasévek. Számtalanszor bizonyította a rádióban, a televízióban a tehetségét, észjárásának gyorsaságát, kifejezőkészségét, taktikai érzékét, csipősen fűszerezett jókedvét. Ezek az adottságai is hozzájárultak a népszerűségéhez. Ellenfelei, kapcsolattartói, interjúkészítői jól tudták azt is, hogy a mosolyok és a sima mondatok tulajdonosa tud harcias is lenni, ha kell. Két ízben vezettem Nicolas Sarkozyvel folytatott szópárba-ját: egyszer a tévében, egyszer a rádióban. Először Sarkozy simán győzött pattogó energiája tüzetől feldobva és – mint mindig – tökéletesen felkészülve ellenfeléből. Hollande akkor még bízott természetes könnyedségében és médiabeli jártasságában, vagyis azon a területen, amelyen már begyűjtött néhány trófeát. Másodszer már nem esett bele a csapdába. Jól ismerve a vitában felmerülő témákat, láthatóan tesztelte saját képességét, és ő uralta a jövőndobeli elnököt, aki előző sikerétől elbízta magát. Hollande hamar tanult.

Népszónoknak is kiváló. A szocialisták legjobbjá, kivéve, amikor hébe-hóba Laurent Fabius megerőlteti magát. Ám ő a legelismertebb. A médiában továbbra is elsőrendű, de sokkal komolyabb és olyan eleven,

mint régen. Higanymozgású lett. Napjaink médiavilágában ezek a tulajdonságok előjogot teremtenek. Ő válogatja meg, hogy kikkel áll szóba: az újságírók – akiket egyenként úgy ismer, mint pásztor a nyáját – tudják, hogy nem fognak csalódni. Újdonságnak számít viszont a módszere, a határozottsága, a merészsége, amellyel maga mögé utasította a pártja többi elnökjelöltjeit 2011-ben az előválasztás kampányában és a választáson is. Az elején riválisai ismét könnyű prédának vélték, abból a feltételezésből kiindulva, hogy nincs mögötte egy sajátos irányzat, és megjelenése sem mondható királyinak. Nagy hiba volt: Hollande már nem a régi jovialis és laza hajdani pártfőttkár. Jól felkészült harcosnak bizonyult, határozott tervekkel állt elő. A többiek képtelenek voltak annyi tervvel előállni, mint ő, amelyek közül néhány pénzügyi, nevelésügyi, gazdasági és európai uniós vonatkozású programontja bizony vitatható volt. Több, az alkalomhoz igazodó könyvét is megjelentette, megszorodtak az interjúi, médiaszereplései. Két év alatt már új dimenzióban láttuk őt. Vele kapcsolatosan jó szimatja volt a jelöltségét fontolgató Strauss-Kahn-nak. Magánbeszélgetéseiben nem kímélte Hollande-ot, és úgy tekintett rá, mint a fő és az egyetlen komoly ellenfelére. Nehezen fogadta el, hogy corréze-i párttársa legyen az igazi kihívója. Nehéz küzdelemnek néztek elébe.

Az elnökjelölt Hollande feltűnően lefogyott. Régebben nem vetette meg az élet kulináris örömeit, de most drasztikus étrendnek vetette alá magát, amely meghozta a gyümölcsöt. Azelőtt nem sokat adott az öltözködés eleganciájára, mostanában miniszteri öltözetben jelent meg mindenhol. Új szabó, új optikus, új fogorvos: a megjelenés újdonsága a jelölt elhatározottságának a jele. 2007-ig volt valami kamaszos gondtalanság a viselkedésében, ma egy fiatal miniszterelnökhöz hasonlít, aki a végsőkig elmegy. Tipikusan szociáldemokrata témákkal áll elő, de új módszerekkel közelíti meg azokat. Jacques Delors famulusának, tanítványának számított, mielőtt össze nem zörtent vele annak lánya, a vetélytárs Martine Aubry miatt. Ergo: szabadalmazott európeér. Kompetens gazdasági ismeretekkel rendelkezik, ezt tanította a párizsi Politikatudományi Főiskolán. Most mégis sikerült megtalálni azt a harapós lendületet és azt az íjat, amelyből mérgezett nyílvevőket küld a zavarodott Sarkozy-csapatra. Kíméletlenül zaklatja ellenfeleit, de vigyáz arra, hogy ne kerüljön

epés, mérgező, leheletközei vitába. Bírál, megró, szemrehány, vádol, felháborodik a kormány teljesítményén és módszerein, de az undorító közelharcba a segédeit küldi. Ő már most egy magaslaton foglal állást az ellenfél főserégét kémelve.

A fenti taktikával elegánsan távol tartotta magát párton belüli riválisaitól, olyanoktól, mint Montebourg, Moscovici, Valls, akik nem kímélték magukat a kocsmái csihupuhítól. Édes revansot vett Ségolène Royalon, akit előbb beért a népszerűségben, majd utcahosszal maga mögött hagyott, de mindig vigyázott arra, hogy soha ne ejtsen róla egyetlen rossz szót. (Fordítva sajnos nem így történt.) A népszerűségi listán beérte, majd elhagyta a párt utasítgató és nagytílú főttkárát, Martin Aubryt is, aki mögött egy egész apparátus állt. Dominique Strauss-Kahn sokáig azt remélte, ha ő leereszkedik az IMF-lováról a választási küzdőterre, akkor a másik távozik onnan. Ő is még a régi Hollande-ot ismerte, aki briliáns zenész, de mégiscsak másodhegedűs Lionel Jospin mellett, aki inkább ügyes, mint autoriter, és inkább élénk, mint energikus. Még most is azon hümmög, hogyan volt képes párttársa ilyen könnyed rugalmassággal az első helyre érni.

Az új Hollande egészen más: céltudatos, szervezett, harcias, verhetetlen szópárbajban, intellektuálisan is magas szintű. A régi tehetséges megtelt akarattal. Ő lett Sarkozy szocialista kihívója, sőt – ha hihetünk a számoknak – ő az esélyesebb. A kihívott elnök a felszabadulás óta a legrosszabb gazdasági körülmények közepette navigál. Hajója alatt a népharag: egy vérbeli balközép vezér. Ez utóbbi majdnem olyan kompetens, mint Michel Rocard, kevésbé machiavellista, mint Mitterrand, a tekintélye még Pierre Mendès France vagy Jacques Delors alatt marad, de mindegyikünkél céltudatosabb. Túlzottan elővigyázatos? Majd meglátjuk, ha Nicolas Sarkozy leszáll a ringbe. Középen van a pártjában? Hát nem középen nyílik az összefogás kapuja? Nem eléggé kipróbált? Lehet, de nem a választási kampányt illetően. Túlzottan puha, érélytelen, amit Martine Aubry állít róla? A választást majd megtudjuk, ha felmegy a függöny a végső párbaj előtt. Az ökológista párttal szemben eddig jól tartotta magát. Nicolas Sarkozy – az már egy másik történet lesz.

A portréban szereplő személyek és helységek az előfordulásuk sorrendjében: Dominique Strauss-Kahn (1949–): francia közgaz-

dász, jogász és politikus. A francia Szocialista Párt tagja; 1997 és 1999 között Franciaország gazdasági, ipari és pénzügyminisztere volt. 2007 novembere és 2011 májusa a Nemzetközi Valutaalap igazgatója. New-York-i szexbotránya megtépázta hírnevét és nem indulhatott a francia elnökválasztáson, amelyet – az előrejelzések szerint – biztosan megnyert volna.

Laurent Fabius (1946–): a francia Szocialista Párt politikusa, államtanácsos. 1984 és 1986 között miniszterelnök. Előtte és utána különböző miniszteri tárcákat vezetett. 2012. május 16-a óta külügyminiszter.

Martine Aubry (1950–): francia politikus, Lille város polgármestere, a francia Szocialista Párt tagja, majd 2008 és 2012 között a főtitkára.

Corrèze: Franciaország középső részén, Limousin régiójában található megye.

Le Mans: több mint 142 ezer lakosú város a Loire folyó mentén.

Jacques Chirac (1932–) francia jobboldali politikus 1995 és 2007 között egymás után két ízben volt Franciaország elnöke.

Lionel Jospin (1937–): baloldali politikus. A Szocialista Párt főtitkára, majd 1997 és 2002 között francia miniszterelnök.

Ségolène Royal (1953-): a francia szocialista párt proeminens tagja. 2007-ben a párt jelöltje a köztársasági elnökválasztáson. Hollande volt élettársa, négy gyermeke anyja.

Jean-Marie Le Pen (1928–): a radikális jobboldali Nemzeti Front volt elnöke.

Nicolas Sarkozy (1955–): jobboldali politikus. 2007 és 2012 között Franciaország elnöke.

Jacques Delors (1925–): szocialista politikus. 1985 és 1995 között az Európai Bizottság elnöke.

Arnaud Montebourg (1962–) Hollande kormányának a francia gazdaság fellendítése érdekében tevékenykedő minisztere.

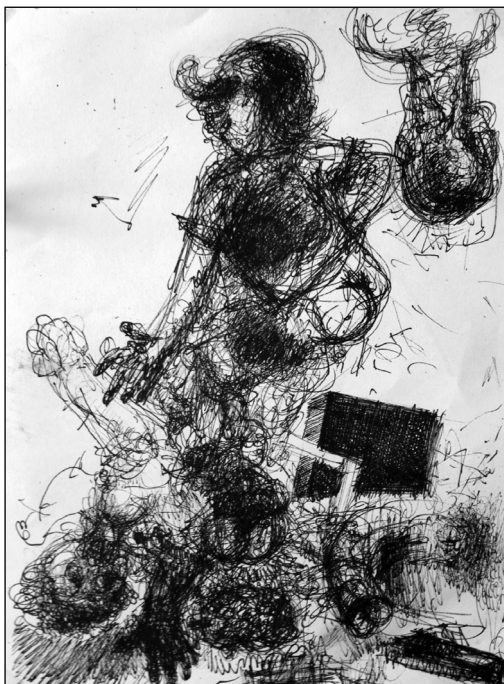
Pierre Moscovici(1957–): szocialista politikus. Jelenleg a francia kormány gazdasági és pénzügyminisztere.

Manuel Valls (1962–): szocialista politikus. A kormány népszerű belügyminisztere.

Michel Rocard (1930–): szocialista politikus. 1988 és 1991 között miniszterelnök.

Pierre Mendès-France (1907–1982): kiváló politikus. Előbb a Radikális, majd a Szocialista Párt tagja. 1954 és 1955 között Franciaország miniszterelnöke. – S. K. B.

Fordította S. Király Béla

LÁSZLÓ SZABOLCS

MANIERISTA SZTORIZGATÁS

Dés Mihály: *Pesti barokk**Hogy itt szerettünk nőket: hihetetlen.*

PETRI GYÖRGY

■ „Igen ám, de hogy jussunk el a csóktól az ágyig?” – türelmetlenkedik Koszta János a *Pesti barokk* című regény nyitójelenetében (23.), amikor a hetek óta ostromolt lány egyszerűen besétál a hálószobájába. Hiába fordul a szerelmet és testiséget évezredek óta feldolgozó hagyományhoz, mert „a szépirodalomban ez egyszerűen nem téma”, ezért feladatul tűzi ki magának, hogy minél nagyobb részletességgel és találékonysággal mutassa be a szellemi küldetesként űzött csajozás csínját-bínját, fenomenológiáját és anatómiáját.

Első felütésben tehát a könyv úgy hat, mint a Kádár-rendszer kontextusába helyezett, hiperszexualizált, vallomásos pikareszk regény, amelyet leginkább a *Casanova emlékiratai* és a *Kalifornia* című tévésorozat rokonságába helyeznék. Amint ebből sejteni lehet, a főhős megrögzött, szenvedélyes, de irodalmi elődjétől eltérően csak időnként sikeres nőcsábász, aki a gulyáskommunizmus kilátástalanságát és unalmát a szexhez vezető számtalan út felderítésével próbálja feloldani, feledni. De amellett, hogy mindig *azon* jár az esze, a narrátor szinte antropológiai élményként számol be a csábítás „pupilla-táncáról”, és a „megérzéseknek, félmozdulatoknak, tekinteteknek néma párbeszédéről”, minduntalan sejtetve, hogy az utazás a lényeg és nem a megérkezés. Bevállalt öniróniával, nőügyekben János számára az anakronisztikus Szindbád az abszolút példakép, és egy részben krúdys technikát utánözva egymásba ágyazott történeteken keresztül követjük a főhóst az egyik különös szerelmi/nemi kapcsolatból a másikba. Ennek a nomád és hedonista életmódnak a létjogosultsága és fenntarthatósága kérdőjele-

ződik meg, amikor a komolytalan Koszta János gyógyíthatatlanul belehabarodik Évi-be, egy tizenhét éves, Lolita-szerű lányba. Az új rögeszme – vagyis a lány érzelmi/testi birtoklása – és a korábbi kötetlen szexuális kalandozások között feloldhatatlan ellentét keletkezik, ami fokozatosan idegösszeroppanáshoz vezet, megteremtve a visszatekintő, önelemző beszédhelyzet situációját a hidegkúti sanatóriumban neurozísát szöveggé változtató narrátor formájában.

Amint a könyv további rétegei kezdenek kibontakozni, egyértelművé válik, hogy – noha a krízist és az összeomlást az Évi-ügy robbantotta ki – a szerelmi és szexuális történetfűzér csupán vázként, ürügyként szolgál egy általánosabb egzisztenciális csőd bemutatásához. Koszta János arra a következtetésre jut, hogy csak a sanatóriumban tud létezni, és a világból való kudarcos kivonulás elkerülhetetlenségét csakis a magánéleteket behálózó Kádár-rendszer bemutatása és szétírása révén tudja megértetni. Így válik az összetéveszthetetlen háttér-szint, hangulatot, alapanyagot, szituációt, szereplőket és nyelvet adó gulyáskommunizmus reprezentációja a könyv igazi témájává. A szövegben összefonódó történetek, anekdoták és viccek megpróbálnak tablószerű korrajzot adni a nyolcvanas évek Budapestjéről (pontosabban az omnózus 1984-es évről), különösen a főhős által bensőségesen ismert pezsgő underground művészi szubkultúrájáról és a körvonalazódó demokratikus ellenzék köeiről. Ehhez társul az Amerikába való emigrálás vagy inkább menekülés állandóan visszatérő kérdése és az ezt megakadályozó belügyminisztériumi elvtársnak az ügynöki beszerzésre irányuló zaklatásai.

Hanem a korban domináló ifjúsági, művészi divatok és a nagyban zajló értelmiségi viták illusztrálása korántsem dicsőítő vagy kritikamentes, ugyanis Koszta János alkatilag irtózik minden komolyságot, esetleg energiát igénylő közösségi létformától, és ezért a bemutatásoknak a szarkazmus és cinizmus az alaptónusa. Az alternatív és ellenzéki körök perifériáján, lektorálásból és műfordításból éldegélő főhős ismételtén kifigurázza a pesti „művészkamuzságot” meg a vele járó attitűdöket és pózokat. Külön undorral írja le az „alternatív barbárok-
nak”, „underground sáskahadnak” titulált punk-szabadcsapatokat, akik rendszeresen beözönlének a házibulikra, felzabálnak és megisznak mindent, majd átveszik a zene fölötti irányítást. A temérdek humoros jele-
net közül talán az egyik legjobb, amikor Koszta bemutatja, amint a „progresszív magyar értelmiség” képviselői – lázadási igény-
nyel, természetesen – beállnak a tarajosok csürdögölő táncmutatványába, és önfelel-
ten igrabugrálnak a punkzenére.

A rendszer elleni mozgalmak és eszme-
futtatások sem vonzzák a főhőst. Apolitikus magatartása úgy kezdődött, hogy kamaszko-
rában legjobb barátjával felesküdték Koszto-
lányi Senecájára, hogy nem foglalkoznak so-
ha politikával meg „hivatásszerű konspirá-
lásokkal”, és ehhez viszonyítva, amikor ez a
barát később „belebonnyolódik egy kicsit az
ellenzékiségbe”, Koszta árulásként éli meg,
mert számára elfogadhatatlan egy absztrakt
ügyre feltenni az életet, és „akarattuk ellené-
re befolyásolni a gulyáskommunizmus ib-
rikjéből elégedetlen lefetyelő honfitársakat”.
(127.) Mindvégig szkeptikus az ellenzékiek
szervezkedéseivel szemben, és a kialakuló-
félben levő hős- és áldozatmitoszok kapcsán
jegyz meg, hogy „Pártunk és Kormányunk
mindig ügyel arra, hogy az ellenzékieknek
ne essék komolyabb bántódása”. (198.)
Koszta magatartása ilyen értelemben ki-
mondottan nemzedékellenes, illúziótlan, és
következetesen individualista, ami értele-
szerűen vezetett volna a rég tervezgetett
disszidáláshoz, majd a ténylegesen bekövet-
kezett szanatóriumi kivonuláshoz.

Következésképpen a könyv kapcsán fel-
merült legfontosabb kérdések (és aggályok)
a késő Kádár-kor ábrázolását érintik, pon-
tosabban azt, hogy a regény milyen mérték-
ben és minőségben tudja képviselni az adott
korszak életérzését, atmoszféráját, alakjait,
eseményeit. Az ilyen kérdések természet-
szerűleg egy kulcsregény koncepció szán-
dékát és a tanúsokodás felelőségét ruházzák

a szerzőre. Megjegyzendő, hogy nagyon
problematicus a konkrét irodalmi művek vi-
szonyítása a számukra kijelölt irodalom- és
esztörténeti pozícióhoz, amint ezt az
állandóan várt, többször is megnevezett, de
soha meg nem határozott „Nagy Amerikai
Regény” példája is mutatja. Nehéz egy mű-
nek egy kívülről előre megfogalmazott sze-
repet eljátszania, még akkor is, ha esetleg
ezzel a céllal írták.

A *Pesti barokk* egyidejűleg tagadja és
hirdeti is magáról, hogy a „nyolcvanas
évek” regénye szeretne lenni. A felépített
fikciós világ kontextusában alapvetően ta-
gadja a narrátori szándék révén, aki érzelmi
és egzisztenciális csődjét igyekszik egy
zűrös szerelmi kapcsolaton keresztül bemu-
tatni, és „kikérné magának, hogy a könyve
egy kor vagy nemzedék *tiikre* legyen”. (573.)
De a könyv mellé társított fülszöveg és
promóciós diskurzus viszont deklaráltan ge-
nerációs regényként határozza meg, és cél-
szerűen támaszkodik a zárófejezetben meg-
jelenő baráti vallomásra, mely úgy értékeli,
hogy „Janó könyve rehabilitál minket, a kí-
vülállókat”, és biztosítja, hogy „az a világ,
az az értékrend, azok a hevülések, tévelygések,
amiknek ma már nyoma sincsen, nem vesz-
tek el teljesen”. (Uo.) Kérdés persze az is,
hogy ki és miféleképpen határozhatja meg,
milyen is legyen a „nyolcvanas évek” regé-
nye, s melyik az a mű, amely hűségesnek bi-
zonyul ehhez a korhoz. Mert korántsem egy-
értelmű, hogy mi alapján dől majd el, me-
lyik könyv tud egy nemzedéket képviselni
és ezáltal esetleg kultikussá válni. Azt sem
lehetne állítani például, hogy minőségi
szempontok játszanak itt a főszerepet, hi-
szen Jack Kerouac *Úton* című könyve sem
kimondottan esztétikai okokból vált egy ge-
neráció képviselőjévé, szinonimájává, ha-
nem inkább azért, mert addig ismeretlen s
azóta felejthetetlen életérzést írt meg. És fő-
leg hogy így lett befogadva, vagyis *non est
volentis*: nem a szerző és nem is a kritikusok
döntenek efelől, hanem az olvasók táborá.
Így hát abban talán meg lehet egyezni, hogy
Dés Mihálynak a számtalan házibulit, híres
pesti szórakozóhelyet és jellegzetes korabeli
figurát felvonultató alkotása elvileg pályáz-
hat ilyen címre.

A könyvvel kapcsolatban igazi, meg-
alapozott kritikát tehát nem egy bizonyos
szerep szempontjából érdemes megfogal-
mazni, hanem inkább a felmerülő formai
és szerkezeti problémák miatt, mert ezek
sokkal zavaróbbak. A regény kivételes mű-
faji gazdagságot tár elénk, hiszen a már

említett számtalan történetet és érdekes mellékszereplőt elbeszélői formák tömkelegével ábrázolja: emlékirattal, naplóval, kihallgatási jegyzőkönyvvel, filmnovellával, lektori jelentéssel, klinikai esztanplóval, drámarészlettel, levélsorozattal stb. Mindehhez társul a magyar és világirodalmat felhasználó utalások, rájátszások, átírások, szójátékok és sikerült vagy reménytelenül lapos szellemességek végtelen halmaza, ami összességében arra enged következtetni, hogy a regény Laurence Sterne és Esterházy Péter műveinek a társaságába vágyik. De a kétségkívül bámulatra méltó stílus és formai bravúr dacára ez a hatalmas, nehézkes szöveggyűjtemény leginkább az írói önfegyelem és a szerkesztői szigor hiányáról árulkodik (keserű ironia talán: szerkesztő ne írjon regényt?).

Ezen a ponton az empatikusabb olvasó számára körvonalazódik egy másik, be nem vallott szerzői szándék: az első könyves író igyekezete, hogy minden valaha megfogant, félkész ötletét, jegyzetét, eszmeifuttatását vagy csinos rímjét bármilyen áron belegyömöszölje a készülő, dagadó műbe. A formai sziporkázással és a szűnni nem akaró sztorizgatóssal nem lenne gond (részenként ezek adják a könyv igazi értékét és érdekességét), de sajnos ezeket minduntalan posztmodernkedő önreflexiók keretezik, amelyek az elcsépelet Otlík-paradigma szerint az elbeszélés nehézségeiről okoskodnak és panaszkodnak, miközben a könyvben sorjázó történetek klasszikus, lineáris és mindentudó prezentálásában fikarcnyi nyelvfilozófiai vagy reprezentációs problémát sem találni. A metafikciós elmélkedésekhez művészi értelemben nem társul komoly prózai teljesítmény és/vagy eredeti nyelvi kísérlet, mint például Esterháznál vagy Garaczinál. Hovatovább minden narrátori vagy szerkezeti fogás el van magyarázva, az olvasó szájába van rágva, és

így a posztmodern igyekezet unalmassá válik, mert nem kihívás a befogadónak, hanem a kifáradt, elkésett, kongó modorosság jele. Az alkotás és szerkesztés feladatai elől az öndekonstrukció, a „preventív védekezés” paravánja mögé bújni nemcsak hogy a legolcsóbb megoldás, ahogy Jánossy Lajos írja remek kritikájában (Jánossy Lajos: *Az élet más-hol van*. Elérhető: <http://www.litera.hu/hirek/az-elet-mashol-van>), hanem abszolút *unfair* magatartás egy elvileg komoly szerepre szánt mű felépítésével és az olvasó pénzével/idejével szemben.

Az így értelmezett *anything goes*-logika, a műfaji eklekticizmus és a fejetlen mellérendelések sorozata azt eredményezi, hogy nincs igazi, komolyan vehető, átélhető tétje vagy súlya a könyvnek, s inkább tetszik manierista próbálkozásnak, mintsem barokk mesterműnek. A sok élvezetes epizód és műfajrészlet mellett az egyedüli cselekvést, nehézséget, szenvedést vagy érzelmet indító ügy a narrátornak az Évivel való ellentmondásos kapcsolatából származik, ez pedig lényegét tekintve – öszintén szólva – egy érzélgős-kamaszos, misztériummentes huza-vona, ami közönségességével veszti el érdeklődésünket (ellentétben például a Bartis Attila *Nyugalom* című könyvében kibontakozó szenvedélyes viszonytal). A könyv kudarcra tehát főleg abban nyilvánul meg, hogy nem sikerül emlékezetes, egyedi hangon és erőteljes, művészi módon érzékeltetni az utószóban önmaga számára megfogalmazott szentenciát, miszerint „nem volt egy nemzedék a földön, amelyik olyan jól érezte magát rosszul, mint mi”. (566.) Ám mindezek ellenére, a regény részelemeinek gazdagságát tekintve élvezetes múltbeli utazást biztosít a türelmesebb olvasóknak, ezért tán kijelenthetem, hogy a *Pesti barokk* még mindig az egyik legjobb elrontott könyv, amit az utóbbi években olvastam.

A SZÉKELYSÉG TÖRTÉNETE

Kézikönyv és tankönyv az általános iskolák VI. és VII. osztályai (valamint minden érdeklődő) számára

■ „vannak vidékek gyönyörű / tájak ahol a keserű / számban édessé ízesül / vannak vidékek legbelül...” A többszerzős könyv alkotói ezzel a Kányádi Sándortól kölcsönzött idézettel indítják munkájukat. Félreérthetetlen jelzéseként annak, hogy a költői vallo-mást magukénak vallják, a vállalt feladat megoldásának keresése közben támadt gondolataik lelkük legbelsejéből fakadtak. A szépirodalmi példák persze nem változ-tathatják meg a kötet jellegét: a székelység történetét összefoglaló opcionális tankönyvet tartunk a kezünkben. Ebben a kategóriá-ban a legelsőt, amely előtt rugalmas tantár-gyi keret nyitott zöld utat, kiadását pedig székelyföldi önkormányzati fórumok kezde-ményezték. A szerzői gárda fele-fele részben kutatókból, illetve a helytörténelemben ott-honosan mozgó tanárokból verbúválódott. Valamennyien a székely múlt alapos ismer-őit, az oktató nevelés hiteles szakemberei. Úttörő munkájukat köszönet illeti. Igyeke-zetük gyümölcsének ott a helye minden szé-kely család könyvespolcán.

A tájegység magyar honfoglalás és szé-kely letelepedés előtti történetének össze-foglalása régészeti megközelítést kívánt. A szerzők (Sófalvi András, Sztáncsuj Sándor József) dicséretére válik, ahogyan a rendelkezésükre bocsátott szűk terjedelemmel gazdálkodtak: ragaszkodtak a korszakok sze-rinti arányos elosztáshoz. Az őskori Erőd kultúrájának juttatott kiemelt hely indokolt, hiszen a névadó település száz évvel ezelőt-ti felfedezése irányította a szaktudomány ér-deklődését a Székelyföld felé. Az írott forrá-sokból ismert népszerűsége közül a skítákról világos képet kap a tanuló, ám a kelták és dákok bemutatása az általános tájékoztatás szintjén marad. Az utóbbi fél évszázadban talán egyetlen hazai tankönyv sem bánt olyan bőkezűen – és tárgyilagosan! – a nép-vándorlás korával, mint azt jelen esetben örömmel konstatáljuk. Áll ez mindenekelőtt a gótokra; korábbi ismert régészeti hagyatékuk közelmúltban történt átértékelése és

gyarapítása épp a székelyföldi archeológu-sok érdeme. Kár, hogy elmaradt egy három-széki szláv lelet bemutatása: igazolása volna az ottani helynevek eredetével kapcsolatos állításnak.

A székelység eredetét mindmáig sűrű homály övezi. Érthető hát, hogy a könyv szerkesztői ennél a leckénél engedményt tettek, a szegényes történelmi tényanyag ellenében, a mondai hagyomány javára. Kívánatos volt hát, hogy a szerző (egyben a könyv főszerkesztője, Hermann Gusztáv Mihály) egyértelműen leszögezze: a hun származás elméletét, „a máig élő hagyomá-ny” ellenére, „a történészek túlnyomó többsége elveti”. A számba vehető tudomá-nyos álláspontok (bolgár-török, illetve mag-yar eredet) tömör bemutatását nyelvész, régész, történész szakemberek hiteles véle-ményének pártatlan felsorakoztatása követi: döntsön a tanárember és „minden érdeklő-dő” a maga megítélése szerint. Azért a na-gyon sikamlós területeken nem hagyja telje-sen magára az avatatlan olvasót, és a nosz-talgikus ábrándozók tájékoztatására közli: az ún. csiki székely krónika „hamisságához nem fér kétség”. Az érdeklődők szélesebb körében minden bizonytalansággal fogadott mértékben tárgyalja a szerző a székely-magyar rovásírás eredetét. Térkép szemlélteti a rovásírásos emlékek székelyföldi elter-jedését, táblázatok ismertetik az egykor használt, illetve a ma második reneszánszát élő rovásírás jeleit, mintegy tudatosítva, hogy továbbadásra érdemes kulturális örök-ségünk részét képezik. Jó lett volna utalni arra, hogy emlékeink többsége távol áll a megnyugtató megfajtástól.

Beszédesek a székelyek erdélyi letelepe-désének szakaszait ábrázoló térképek. Talán hasznos volna egyesítésük, illetve felcseré-lésük a Magyarország egész területét feltűn-tető térképpel, mert így mód nyílna a király-ság határainak biztosításában bekövetkezett székely szerepcsere szemléltetésére. Hiszen a főszerzőben a szerző (Kádár Gyula) utal

korábbi, a nyugati gyepű védelmét ellátó, feltételezett szálláshelyeikre, egy későbbi lecke pedig megemlíti e szerepkörben vállalt első fellépéseiket (Olšava és Lajta menti csaták).

A székely önkormányzat rendszerének ismertetésénél szélesebb kitekintést szolgáló, sarkalatos elvi megállapítás vezet be: „A magyar királyság területén több hasonló módon szervezett autonóm közösség létezett.” (Eljut-e a félreérthetetlen üzenet a címzetthez: a román kormányzat struccpolitikusaikhoz? – szerző Hermann G. M.) Kézenfekvő volt, hogy jelzésszerű felsorolásukat az újkorig fennmaradt, szomszédos erdélyi szász önzagazgatás részletesebb bemutatása kövesse. A többszínű térképpel kísért szöveg világos áttekintést ad az egyes székely székek földrajzi helyzetéről, majd megismertet az önkormányzat választott tisztségviselőivel (hadnagy, kapitány, székbíró), a testületek (fellebbviteli bíróság), illetve a falu-, szék- és nemzetgyűlés hatáskörével. Nem mulasztja el a központi hatalom ellenőrző szerepét, az országos törvények, érdekek érvényesülését garantáló kinevezett méltóságok (királybíró, székely ispán) felemlítését. A székelyföldi közigazgatás az önkormányzat és a központi akarat egymást kiegészítő, egyidejűleg egymásnak feszülő érdekeit egyaránt megjelenítette. Kiemelt hely jutott a közigazgatás és a hadszervezet alapegységét adó faluközösség, illetve a kivételes esetekben abból kinövő mezőváros hagyományokat éltető, egyben változást hordozó szervezetének, életének. Hitelesebbé, életközelivé tenné a bemutatást egy falutörvényből vett idézet, amely egyben az egykor beszélt nyelv ízeiben való fürdőzés élményével gazdagítaná az olvasót. Imreh István egyedülálló életműve a rendtartó és a törvényhozó székely falu hagyatékából való válogatás ezernyi lehetőségét kínálja.

A közösség bensejében fellépő változások úgylehet a székely múlt legnagyobb érdeklődésre számot tartó szeletét képezik, természetes hát, hogy korszakokon átívelő nyomon követésüknek kiemelt terjedelem jutott. A bevezető lecke utal arra, hogy a letelepedés után kimutatható nemzetségi szervezet (nemek, ágak) eredete tág teret nyújt az elméletek gyártásának, hiszen vérségi gyökerei feltételezhetőek ugyan, ám a kebelében kialakult rétegződés (lófő, közrendű) alapját a birtok, a vagyon képezte. A további tagozódás nyomán a 14–15. századra a székelység már három rendre szakadt (főemberek, lófők, közrendűek), de a

vagyoni különbségek ellenére egészében jogilag egységes maradt. A szerzők (Mihály János, Hermann G. M.) kiemelik, hogy katonai értéke miatt a Hunyadiak korában a központi hatalom ismételtelen fellépett a hagyományos közjogi keretek védelmében. Ám a következő fél évszázadban a válság elmélyült, a székely kiváltságok hagyományos rendszerén egyre több rés támadt. Némelyikük az előkelőket is hátrányosan érintette, a nagy vesztes azonban a közrend maradt. A jogsosztások miatt kitört 1562-es felkelést a tankönyv „korszakokat elválasztó időhatárnak” tekinti. A segesvári országgyűlés a székely önkormányzatot megnyírta, a köznépet pedig a jobbágyságával azonos jogállásba süllyesztette. A következő évtizedek háborúiban, hatalmi harcaiban a közös szabadsága visszaszerzéséért fegyvert fogó székelység fájdalmas vereséset szenvedő főszereplővé vált. A felgyorsuló társadalmi változásoknak, eseményeknek a több évszázadot átfogó összmagyar történelemben ágyazott tárgyalása a kapcsolódó leckéket a tankönyv legtanulságosabb részeivé avatja.

A 19. századra az önkormányzat romokban hevert, a közösség élete vajmi kevésben különbözött a testvér magyar népétől. Im már a magyar nemzet részévé vált, és az 1848-as ébredést annak sejtjeként élte meg, szabadságharca egyben a maga önvédelmi harca volt. Az események – az uzoni katonai lázadás, az agyagfalvi nemzetgyűlés, a háromszéki önvédelmi harc – leírása rendjén a szöveg következetesen figyelmeztet az összefonódásra. Az események forgatagában kiemelkedő személyiségek tetteinek felvázolásával a könyv a magyar történelmi arcképcsarnokot – az immár legendává magasztosult Gábor Áron vagy Bem apó alakja mellett – a köztudatból kiszorult életpályákkal gazdagítja (Gál Dániel és mások). A szerzői garda, az európai és a magyar történelem általánosan használatos korszakbeosztásán túl, az 1848–1849-es magyar forradalmat és szabadságharcot a székely múlt – 1562 mellett – másik elhatározó mérföldköveként értékeli: „A székely rendi nemzet (‘náció’) megszűnt, de megszületett a modern magyar nemzet szerves részét képező székely közösség” (Kádár Gyula).

A székely és a magyar sors egygyé forrását igazolja a Világos utáni megtorlás, a székely határőrezredek feloszlása, a Makk-Gál-összeesküvés kíméletlen felszámolása (szerzők Forró Albert, Novák Károly-István). A kérdéses lecke felsorakoztatja az Erdély és Magyarország kiegyezés kori unióját követő

legfontosabb lépéseket, amelyek a leszakadt országrész gazdasági-társadalmi-kulturális felzárkóztatását célozták. Szemléletes térképen követhető a székely vasúthálózat kiépítése, korabeli képeslapok igazolják a székelyföldi városok mai arculatának dualizmus kori eredetét, de a további teendők megvitatását célzó tusnádi Székely Kongresszus (1902) munkálatairól is tudomást szerzünk. Az előző korokban oly sűrűn visszatérő katonai-politikai hullámverések elmaradását üdítő csemegeként ható esettanulmányok (a székely ember köztudatban élő képe, az 1877-es „székely puccs”), remekbe faragott portrék beiktatása pótolja.

A háborúkkal, impériumváltásokkal, diktatúrákkal terhes 20. század a közös magyar sors megannyi csapásával sújtotta a székelységet. Elfogultan szelektív román tankönyvekből tanuló gyermekeink közel száz éve csakis az 1916-ban győzelmesen bevonuló román hadsereg lelkes fogadtatásáról értesültek. Jelen könyvből végre az Erdélybe törő seregek visszaéléseiről, erőszakos tetteiről, a menekülők csatározásairól, az áldozatokról is tudomást szereznek. A Paál Árpád-féle Székely Köztársaság kísérletének, a sóvidéki lázadásnak a beiktatása önismeretünk újabb hézagait tölti be, jelenlegi autonómiaküzdelmekhez szolgált erkölcsi hajtóerőt (szerző Forró Albert).

Telitalálát volt (szerző Forró A.) a Nagy-Románia határai közé került székelymagyarország első két évtizedének a *Kiáltó Szó*val való indítása, hiszen az azóta eltelt évszázadnyi idő igazolta, hogy – az önpusztító „áttelepüléssel”, politikai csatározásokkal, határtologatásokkal, háborúkkal szemben – fennmaradásunk egyetlen biztos záloga az építés, a munka: „Dolgoznunk kell, ha élni akarunk, és akarunk élni, tehát dolgozni fogunk.” Pozitív kicsengése az erdélyi magyarság egészének hiteles krédójává, szózatává avatja. A 22 év változásait ismertető lecke sorra veszi az elnemzetlenítő kormányzati politika durva intézkedéseit (az etnikai tömböt felaprózó új közigazgatási rendszer, a városok lakosságának, arculatának erőltetett megváltoztatása, a Csíki Magánjavak kisajátítása), szembeállítva vele a közösségi önvédelem kiemelkedő mozgalmait (Ezer Székely Leány Napja), példamutató személyiségeit (Pál Gábor, Domokos Pál Péter).

Az 1940 és 1944 közötti „kicsi magyar világnak” a ma élő nemzedékek tudatába sulykolt képe hihetőleg alaposan különbözik a jelen tankönyvben kapott áttekintéstől.

Térkép, statisztikai táblázat, kortársak vallomásai bábáskodnak a második bécsi döntés minél hitelesebb képének – az ideiglenesség megannyi jellemzője és az ettől lényegesen különböző lelkes fogadtatás – megrajzolásában. A szerzők (Ferencz S. Alpár, Orbán Zsolt) sorra veszik a gazdasági hátrányok mielőbbi felszámolására hozott intézkedéseket (az Erdélyi Gazdasági Tanács, székelyföldi alosztállyal, a Szeretfalva–Déda vasútvonal), a várható román–magyar katonai szembenállás elhárítása érdekében tett lépéseket (a Székely Határvédelmi Erők felállítása, az Árpád-vonal kiépítése). Dicséretes a múlt bűneivel való bátor szembenézés vállalása, a székelyföldi zsidóság – soraiban a bőzödőújfalusi szombatosok – végzetes sorának az őszinte együttérzés hangján való ismertetése, Márton Áron püspöki tekintélyével nyomatékosított, a „végső megoldásra” szántak megmentése érdekében tett emberi kiállásának a megidézése.

Az utolsó hetven év krónikájának nagy érdeme (szerző Novák Csaba Zoltán), hogy elkerüli az egysíkú tárgyalás vonzó csapdáját: a fény- és árnyoldalak kettős tükrében követi az események folyamát. A rövid átmeneti időszakban (1944–1947), a vesztes háború, az impériumváltást kísérő atrocitások (a Maniu-gárdák garázdálkodása) fojtó légkörében cselekvő egyetüli magyar politikai szerveződés, a Magyar Népi Szövetség demokratikus alapállása zásucának bizonyult: az engedmények javát utóbb visszavonták, hiszékenységüknek pedig maguk a vezetők (Kurkó Gyárfás, Balogh Edgár) fizették meg az árát. Megfelelő teret kapnak a kommunista diktatúra első évtizedeinek a hagyományos rendet felforgató erőszakos intézkedései (államosítás, kollektivizálás, a rettegett Securitate működése), az 1956-hoz kapcsolódó szervezkedések, illetve kíméletlen eltiprásuk (a Szoboszlai-összeesküvés és -per). A Magyar Autonóm Tartomány jellemzésére idézi az egykorú szólást („magyar az autó, de román a sofőr”), ám működése mérlegeként leszögezi: „nagyon fontos szerepet játszott a székelyföldi magyarság kulturális életében, nyelvi identitásának megőrzésében.” A mai iskolás nemzedék számára már-már megfejthetetlen feladványként hat a Ceaușescu-féle nemzeti kommunista rendszer visszasságainak a megértése. A Székelyföldre is kiterjedő kezdeti kirakatintézkedések számbavétele talán segíteni fogja a felfoghatatlan felfogását. A demokrácia mázát levető diktatúra, az elembertelenítő, homogenizáló gépezet tör-

vényszerű bukásának megértése a felsorolt székelyföldi példák nyomán immár nem igényel különösebb fejtornát. Annál nehezebb néhány, kalapács és illő közé szorult magyar politikus (Fazekas János, Király Károly) pályájának empatikus megközelítése. Ezen a ponton a tankönyv jórészt a tanári hozzáállásra hagyatkozik. A megállapítás az utóbbi negyedszázad történéseire, közszereplőire (Domokos Géza) is érvényes.

Színvonalas illusztrációs anyaga a kötetet forgalomban lévő történelemtankönyveink legkiválóbbjává avatja. A képek javát többszínű illusztrációk alkotják: archív rajzok, festmények, fényképfelvételek nyomán készült portrék, fantáziarajzok. Fokozottan hasznosak a többnyire romos, csonkán meg-

őrződött műemléképületek egykori állapotát felidéző vagy építéstörténetüket felvázoló rekonstrukciós rajzok. Igényes alkotójuk Gyöngyössi János, aki a könnyedén áttekinthető térképeket készítő közösség (Gyöngyössi Katalin, Péter Izabella, Szász Etelka-Zita) munkájából is kivette részét.

Jelen recenzió a történelemtankönyvet bevezető, a mesébe illő és mégis valóságos szülőföld természeti értékeit felvillantó földrajzlecke élére illesztett Kányádi-vallomással indult. Zárja hát a lecke szerzőjének (Sepsiszéki Nagy Balázs) hitvallásos üzenete: „Székelyföld a szülőföldünk, a mi otthonunk. Itt élni érdemes, megmaradni kötelesség.”

Vincze Zoltán

EGY KELET-EURÓPAI NYUGATON

Szilágyi Aladár: *A belgaság dicsérete*

■ Számomra mindig érdekes élményt jelent olyan könyvet olvasni, amelynek a szerzőjét esetleg más műfaj művelőjeként ismertem meg. Ha – teszem azt – a televíziós vagy rádiós műsorvezető riportkönyv írására adja a fejét, az teljesen új megvilágításba tud helyezni dolgokat, és hihetetlenül izgalmas megfigyelni, mennyire tud vagy nem tud elszakadni az illető a képből láttatás módszertől vagy egyéb, főként az ő szakmájára jellemző technikáktól.

Ha a napilapos újságíró kezd ilyen jelleget vállalkozásba, az sem kevésbé izgalmas. Bár nem próbáltam soha, de elég jól el tudom képzelni, mekkora többletet jelenthet ez neki: kilépni a gyakran nagyon is szűkre szabott napisajtós keretektől, a flekkek vagy jelek közé szorított terjedelemből, a sok esetben csak egy-egy lényegesebbnek tűnő momentumra fókuszálni kénytelen látásmódból. Ilyenkor észre lehet venni a máskor jelentéktelennek tűnő apróságokat, embereket, hangulatokat, ízeket: ez utóbbiból sincs hiány Szilágyi Aladár nagyváradi újságíró napvilágot látott, útirajzokat, esszéket tartalmazó kötetéből.

A könyvben sehol sem találtam utalást arra, hogy vajon a benne foglalt írások megjelentek-e már valahol, példának okáért a *Bihari Napló* hasábjain, épp ezért abból az elő-

feltételezésből indulok ki, hogy nem: ezek az írások kimondottan azért születtek, hogy kötetbe rendezzék őket, gyűjteményként kerüljenek fel könyvespolcokra, hogy tudjuk, mihez nyúljunk, ha utazni készülünk, és nem feltétlenül az útikönyvek száraz adathalmazából szeretnénk kiindulni.

El tudom képzelni azt is: jó lehet Szilágyi Aladárral utazni. És nemcsak azért, mert tapasztalt ciceronaként számtalan helyet ismer már, hanem azért is, mert mindenre kiterjedő figyelemmel, kíváncsisággal és alapvető jóindulattal közelít meg bármely helyet, akár első, akár többedik alkalommal jár ott. Írásai, élménybeszámoló útleírásai ettől kapnak valamilyen sajátos lírai mellékszöveget, meg attól is, hogy sosem habozik kilépni az épp aktuális szerepéből, ha alkalom kínálkozik. Alkalom pedig bőven kínálkozik egy utazás során. Bárhová, bármilyen céllal indul is el éppen, biztos, hogy egy idő után felhagy a passzív szemlélő státusával, ledobja magáról az esetleg már nyűggé váló „meghívott kisebbségi újságíró-riporter” címkét, és szó szerint is megszökik picit a rutinfeladatok elől, hogy valami mást is, igazibbat, életszerűt tapasztalhasson meg és mutathasson be olvasóinak. Legalábbis ezt érhetjük tetten például az Európai Parlamentben tett látogatásainak krónikáiban vagy az Európai

Protestáns Magyar Szabadegyetem egyhetes svájci rendezvényének tálalásában is, amikor sokkal több szó esik a környezetről, mint magáról a konferenciáról vagy a parlament munkálatairól. És ezzel nincs is semmi baj. Mert az EP döntéseiről, az épp aktuális felszólalásokról, napirendeokről bőven értesülhet, aki akar, egyéb fórumok segítségével, az viszont már Isten ellen való véteknek számítana, ha egy Szilágyi habitusú újság-író ember nem számolna be anatómiai részletességgel az épület formájáról és egyéb jellegzetességeiről. Persze ne gondoljuk, hogy nem fogjuk megtudni, miről is szólt aznap az ülés, vagy nem kapunk részletes tájékoztatást arról, miért is lenne hasznos a jövőben a kolosterek kialakítása: ezek a nagyon is konkrét és precíz információk azonban új szintet kapnak a körjüket kerített epizódoktól, megfigyelésektől. A semmi sem az, aminek látszik elve alapján például kiderül, hogy a titkárnőnek látszó hölgy valaminek az elnökszövege, a diplomata külsejű úr pedig gépkocsivezető – és mindketőnek megvan a maga helye ebben a nagy nemzetközi masszában.

Az sem elhanyagolható vetülete Szilágyi Aladár barangolói attitűdjének, hogy igyekszik mindenhol feltérképezni a környék magyar vonatkozásait, ha éppen vannak. A legtöbb helyen pedig nyilván vannak, így például Svájcban Ady-emlékhelyre bukkan: egy szállodára, ahol költőnk a legenda szerint két boldog hetet töltött Lédával. Ehhez képest Ticinóban már az alapítók között is erdélyieket tisztelnek: a Szeben környékéről elszármazott Hofmann-nővéreket és a brassói Graser-fivéreket, Luganóban pedig Szolnay Sándor festő leszármazottaival sem lehetetlen találkozni. Azt is megtudhatjuk, hogy kerül Genfbe, a Reformáció Nemzetközi Emlékművére Bocskai István erdélyi fejedelem alakja: a szerző teljes fejezetet szentel a jelenség bemutatására, hiszen a képzőművészmű nem csak Bocskai okán ér meg egy misét, kalandos története önmagában is kitűnő táptalaja egy jó kis lírai riport-esszének. Ugyanilyen izgalmas epizódja a kötetnek a Habsburg-család ősi fészkeének számító, Svájc északnyugati részén található aprócska település és a fölötte magasodó vár meglátogatása, hiszen tulajdonképpen innen indult hódító útjára a későbbi uralkodódinasztia. De említhetjük akár a szaxofon ósattyja szülőházát vagy a szintén teljes fejezetet érdemlő, tízévente ismétlődő fesztivált, a belga kisváros, Dendermonde

nagy napjának számító Ros Beiardom-megang ünnepet, amelynek a szerző épp tanúja lehetett, és ha már ott van, persze fel is göngyölíti olvasói számára a hős ló legendáját (amelyről kifejező fotókat is találunk a könyvben).

A könyv legmeggrázóbb fejezete a *Kísértetfalvak Flandriában*, amelyben nyilván számos áthallást fedezhetünk fel: ez nemcsak az otthonukhoz mindvégig hűséggel ragaszkodó falusiak, hanem a világ minden tájáról ideseregülő és valóban az örökkévalóság számára alkotó művészek balladája is, érzékeltes színekkel és eszközökkel megjelenítve, ahogy az már a témához eleve illik. Szilágyinak amúgy is szokása a nyelvet némiképp kifacsarni, szóhasználatát inkább régiesre igazítani, és bár egyik-másik régiesített újítása olykor erőltetettnek hat, eredetisége nem vitatható.

S ha már elég szó esett a világban otthonosan barangoló, csavargó, nézelődő riporterről, akkor ne hallgassunk (hiszen ő maga sem tette) szerzőnk egy másik arcáról sem: nevezetesen ínycsok és új ízekkel mindig ismerkedni kész mivoltáról. Azon se csodálkozhatnánk, ha legközelebb gasztroturisztikai kötettel rukkolna elő, hiszen ehhez a területhez is meglehetősen ért. Érezhető élvezettel (és a szakácsok iránt táplált hódolattal) számol be az evés-iváshoz kötődő kalandjairól, a kisebb-nagyobb kocsmákról, éttermekről, sörözőkről, ahol éhét-szomját ínycsiklandó helyi specialitásokkal csillapíthatta.

A csavargói magatartás megkíván egyfajta előzetes jóindulatot, és Szilágyi Aladár eleget is tesz ennek az elvárásnak. Akárhol jár, mindig a jóhiszemű kíváncsiság, a minél mélyebb megismerés (esetleg felismerés) vágya vezérli. Az elébe kerülő vagy körülötte megjelenő emberek – legyen szó parlamenti képviselőről, külföldre szakadt magyar lelkészről, fiatal eurokrata, otthonához ragaszkodó háziasszonyról – mind-mind hozzájárulnak ahhoz, hogy történetükön keresztül az érdeklődő olvasó minél teljesebb, minél árnyaltabb képet kaphasson egy ország, egy város vagy egy városrész minden napjairól. Ehhez persze egyéb adalékok is szükségeltetnek: sok-sok történelem, építészet, egy kis dendrokronológia és mindezek fölött az élet szerete és tisztelete – mindezek nem csak olvashatóvá, szerethetővé is teszik a könyvet. Utazás előtt (után vagy helyett) kötelező olvasmány!

Sándor Boglárka Ágnes

SVÁBTÖRTÉNET

Baumgartner Bernadette: *Kisebbség a kisebbségben. A Szatmár megyei németek a két világháború között (1918–1940)*

■ Ha egy új téma felfedezésére frissen megjelent kötetet veszek kézhez, többnyire kerülöm a szakirodalommal való kezdést – mint amilyenek doktori értekezések szoktak lenni. Baumgartner Bernadette-nek azonban könnyed, mégis szakszerű nyelvezetet alkalmazva, kellemes meglepetést okozva sikerült bebizonyítania, hogy igenis lehet közérthetően bemutatni egy kevésbé ismert és talán mostanáig peremre szorult témát. Pedig a szerző alább ismertető munkája valóban doktori disszertáció, amelyet – bár a Kriterion-kötetben nem esik róla említés – a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának doktori iskolájában védett meg 2010-ben. A szerzőről sem tudunk meg többet – egy fényképen kívül, pedig korántsem volna elhallgató, hogy Baumgartner Bernadette az Országos Széchényi Könyvtár Történeti Intertjük Tárának munkatársa.¹ E külső, a lényegét tekintve nem meghatározó hiányságotól eltekintve jól dokumentált, külsőleg is vonzó kötetet tarthatunk kezünkben (a tetszetős borító Matei László munkáját dicséri).

A cím jól érzékelteti azt a paradoxont – a kétszeres kisebbségi helyzetet –, amelyet a szerző bemutatni kíván. Valóban egy olyan szörványos, szervezetlen és az asszimiláció határára sodródott német ajkú kisebbségről van szó, amelyet újból és újból elhanyagolt a korabeli államhatalom, de a politikailag szervezettebb tömbnémetiség is. Az előszóban a szerző jogosan teszi fel a kérdést, van-e valójában történeti jelentősége egy ilyen kis területen, a nagyobb német közösségektől elszigetelten élő, csekély számú, nagyrészt asszimilálódott etnikai közösség vizsgálatának. A választ a kötet a maga egészében rajzolja ki, ugyanis mindaddig valójában nem készült érdemleges, monografikus feldolgozás a szatmári svábok két világháború közötti történetéről.

A források ismertetésének rendjén a szerző kiemeli, hogy komoly nehézségeket jelentett ezek felkutatása, ugyanis a dokumentáció elég hiányos. Ennek ellenére három nemzeti/országos levéltár (magyar, román, német) és több egyházi (katolikus) levéltár, valamint számos sajtóanyag és korabeli, magyar és német nyelvű szöveg feldolgozásának eredménye a jelen kötet. A szerző igyekezett a rendelkezésére álló legfrissebb szakirodalmat is feldolgozni doktori munkája elkészítéséhez.

Szerkezetét tekintve a kötet három nagy fejezetből áll. Ezeket két részre osztva mutatnám be, ugyanis az első, igencsak rövid rész a szatmári svábok Trianon előtti történetét vázolja, míg a második nagy fejezet megfelelő történeti keretbe helyezi a Nagy-Romániához csatolt német kisebbségek politikai-jogi helyzetét és lehetőségeit. Ez a felvezető rész alapvetően tisztázza a fogalmi kereteket, és bemutatja azokat a német származású vezetőket, amelyekkel/akikkel a „tulajdonképpen” elemzésben találkozni fogunk a szatmári svábok kapcsán.

Az Erdélyben (és persze Romániában) élő német ajkú közösségek közül számbelileg a legnagyobb és legszervezettebb természetesen a szász volt, amely számára adott volt az erőteljesebb és szervezettebb politikai képviselő (az 1919. január 8-i megyesi nagygyűlés, majd a Német Párt megalakulása). A harmincas évek közepétől megjelenik a szélsőjobboldal felé való eltolódás, amely németországi irányítás alatt ment végbe, elsősorban Fritz Fabritius vezetésével.² Ugyanakkor feltétlen kiemelésre érdemes a konzervatív s a szélsőségekhez képest mérsékeltbb nézeteket valló Hans Otto Roth tevékenysége is. A romániai németek egy másik nagyobb közössége a bánági sváboké volt, amely szintén viszonylag szervezettebb, a bánági románokkal és szerbekkel közösen élve tudta megszervezni a maga életét.

A svábok esetében is jellemző volt a harmincas évek közepétől a Fabritius által vezetett nemzetiszocialista vonal erősödése. Ilyen szempontból a szerző fontosnak tartotta bemutatni a romániai–erdélyi események mellett a németországi változásokat is, minthogy ezek nagy részben meghatározták a romániai német közösségek életét (természetesen a szatmári svábokét is). A szatmári svábok, akik a nagy távolságok és a fejletlen kommunikációs infrastruktúra miatt gyakorlatilag elszigetelődtek az említett, nagyobb számú és szervezettebb német közösségektől, az asszimiláció veszélyének is ki voltak téve. A könnyebb értelmezés és közérthetőség céljából a szerző térképekkel és táblázatokkal is ábrázolja a bemutatottakat.

A könyv további érdekessége, hogy a szerző a német politikai érdekek ütközését ismerteti az erdélyi magyarok érdekeivel, amely számos valóságos konfliktushoz vezetett a két tábor között. Példaként Rudolf Brandsch tevékenységét emelném ki, aki kisebbségi államtitkárként amúgy is szálka volt az Országos Magyar Párt szemében, a nyílt tiltakozást azonban parlamenti tevékenysége váltotta ki. Egy 1929-es felszólalásában amellet foglalt állást, hogy egy majdani kisebbségi törvénynek differenciáltan kellene kezelnie Románia kisebbségeit, utalva ezzel a „lojális” németiség és az „irredenta” céloktól vezérelt magyarság közötti különbségekre. A szatmári svábok kérdésében az OMP részéről Jakabffy Elemér parlamenti képviselő, lapszerkesztő volt vitaképes, aki több alkalommal is bírálta az iskolakérdés tekintetében a németek akcióit.

A kötet tulajdonképpeni témája a könyv utolsó részével, a harmadik fejezettel kezdődik a 83. oldaltól, ahol a szerző rátér a szatmári svábok nemzeti identitásproblémáinak részletesebb ismertetésére. A szerző az előző részekhez hasonlóan ismételtelen kiemeli e kis létszámú romániai népcsoport sajátos, különleges mivoltát. A trianoni döntés értelmében a Romániához csatolt Nagykároly és Szatmárnémeti térségében 24, egészében vagy részben németek által lakott település került át, míg 3 megmaradt Magyarországon területén. A települések német lakosságának kimerítő demográfiai bemutatásához a szerző statisztikai és grafikus ábrázolásokat használ, amelyek segítségével különböző jelenségekre mutat rá. Ilyen például az, hogy az 1920-as népszázeírás adatai feltűnő módon különböznek a tíz évvel korábbi népszámlálás adataitól a szatmári svábok vonatkozásában, ugyanis – természetesen –

nem történhetett akkora lélekszám-növekedés. Csupán arról van szó, hogy a román állam a magyar „revizionista” törekvéseket azzal próbálta csökkenteni, hogy statisztikailag a faji származást vette figyelembe. E helyen feltétlenül kiemelendő erénye a szerzőnek, hogy óvatosan, körültekintően kezelte a statisztikai adatokat – a komplex számítások és ábrázolások ellenére.

Kormányzati részről kevés figyelmet fordítottak a szatmári svábok helyzetére az Osztrák–Magyar Monarchia idején, ez csak az impériumváltást követően változott meg, amikor a Szatmár vidéki kis német közösség egyszerre a román állam figyelmének homlokterébe került, de a német állam szemében is felértékelődött. Persze ugyanígy a bánági sváboknak és az erdélyi szászoknak is az addigiaknál nagyobb figyelmet szenteltek. Elsőként Hans Otto Roth, az akkori Szatmár megye román nemzeti párti, de szász származású prefektusa hívta fel a figyelmet az ott élő német közösségre.

Érdekes jelenségként értékelhető – ahogy a szerző is bemutatja –, hogy az 1918 és 1926 közötti időszak a szatmári német mozgalom életében nem a belső szervezkedés kora (ahogyan az erdélyi magyarságé vagy a szászoké), hanem a megmutatkozás időszaka: az erdélyi szászok, a bánági svábok, valamint a birodalmi németek tudniillik ezekben az években fordultak a Szatmárvidéki svábság felé, felmérni kívánván helyzetüket a politikai-társadalmi palettán. Ebben a folyamatban elsősorban Fritz Winterhofennek volt kiemelendő szerepe, aki nem csupán felméréseket végzett, de a német külügyminisztériummal kapcsolatban állva tanácsokat és javaslatokat is adott a szatmári német lakosság támogatásáról, valamint egy lehetséges német mozgalom kiépítéséről. Végeredményben 1926-ban állt össze a szervezet vezető testülete, a Gaurat (Körzeti Tanács), amelynek elnöke Winterhofen lett. Munkájához azonban túl sok pénzt kért a német külügyminisztériumtól, amelynek megítélését a temesvári német konzul nem hagyta jóvá.

A mozgalom lassú terjedésére természetesen az erdélyi magyar politikai vezetők is felfigyeltek és reagáltak, köztük a már említett Jakabffy Elemér, aki határozottan ellenozte a visszanevetesítési folyamatot (a dél-tiroli németek Mussolini által szorgalmazott visszaolaszosításához hasonlította, 115.). A vita többszörös sajtópolémiát eredményezett, amelynek kapcsán a vádak a német vezetők rendszeresen visszautasítottak

ták. Lélegzetvételnél fegyverszünethez talán csak a szatmári svábok első lapja juttatta a vitázó feleket, amely két nyelven, magyarul és németül jelent meg, bizonyára azért, mert az irodalmi németet még a sváb lakosság sem értette teljesen. A szatmári Német-Sváb Népközösség a bánsági svábok és az erdélyi szászok aktív jelenlétével alakulhatott meg, de mivel támogatásuk nem bizonyult folyamatosnak, Winterhofen valójában a román kormány támogatásával és a Németországból érkező pénzekre építve működött a mozgalmat. Közük s a romániai Országos Magyar Párt között továbbra is nézetkülönbségek voltak, annak ellenére, hogy az 1927-es parlamenti választásokon szövetségben indult a német és magyar párt. A harmincas évek közepéig a Német-Sváb Népközösség újra stagnáló időszakát élte, ennek ellenére Winterhofen elérte, hogy számos településen be tudták vezetni a német nyelvet az egyház és az oktatás területére.

A harmincas évek közepére a mozgalmat egy új generáció megjelenése lendítette fel. A generációváltás a szervezet élén is megmutatkozott, a Gaurat irányító pozíciójában Winterhofent Stefan Wieser váltotta fel. Egyéb szervezetekkel is bővült az addigi struktúra, mint például a Kulturvereinnal, amelynek segítségével a német nyelvű oktatást tették lehetővé azokon a településeken, ahol erre hiányzott a gazdasági keret vagy más körülmények. Ugyanígy a Szomszédság szervezete is megjelent a szatmári sváboknál, amely főleg karitatív szolgáltatásokkal látta el a rászorulókat (haláleset, szülés, betegség vagy más problémák esetén). Nagykarolyban – hasonlóképpen – Saubia néven hitelszervezet is alakult, amelynek feladata a sváb parasztok mezőgazdasági oktatása volt. A szervezkedés kulturális jellegében is fejlődött, ám a fokozatos fejlődés konstatálása mellett elmondható, hogy mindez a németországi nemzetiszocialista befolyás alatt történt, amely egyre nagyobb teret szerzett a romániai németek körében.

A szerző a kötet tanulmány- és elemző részét az iskolaügyekkel folytatja, amely a források maximális feltárása révén részlete-

sen mutatja be – szinte településekre lebontva – az akkori aktuális helyzetet, lehetőségeket. Ezt egy társadalomtörténeti elemzés követi, amely a szatmári svábok népszokásairól és néphagyományairól számol be, kiemelve a fontos ünnepek szertartásait születéstől a temetésig. A kötet végén található kitekintő és összegző rész viszonylag röviden, de lényegre törően fogalmazza meg a kutatás eredményeinek summáját. A munka mellékletekkel zárul, amelyekben forrásközléseket találunk: olyan magyar és német nyelvű korabeli szövegeket, amelyek a szatmári svábok két világháború közötti helyzetének érzékeltetésére leginkább alkalmasak. Sajnos – ezt ugyancsak kisebb hiányossággként kell megjegyezni – a kötetnek nincs tárgy- és névmutatója, ami jelentősen megnehezíti elsősorban kutatók, történészek számára – de az érdeklődő célközönségnek is – a célzott keresést. Bár a kötet elemzői része megáll az 1940-es esztendőnél, a szerző megemlíti a második világháború okozta eseményeket, amelyek befolyással voltak a szatmári svábokra (SS-sorozások, szovjet deportálások), végső soron nyitva hagyva a gondolatmenetet a folytatáshoz, kiemeli, hogy az 1945 utáni időszakkal egy „új időszámítás” kezdődött, már harmadszor, a szatmári svábok történetében, ezzel is jelezve, hol lehetne folytatni a további kutatásokat, amelyek remélhetőleg ismételten egy új fejezetet nyitnának a romániai németek történetének megismerésében.

Feltehető a kérdés: vajon sikeresnek tekinthető-e a szerző által bemutatott német mozgalom? A német iskolák, az egyházi szolgálat, a megélnékülő kulturális élet komoly eredménynek tekinthető, ugyanakkor a két világháború közötti német nemzeti ébredés, ha nem állította is meg, de kétségkívül lefékezte a közösségek teljes asszimilálódását (elmagyarosodását), aminek lappangó, de vitán felüli jele, hogy az 1989-es decemberi romániai fordulat után megalakult Német Demokrata Fórumhoz számosan csatlakoztak Szatmár-vidék lakosai közül is.

Fodor János

■ JEGYZETEK

1. A kötetet Budapesten, az OSZK-ban 2013. február 19-én mutatták be. A dolgozat egy kisebb fejezetét korábban közölte a Magyar Kisebbség is: *A katolikus egyház és a szatmári német mozgalom a két világháború között.* (2011. 3–4. sz. 139–159.)
2. Fabritius 1922-es németországi látogatásakor találkozott Hitlerrel és a nemzetiszocialista nézetekkel.

DRÁMAIAN LAKOZIK AZ EMBER...

■ A színpad, a dráma, a színészek és a rendezők világa iránt érdeklődő olvasó immár második éve olvashatja a kolozsvári Játéktér Egyesület által kiadott, azonos címmel megjelenő színházi folyóiratot. A *Játéktér* idei nyári lapszáma sokrétű, tematikailag színes, érdekes írásokat tartalmaz, amelyekben mind a színpadi előadásokra kíváncsi néző, mind a drámafordítások és a drámaelmélet felől közelítő szakember találhat magának való olvasmányt.

A lapszám sorrendben első rovatában, amely a *Kritika, Tárca* címet viseli, több romániai magyar színház előadásáról találni igényes, néhol személyes hangvételő, néhol kritikus beszámolót. Ezek részletes bemutatására itt nem vállalkozhatom, csupán néhányat emelek ki közülük, amelyek számomra a legérdekesebbek voltak (ezeket nem feltétlenül a beszámolók minősége szerint választottam ki, hanem azért, mert olyan előadások kritikái, amelyeket örömeim megnéznék).

Bonczidai Éva a gyergyószentmiklósi Figura Stúdió Színház *Murlin Murlo* című előadását mutatja be, Nyikolaj Koltjada kortárs orosz szerző drámájának színrevitelét. Kitér a szereplőkre, valamint a karaktereket meglevenítő színészek teljesítményére is, közben meg a dráma üzenetét próbálja tolmácsolni: a világvégi, lepukkadt kisvárosban, ahol a dráma cselekménye játszódik, az ember saját közösségének foglya, képtelen a menekülésre, a változásra, a szabadulásra. „Az egyén törvényszerűen beolvad a tömegbe, és kitérés kísérletei végzetesek, a szabadulni akaró elpusztul.” Bonczidai Éva írása hatásos, felkelti az emberben a vágyat az iránt, hogy ha még nem látta, megnézze a Barabás Árpád által rendezett előadást.

A Marosvásárhelyi Nemzeti Színház Tompa Miklós Társulatának *Bányavakság* című előadásáról László Beáta Lídia ír. Az ő tollából való szövegben is többrétű elemzést talál az olvasó, amely kitér mind a szereplők rövid jellemzésére, mind pedig a színészi teljesítményre, magyarázni próbálja az előadás egyik fő motívumát, a képzetmotívumot, valamint a drámaíró Székely Csaba szövegében meglevenedő kicsinyes, üres létet. „Az előadás az isten háta mögötti kisemberek tudatlanságából fakadó helyzetkomikumokra támaszkodik. A tréfák mögött azonban sú-

lyos hibák, rendellenességek és elferdített igazságok lapulnak. [...] Azonban ezek az emberek nemcsak tanulatlanok, hanem kiégettek, és mindezek fölött korruptak és gyilkosok is.” Emellett ott van, az előadás központi problémájaként, az erdélyi létnek egy igen aktuális jellemzője, jelesül a román–magyar ellentét, a lappangó feszültségek, amelyeket nem tudunk emberi módon megoldani. „Mennyi időnek kell még elteltie ahhoz, hogy eszünkbe se jusson az embertársunk emberi mivoltának megkérdőjelezése?” – teszi fel a kérdést László Beáta Lídia. Beszámolójából kiderül az is, hogy Sebestyén Ába eme színrevitele nagy közönségsikernek számít, hiszen lassan egy éve, hogy megvolt a bemutatója, de idén tavasszal még mindig telt házzal játszották.

G. Mátyus Melinda a Temesvári Csiky Gergely Színház társulata által játszott *Parasztoperáról* ír (rendező Szikszai Rémusz), ennek cselekményéről, szereplőiről, valamint a rendezői és színészi megoldásokról, amelyek által érdekesen kapcsolódik össze a gyönyörű, ám megmerevedett hagyomány és a „főlényes, szédületesen gyors jelen”: akár egy rezervátumban, amely így nem hiteles. A szerző az előadást karakteresnek érzi, amely bár a giccs határára van, mégis sikerül elkerülnie az elitizmust, a „didaktikus tónust” és a közönnyt; kiemeli továbbá, hogy a színrevitel egyik fontos komponense a zenei rétegek és stílusok keveredése, innen a darab barokkos hatása.

Érdekes előadásra enged következtetni Tóth Hajnal *Három Oedipus a bánat malomában* című beszámolója a Nagyvárad Szigligeti Társulat *Oedipusáról*, a Szabó K. István által rendezett tragédiáról. Az olvasó megtudhatja belőle, hogy a három Oedipust – a gyereket, a felnőtt férfit és az agg királyt – három színész alakításában Szophoklész három műve (*Antigoné*, *Oedipus király* és *Oedipus Kolonoszban*) alapján vitték színre. Az antik sorstragédia ez alkalommal egy különleges színházi térben kel életre, a nagyvárad vár közelében lévő Léderer-malomban. Amint a kritikából kiderül, Szabó K. István előadásának egyik központi szimbóluma éppen a malommal kapcsolatos: „Théba népe magvakkal játszik, örül a malomban. Ahogyan a mag kenyérré lesz, akként

teljesedik be Oedipus végzete is. Ez a szimbólum fonálként kíséri végig az előadást” – olvassuk; valamint: „Antigoné búcsúzóul mindenkinek egy darabka kenyeret ad, ezzel is emlékeztetvén mindenkit a sors elkerülhetetlenségére.”

Szintén a lapszám kritikai rovatában olvasható Köllő Katalin kritikája a *Don Juan ünnepélyes vacsorája* című előadásról, amelyet a Franciaországban élő Matthias Langhoff rendezett a Kolozsvári Állami Magyar Színházban. Ebben a szövegben az előadás úgy kerül elemzésre, hogy közben állandóan utalás történik Langhoff rendezői koncepciójára, tágabb értelemben vett munkásságára. Kovács Dezső a marosvásárhelyi Tompa Miklós Társulat által előadott Gorkij-darabról, a *Mélybenről* ír, Adorjáni Panna pedig a Kolozsvári Állami Magyar Színház Strindberg-előadásáról, a *Julie kisasszonyról* számol be, kiemelve ennek gyengéit (a rendezői összetartó koncepció hiánya) és erős oldalait (a kiváló színészi teljesítmények teszik a darabot élvezhetővé, jelentéssé, élővé). A lapszám utolsó kritikája Kovács Eszter tollából származik, és a Szatmárnémeti Északi Színház Harag György Társulatának *Boldogságia* című előadását méltatja (rendező Csiki Zsolt).

A *Tanulmány* rovatban elsőként Sántha Ágnes elemzését találjuk egy a romániai magyar színházi szakemberek körében készített felmérés alapján. Az adatok összegzésében a szerző azt mutatja be, hogy milyen hazai és nemzetközi színházi fesztiválok voltak a tavalyi évadban a leglátogatottabbak, a legeredményesebbek, melyek a legjobban szervezett rendezvények, valamint hogy a szakmabeliek mely általuk eddig még nem látogatott fesztiválon szeretnének részt venni. Azt is megtudjuk, hogy a fesztiválokon kevés szakmabelinek nyílik lehetősége más társulatok előadásainak megtekintésére, hogy csupán nézői minőségében a megkérdezettek kis része szokott ellátogatni különböző fesztiválokra, erre utal egyébként a tanulmány címe is: „Mi csak játszunk és utazunk”.

Zakariás Erzsébet tanulmánya a kolozsvári színház teljes játérendjének (fennállása óta máig) összeállítási kísérleteiről, a vállalkozás nehézségeiről és előzményeiről számol be. A tanulmány végén találunk egy kis ízelítőt a játérendből, amelyből az olvasó megtudhatja, hogy mit játszottak a kolozsvári színházban például 1792 decemberében, ki volt a darab szerzője, fordítója.

Porogi Dorka tanulmányában Shakespeare *Romeo and Juliet* című tragédiájának három, a maga nemében kiváló magyar nyelvű fordítását hasonlítja össze. A három kiválasztott fordítás Kosztolányi Dezső, Mézős Dezső és Nádasdy Ádám munkája. A szerző példákon keresztül vizsgálja, hogy milyen fordítói koncepciót követtek az említett írók, hogy melyik fordítás áll a legközelebb az angol eredetihez, illetve melyik az, amely a színrevitelnek, a színpadi kibontakozásnak a legtöbb teret enged.

Roppant érdekes Bertóti Johanna tanulmánya *A caragializmusok fordítási lehetőségeiről*, amely előbb tisztázza a caragializmus fogalom jelentését, továbbá olyan példákat keres a Caragiale *D'ale carnavalului* című műve magyar fordításaiból, amelyek valamilyen szinten érzékeltetni tudják a román drámaíróra jellemző nyelvi komikumot a magyarban is. Caragiale magyar fordításával kapcsolatos az az email-interjú is, amelyet Demény Péter készített Parti Nagy Lajossal, és amelyben éppen arról kérdezi a költőt, hogy milyen eszközei voltak a *D'ale carnavalului* magyar változatának megírásában, miért fogott bele a munkába, milyen élmény közvetítővel fordítani, vagy hogyan fogadta az előadást a magyarországi közönség.

Proics Lilla ugyanazon darabok kapcsán (*Bányavirág, Bányavakság*) szólaltatja meg a szerző Székely Csabát, az erdélyi rendező Sebestyén Abát és a magyarországi rendezőt, Csizmadia Tibort. Az interjúból kiderül, hogy a két rendező és a szerző mennyiben látták/értelmezték a szöveget hasonló módon, mit jelentett számukra a hasonló való munka, milyen volt a közreműködés szerző és rendező között. Ungvári Zrínyi Ildikó *Mintha először* című interjújában Háy János magyarországi drámaírót kérdezi afelől, hogy mit jelent számára a drámaírás, hogyan talál rá témáira, hogyan született a *Gézagyerek* című dráma, valamint arról is, hogy milyen benyomást tett rá a darab marosvásárhelyi színrevitele.

A *Játéktér* eme lapszámában a kritikák, tanulmányok mellett az érdeklődő olvasó még sok más cikket is talál: beszámolókat színházi és drámaírói workshopokról, egy a pécsi Playback Színházról szóló részletes bemutatást, színházelméleti-esztétikai szakönyvekről írott recenziókat, valamint egy olyan esszét, amelynek szerzője a Jacques Lecoq pedagógiájára épülő kreatív színházi képzés egyik fiatal résztvevője, Pál Emőke. Szövege által betekintést kapunk az említett

képzés módszereibe és a Lecoq-metodikának bizonyos részeibe is. A lapszám utolsó szövege egy drámafordítás: Nathalie Sarraute színművét (*Egy igenért vagy egy nemért*) Horváth Andor fordításában olvashatjuk magyar nyelven. Amint azt már meg-

előlegeztem, tematikailag és műfajilag is gazdag, érdekes és színvonalas lapszámot tartok a kezemben, minden irodalom- és színházkedvelőnek ajánlom olvasásra. (*Jártéktér* 2013. 2. sz.)

Soós Amália

MŰVÉSZETEK TALÁLKOZÁSA – FESTMÉNY ÉS NOVELLA

■ Az *Irodalmi pályázat* honlapján *Művészetek találkozása – festménynovella* címmel júniusban pályázatot hirdettek, annyiban kapcsolódva a XXXVII. Szegedi Nyári Tárlathoz, hogy az íróknak négy kortárs művész – a Regionális Összművészeti Központban kiállított – festménye közül kellett az egyiknek vagy a képi világára, vagy a címére hangolódni. A beérkezett harminchárom pályaműből a zsűri (Hász Róbert, Kollár Árpád és Turczy István) tizenegy novellát juttatott a következő fordulóba. *Lájkverseny* címen, a zsűri döntése előtt, az olvasóknak is lehetőségük volt arra, hogy kedvencüknek díjat szavazzanak meg.

A zsűri – a Nyári Tárlat zárlatával kihirdetett – döntése alapján az első helyezett Boldog Zoltán *A látogatókkal* című írása, különlegessége, hogy az elbeszélői perspektívát a festmény központi figurája adja. A második helyezett Völgyi Lajos a *Késő*, Szeged című novellával, a harmadik pedig Somogyi Ferenc, a *Telefónia (Nő az utcán)* szerzője. A *Lájkverseny* győztese Deák Csillag lett, aki a *Parnidész kilátóját* szötte bele tragikus kimenetelű, *Akadálymentesítés* című novellájába.

A továbbiakban most mégsem róluk fogok beszélni, hanem négy másik művet emelek ki (még a zsűri döntése előtt választottam ki őket), hogy bemutassam, miként kapcsolódnak a témajukként választott képekhez.

**ef Zámbo István: *Termékbemutató*
és „bügöcsiga” jeligével:
*Pest-Budai Bügöcsiga SE***

■ ef Zámbo István festőművész, grafikus, szobrász, performer és zenész 1950-ben született Salgótarjánban, 1972-ben alapító tagja volt a szentendrei Vajda Lajos Stúdióknak, alkotásai a dadaizmus és a szürrealizmus je-

gyében születnek. A *Termékbemutató* (2010) élénk színekkel hívja fel magára a figyelmet, a képen szereplő alakok a legegyszerűbb körvonalakkal rendelkeznek. A térelrendezés háromszög alakú, a csúcson, ezzel a jelet középpontjában a terméket bemutató ember áll. Ahogy a *Szezongyümölcs* írója fogalmaz: „és azok az arcok, más perspektívák, nem ott a száj, ahol lennie kell, szeme oldalt, így hátrafelé is lát”; de csak az árusító lát előre és hátra, jobbra és balra, akár minden térben egyszerre. Háttérben egy sárga csont alakjai sejlenek fel, előtte asztal, azon tál, a tálban és jobb kezében egy pöttös labda. A kép két szélén egy-egy fél, szemgolyó nélküli emberi arc egyszerre mered a termékekre és ránk, a művészetet fogyasztókra.

A *Pest-Budai Bügöcsiga SE* könnyed iróniával, élvezetes humorral mutatja be, hogyan ragad alkalmat, de főleg szavakat a fogyasztói társadalmat kizsákmányoló reklámkampány. Mindenkihez szól, aki középszerű, döntésképtelen, tehetségtelen – „az alapszabály szerint bármely két éven felüli, karal rendelkező magyar állampolgár tagja lehet Egyesületünknek, kortól, nemtől, politikai hovatartozástól, szexuális beállítottságtól, s.tébé függetlenül”, aki pszichológiailag infantilis, döntéseiért képtelen felelősséget vállalni, önmagával nem mer szembenézni. Az egyesület „célkitűzései között szerepel, hogy [...] a Belvárosi Csigapalota [...] az állandóság, a nyugalom és a boldogság szigeteként, mintegy szeretetközpontként működhesen rohanó, sivár, szeretetlen világunkban”. Ha a boldogság szigete mégsem lenne képes elnyomni az önmagunk elleni hazugságokat, hát segítsünk rajta egy kis oxigén- vagy színcsakra-terápiával, és ne feledkezzünk meg a *bügösütemények*ben rejlő cukor nyújtotta örömről sem.

Henn László András: *Parmenidész kilátója és „magaslat” jeligével: Mint csarnok ivén mászkáló bogár*

■ Henn László András grafikus és festőművész 1959-ben született Szegeden. Honlapján olvashatjuk ars poeticáját: „A megragadott pillanatok, témákat foltok, színek, fények inspirációjaként dolgozom fel – mely, ha a festészet eszközeivel fogalmazunk – úgy tetszik –, elfelejtett (talán ősi?) élményeket hozhat a felszínre. Munkáimban keresem a mai és az archaikus kultúra kapcsolódási pontjait, jelképeit, jelen és múlt egységét. Egy-egy képem kialakulása, még ha a lírai expresszionizmus jegyeit hordozza is, hosszabb előkészület eredménye. Minden mozzanat egy-egy gondolatsor »beteljesülése«.”

A *Mint csarnok ivén mászkáló bogár* című novella tökéletesen tükrözi a szépirodalomban a festő céljait. A mitikus, ősi vadonban vagyunk, a civilizációtól távol, az emberrel kapaszkodunk felfelé, a kilátó és a megismerés felé. Az égbolt sötét, akár a vázson, csak pillanatokra szakítja meg ezt a folytonosságot a zseblámpa fénye, egy tengerben megcsillanó hal, egy felvillanó jelzőfény. A kilátó szent tér, a világ abban a pillanatban teremődik, ahogy az ember belép ebbe a minden irányba látó sásfészekbe: „A férfi megszűnik bármit is tudni. Az idő folyik, kimosta belőle a tudást és a nem tudást is. Névtelenné válik, senkivé, olyanná, aki sok ezer évvel ezelőtt itt állhatott ezen a magaslaton, meztelen volt és gyöngé. Nappal volt, talán már délután is. Elhatárolódott a világtól, miközben egyé vált vele. Felismerete, hogy ott van, fenn, és létezik, de alakja parányi, semmitmondó, elveszett test csupán, csak a benne mocorgó isten és madár a teljes, az egész. Mindkettő kikívánczik belőle.” A jelen és a múlt itt alkot egységet, az ecsetet szorongató festő és a fényképezőgépet szorongató ember itt válik teremtvé.

Kántor Ágnes: „Okay, Houston, volt egy problémánk” és „aku” jeligével: *Lomtalanítás*

■ Kántor Ágnes festő, aki a térben elhelyezett különböző tárgyak, személyek egymáshoz, a befogadóhoz, továbbá a térhez (ezzel pedig az időhöz – a térbeli távolság a képe-

in időbeli távolságot is jelent) való viszonyát jeleníti meg: „Munkáimmal a hagyományos táblaképekre jellemző, a festmény terét feltáró, azaz a befogadó típusú képteret próbálok vegyíteni, ütköztetni a térfoglaló műtípusok téralakító eszközeivel, hatásával.”

A *Lomtalanítás* című novella volt az egyetlen, ami Kántor Ágnes képéhez kapcsolódott. A novella egy misztikus, fantasztikus történetet villant fel. A munkanélküli elbeszélő, aki kényszeresen gyűjti a „még használható” lomokat, egyik nap egy kislejtezett irányítópultot cipel haza. Egy rozoga konnektorba próbálja bedugni a pult zsinórját, hogy használatra bírja, de áramütést szenved. A kórházban közlik vele, hogy meghalt, és újraélesztették. Hazaérve természetfeletti dolgokat tapasztal, majd egy újabb baleset után ismét kórházban ébred. Vajon a főhősünk fejében zakatoló hangok milyen kapcsolatban vannak az Apollo-13 utasaival? Lehetséges-e, hogy a parancsnoki űrhajóban történt zárlat, ami az oxigéntartály felrobbanásához vezetett, egy időben történt főhősünk áramütésével? Van-e összefüggés abban, hogy a hangok az elbeszélő fejében akkor jelentkeztek, amikor először került bele a saját teréből és idejéből ki-mozdított irányítópult vonzaskörébe?

Lakatos Ervin: *Femme la rue V.* és „BÁRSONY” jeligével: *Femme de la rue*

■ Lakatos Ervin festőművész 1971-ben született Kalocsán. A *Femme la rue V.* egy realiztikus, színes utcai jelenetet ábrázol, a kép középpontjában egy kék ruhás, rövid hajú nő telefonál. A legtöbb pályázó ezt a képet választotta, talán ezt volt a legkönnyebb beépíteni egy szövegbe.

A *Femme de la rue* egy Ábris nevű csendéletfestő öntudatra ébredéséről szól. Az élete főművét – két almát és egy szőlőfürtöt – megfesteni akaró férfi megcsömörlök. Útja a közeli ivóba vezet, ahol megkísérli egy vörös démon, majd találkozik jövőbeli önmagával. A megöregedett, elhízott, vörös hajú nő ismét felbukkan, hogy lefestesse magát a művésszel, Ábris pedig lassan ráébred, hogy a szépséget nem másokban kell keresni. (www.irodalmipalyazat.hu)

Bende-Pintér Anita

ABSTRACTS

Pál Deréký

■ ***Alternative Lifestyles, Trips***

Keywords: *Jack Kerouac, San Francisco, Los Angeles*

Pál Deréký's autobiographical text is a journal of his Jack Kerouac memorial trip from 29th January 1981 to 4th February 1981. The main stations of this trip were Vienna, München, Bergisch Gladbach, Bruxelles, London, Los Angeles, San Francisco and Santa Cruz. This alternative On the Road demonstrates the Eastern European cult of the beat generation.

Péter Egyed

■ ***1968–1971 – a Period of Pure Happiness***

Keywords: *beat music, youth subcultures during communism, July Theses*

In this autobiographical text the author speaks about the role played by beat music in Transylvanian teenagers' life in the period mentioned in the title. Historically this period can be characterized by a relative liberty and remission of cultural censorship. At the end of this era Nicolae Ceaușescu initiates his so-called "July Theses" formulated in a speech delivered before the Executive Committee of the Romanian Communist Party, entitled Proposed measures for the improvement of political-ideological activity, of the Marxist-Leninist education of Party members, of all working people. The article presents some characteristic features of the Romanian/Transylvanian musical culture of the epoch. It can be read as an important testimony on the effects of Ceaușescu's miniature cultural revolution.

Péter György

■ ***Twenty-one Years Later (Mapplethorpe, 1946–1989)***

Keywords: *Mapplethorpe, S/M culture, bioethical discourses*

Péter György's article deals with the importance of Mapplethorpe's photography in the context of the S/M culture of the seventies. During an exhibition guidance in Budapest in the autumn of 2012, the author realizes that Mapplethorpe's art has to be intensely put in context for the members of the Z generation. In his effort to find the bridges between the contemporary youth culture and the beat generation's vision about the free body, he encounters Michel Foucault's theories about the importance

and role of sexuality in contemporary societies. From this point of view the photographs of Mapplethorpe transpose the discourse on the naked body from the territory of pornography to the territory of the political discourse.

Sándor Horváth

■ ***Getno. The Places of Remembrance of the "Great Generation"***

Keywords: *youth cultures, remembrance, nationalism, Youth Park*

This study analyses the Hungarian discourse on the places of remembrance of the "great generation", especially the function of the Youth Cultural Park, which was opened in 1961 as a project of the Youth Communist League in Budapest. The park became the symbol of the new generation, highlighted the social visibility of the young, defining for the first time youngsters as a distinct cultural entity. The non-official discourse on the Youth Park was centred on seeking conflicts with the communist state and it represented a melting pot of the youngsters, its function being, at the same time, also to create a space in public memory which reflected on the imagined, nationalist community. This paper addresses the role of the official discourse in the construction of 'youth cultures', which lies at the heart of identity politics concerning the youngsters.

Zsolt K. Horváth

■ ***Occidentalism and Freedom: The "British Spirit" in Hungary. On the early history of Hungarian popular music***

Keywords: *Hungary, beat music, socialism, censorship, analogy, Illés, Béla Radics, Péter Erdős*

The article analyzes several features of early Hungarian beat music as the imitation of Western groups and the image produced by the public on the West. In fact, the younger generation did not know the West beyond the Iron Curtain, but tried to imagine it on the basis of fragmentary information. In the early 1960s, the main issue was the imitation of Western groups, such as the Beatles, Kinks, Dave Clark Five, Jimi Hendrix and Cream etc. Given that most young people did not speak English, the sound and the imitative harmony of English resulted in a kind of "fake English". In 1965, the group Illés performed the first Hungarian beat song, entitled "Oh, tell me", but the public did not notice because until that time lyrics

were not important. The second part of this essay focuses on the phenomenon of analogy, another strong characteristic of the period, as especially in the case of the “Hungarian Jimi Hendrix”, Béla Radics. In the context of communism, the most talented guitarist of the 60s could not publish an LP because, on the one hand, he would not abandon the imitation of his favorite Western performers (above all, Hendrix) on stage, and, on the other hand, when – albeit very lately – he decided to change and write songs in Hungarian, the possibility of LP publishing has become object of political and personal decisions embodied by Péter Erdős, the representative of MHV. He did not personally know and love the beat and rock music, but with his megalomania he broke the career of many musicians whose music was problematic at this time. The Taurus group of Radics was a victim of this purely arbitrary decision making, which ultimately marginalized the guitarist who died very young, at the age of 36, in 1982.

Béla Szilárd Jávorszky

■ *Failed Ones and Blessed Ones*

Keywords: *road metaphor, beat generation, beat music and literature*

This article presents an overview on the significance of the road metaphor among the members of the beat generation. The examples are taken from the field of literature and music. The author defines the beatniks as the practitioners of a special lifestyle and a restless rebellious attitude. The article can be read as a dictionary entry about the beatniks due to the contextualisation of the phenomenon in the American culture of the Fifties.

Tamás Hunor Kecskés

■ *ParaNoia: The Revision of Prose Technique Alternatives in The Crying of Lot 49 by Thomas Pynchon*

Keywords: *Thomas Pynchon, prose, paranoia, catachresis, rhizome, literature, natural sciences*

This paper's aim is the mapping of the relationship between the concept of paranoia, the concept of entropy and the narrative techniques used in *The Crying of Lot 49* by Thomas Pynchon. The thermodynamic entropy is not just a symbol in the novel, it is a catachresis used by Pynchon that (un)structures the text/ the meaning/ the novel itself. To be able to track the diffusion of the meaning, the paper follows a specific type of reading, the rhizomatic one, which allows the reader to make connections from very distinct areas, in this case to connect literature to the natural sciences.

Ignác Romsics

■ *The Remembrance of Saint Stephen*

Keywords: *Saint Stephen, first monarch of Hungarians, Hungarian Kingdom, Christian Europe*

The subject of this essay is the remembrance of Saint Stephen, the first monarch of Hungarians, who established the Hungarian Kingdom in the early 11th century and tied it irreversibly to Christian Europe. Although his eminent place in the virtual pantheon of Hungarian heroes is secured and unquestionable, the interpretations of his achievement differ significantly. The various social and political elite groups of different historical periods always showed him from diverse perspectives in order to support and enshrine their own ideology and their way of looking at history. E.g. for the conservative and revisionist Right of the interwar period he was the unifier of the Carpathian Basin. The revolutionary Left of the same period, however, inclined to present him as a great social modernist who led his people from barbarism to feudalism. Outlining the different images of Saint Stephen the author is interested not only in professional historical works. Novels, films and other types of historical representation are also analyzed.

Publishing Hungary

A 2012-ben indult program célja, hogy három éven át támogassa és segítse a magyar szerzők és könyvek, a magyarországi könyvkultúra megjelenését, bemutatását, reklámozását a külföldi könyvvásárokon, könyvfesztiválokon. A magyar könyvkultúra nagyon sokszínű, és rendkívül sok fontos értékkel bír. A program elsődleges feladata, hogy ennek a sok és sokféle értéknek külföldi bemutatásával hiteles és előnyös képet alakítson ki kultúránkról, valamint elősegítse a magyarországi és külföldi kiadók közötti szakmai kapcsolatokat megerősödését.

A program megvalósítása a Balassi Intézet feladata, amely a külföldi magyar intézetek munkáját összefogja és irányítja. A Balassi Intézet külföldi magyar intézetei révén nemcsak a nagy könyvfesztiválokkal, vásárokkal (Frankfurt, London, Párizs, Bologna) tartja a kapcsolatot, de képes folyamatos és hatékony együttműködés megalapozására a hazai és külföldi könyves szakma résztvevői között. 2012-ben 12 könyvvásáron vett részt Magyarország.

2013 SZAKMAI PROGRAMJA:

1. *Jeruzsálem* – 2013. február 10–15.
2. *Lipce* – 2013. március 14–17.
3. *Párizs* – 2013. március 22–25.
4. *Bologna* – 2013. március 25–28.
5. *Prága* – 2013. május 16–19.
6. *Varsó* – 2013. május 16–19.
7. *Moszkva – DÍSZVENDÉGSÉG!* – 2013. szeptember
8. *Frankfurt* – 2013. október 9–13.
9. *Bécs* – Donau Lounge – 2013. november 21–24.
10. *Marosvásárhely* – 2013. november
11. *Pozsony* – 2013. november

 Balassi
Intézet

www.balassi-intezet.hu
www.publishinghungary.hu

Nemzeti
Kulturális
Alap

SZÁMUNK SZERZŐI

A lapszámot szerkesztette:

Biró Annamária – Keszeg Anna

Adorjáni Panna (1990) – mesterképzős hallgató, KRE, Budapest

Bende-Pintér Anita (1988) – mesterképzős hallgató, Pécsi Tudományegyetem

Biró Annamária (1980) – irodalomtörténész, PhD, egyetemi adjunktus, kutató, PKE, Nagyvárad, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár

Bogdán László (1948) – költő, szerkesztő, Sepsiszentgyörgy

Deréky Pál (1949) – egyetemi tanár, Bécsi Egyetem, Filológiai-Kultúratudományi Kar, Európai és Összehasonlító Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, Finnugor Tanszék

Duhamel, Alain (1940) – politikai elemző, Párizs

Egyed Péter (1954) – író, filozófus, egyetemi tanár, BBTE, Kolozsvár

Filep Antal (1936) – néprajzkutató, ny. egyetemi tanár, Budapest

Fodor János (1989) – mesterképzős hallgató, BBTE, Kolozsvár

Guttman Szabolcs (1961) – műépítész, a Romániai Építészek Rendje erdélyi területi szervezetének elnöke

György Péter (1954) – esztéta, egyetemi tanár, ELTE, Művészetelméleti és

Médiakutatási Intézet, Budapest

Horváth Sándor (1974) – történész, MTA BTK Történettudományi Intézete, Budapest

K. Horváth Zsolt (1972) –

társadalomtörténész, Mérei Ferenc

Szakkollégium, ELTE, Művészetelméleti és

Médiakutatási Intézet, Budapest

Jávorszky Béla Szilárd (1965) – zenei

szakíró, Budapest

Kecskés Tamás Hunor (1992) – egyetemi hallgató, Babeş-Bolyai Tudományegyetem,

Bölcsészettudományi Kar, Kolozsvár

Keszeg Anna (1981) – kultúratudató, PhD, egyetemi adjunktus, BBTE, Kolozsvár

S. Király Béla (1957) – író, politikatörténész, filozófianár, Budapest

László Szabolcs (1987) – mesterképzős

hallgató, CEU, Budapest

Molnár Gusztáv (1948) – filozófus, egyetemi docens, Nagyvárad/Budapest

Romsics Ignác (1951) – történész, az MTA rendes tagja, egyetemi tanár, Eszterházy

Károly Főiskola, Eger

Sándor Boglárka Ágnes (1979) – újságíró, szerkesztő

Soós Amália (1982) – filozófiatörténész, PhD, egyetemi kutató, BBTE, Kolozsvár

Veres Szabolcs (1983) – képzőművész, Kolozsvár

Vincze Ferenc (1979) – tudományos munkatárs, ELTE – BTK, MTA – ELTE

Általános Irodalomtudományi

Kutatócsoport, Budapest

Vincze Zoltán (1940) – történész, Kolozsvár

Zágoni Balázs (1975) – filmrendező, író,

Kolozsvár

Támogatók

20
ÉV
EL
NK

A szexuális forradalom ártatlanságának igazi politikai súlyt adott, hogy nem kis részben összefüggött a 60-as évek emancipációs politikai mozgalmával, s nyilván hozzá is járult azok kulturális sikeréhez, örökségéhez. A szexuális forradalom a hatalomból való kivonulás, az ellenkultúra utópikus gyakorlatának volt a része, a nagy és represszív társadalmon kívüli létet jelentette. A szubkultúra emancipációs közösségei azt ígérték, hogy végre senkinek sem kell (meg)fizetnie azért, amit ő maga is akar, úgymond ingyen ad. A szabad szerelem a társadalmi küzdelem terepe, a szexualitás szabadsága a testnedvek szabad áramlásának utópiája volt, amelynek megfelelően a sors alakításában többé semmi szerepe nem volt. A korlátlan szexuális együttlétek lényege a társadalmi szerepek előli emigrálás volt, s így volt ez annak minden formájában, változatában.

(György Péter)

ISSN 1222 8338

5 LEJ
500 FT

GENERAȚIA BEAT
BEAT GENERATION